

Historisch Jaarboek

Westland 2019

32 Genootschap
Oud-Westland

Het Historisch Jaarboek Westland
is een uitgave van het Genootschap
Oud-Westland.

Realisatie geschiedt door de
publicatiecommissie, bestaande
uit Leo van den Ende, Gustaaf
van Gaalen, Harry Groenewegen
en Gerda Gunneweg.

Afbeelding omslag

Salomon Leonardus Verveer,
Ter Heijde aan Zee, 1866.
Foto: Ron Nieuwenhuizen.
Collectie Westlands Museum.

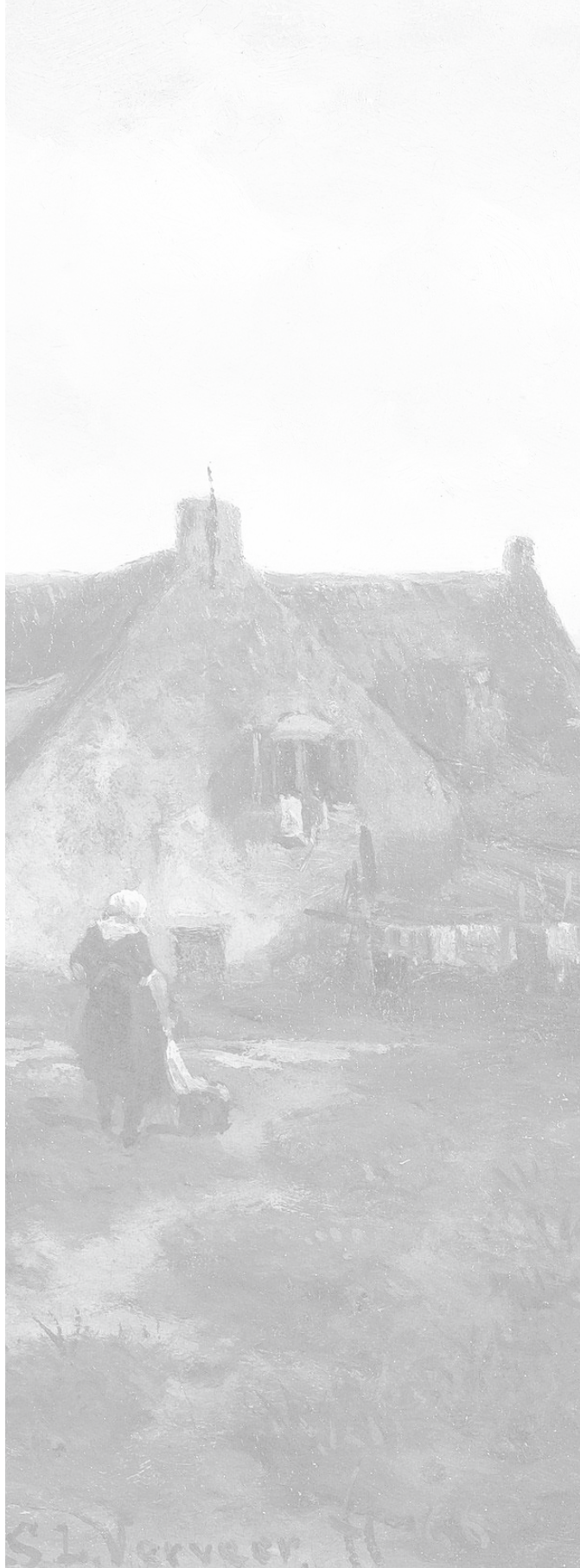
Grafische vormgeving

Jill Oosterhuis

Drukwerk

Drukkerij Riezebos BV, De Lier

ISBN/EAN XXX

Historisch Jaarboek

Westland 2019

32 Genootschap
Oud-Westland

Inhoud

Historisch Jaarboek

	Van de redactie	5
Annieck Ruijgrok	Een familiebedrijf pur sang. De Beekenkamp Group	9
Henk Lelieveld	Hermanus Johannes van Elswijk. Van dorpsjongen tot missiebisshop	23
Jan M. van Dijk	De jaarrondchrysanthe. Belangrijke pijler onder de Westlandse welvaart	43
Leen M. Valstar	Leven en werken van tuinbouw pionier Fulps Vincentinus Valstar (1879-1944)	65
Jaap van Duijn	De bevolkingsontwikkeling van het Westland sinds de Middeleeuwen	89
Ron Oosterveer	Lijnbanen in Monster en Ter Heijde	111
Redactie	Archeologische kroniek van het Westland over 2018	135
Hennie van Raaij-Lipman	Bibliografie van het Westland over 2018	147
Leen M. Valstar	Jaarverslag van het Genootschap Oud-Westland over 2018	151
	Auteurs	159

Van de redactie

Met dank aan de auteurs
en anderen die een bijdrage
hebben geleverd aan deze
32ste editie van het Historisch
Jaarboek Westland, menen
we u ook dit jaar weer een
aantal lezenswaardige artikelen
over de geschiedenis van de
regio aan te kunnen bieden.

In het voorjaar van 2018 organiseerde het Genootschap een excursie naar de Beekenkamp Group in Maasdijk. De belangstelling daarvoor was zo groot dat we op twee verschillende dagen ontvangen werden. De drie onderdelen van dit familiebedrijf zijn wereldwijd actief op het gebied van groente-, pot- en perkplanten, verpakkingen en chrysanten. Naast een uitgebreide rondleiding kregen de leden van het Genootschap een uiteenzetting over de geschiedenis van het bedrijf door directielid An Beekenkamp. Het is inmiddels traditie dat over de geschiedenis van de bedrijven waarnaar het Genootschap een excursie organiseert een artikel verschijnt in het Jaarboek. Annieck Ruijgrok, medewerker op de afdeling marketing van Beekenkamp Plants, heeft zich enthousiast van die taak gekweten, waarvoor wij haar uiteraard erkentelijk zijn.

Henk Lelieveld ontdekte dat een ver familielid bisschop was geweest in Afrika. Het bleek te gaan om de uit Naaldwijk afkomstige Hermanus Johannes van Elswijk (1905-1987), een neef van zijn overgrootmoeder. Nieuwsgierig geworden dook hij in de archieven. Op basis van de informatie die dat opleverde, aangevuld met krantenartikelen en persoonlijke correspondentie, reconstrueerde hij het boeiende leven van deze Westlandse bisschop.

Sinds de eerste jaarrondchrysanten in 1961 voor de Westlandse veilingklok kwamen, heeft deze teelt een grote vlucht genomen. Jan M. van Dijk heeft die

ontwikkeling vanaf het allereerste begin meegemaakt. Hij was medeoprichter en later directeur/eigenaar van het gerenommeerde chrysantenstekbedrijf Fides uit De Lier, dat wekelijks miljoenen stekken produceerde. Aan de hand van persoonlijke ervaringen schrijft Jan over de geschiedenis van de teelt van jaarrondchrysanten en over de rol van Fides daarin.

Leen M. Valstar heeft het bijzondere leven op schrift gesteld van zijn grootvader Fulps Vincentinus Valstar (1879-1944). Deze Naaldwijkse tuinbouwvoorman was al jong actief in het bestuur van de plaatselijke voorschotbank, de veiling, Bond Westland en de Nederlandse Tuinbouwraad. Van 1917 tot aan zijn vroegtijdige dood in 1944 als gevolg van een vergeldingsmaatregel van de bezetter, was hij voorzitter van het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen. Naast zijn bestuurlijke activiteiten is hij altijd het tuindersvak blijven uitoefenen.

De bevolkingsgroei van het Westland door de eeuwen heen is in kaart gebracht door Jaap van Duijn. De huidige gemeente Westland behoort tot de 31 gemeenten met meer dan 100.000 inwoners. Op het grondgebied van de gemeente woonden rond 1500 nog maar 4000 mensen. Vooral in de afgelopen eeuw is de bevolkingsgroei in het glastuinbouwgebied explosief geweest, dit in tegenstelling tot de veel gematigder toename in Midden-Delfland. In zijn artikel wijdt Van Duijn een interessante beschouwing aan de definitie van de regio Westland. Op historische gronden stelt hij deze regio bij benadering gelijk aan het gebied van de vijf gemeenten die tegenwoordig de fusiegemeente Westland vormen en Loosduinen. Gevoelsmatig zal dat echter voor velen anders liggen. In boeken en artikelen over de geschiedenis van het Westland worden Maasland en Schipluiden doorgaans ook tot de regio Westland gerekend. Toen in de jaren dertig van de vorige eeuw (ook toen al) gediscussieerd werd over de vorming van één gemeente Westland stelde de bekende tuinbouwvoorman Jan Barendse in de Residentiebode van 7 mei 1938: 'Een samenvatting van de gemeenten Monster, Naaldwijk, 's-Gravenzande, De Lier en Wateringen omsluit geenszins het Westland, daar topografisch de gemeenten Maasland en Schipluiden met hun uitgestrekte gebiedsdelen binnen de strekelijke grenzen vallen'. Ook het samenwerkingsorgaan Westland (SOW), actief tussen 1967 en 1994, omvatte zeven Westlandse gemeenten. Gewezen wordt daarnaast op de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Gemeentelijke herindeling van het Westland uit 2003, waarin wordt gesteld: 'Dit voorstel voorziet in een herindeling van de gemeenten in het Westland. Het huidige aantal van zeven gemeenten wordt door de herindeling teruggebracht tot twee gemeenten.' Het vorenstaande laat onverlet dat er in een verder verleden een minder ruime gebiedsafbakening gehanteerd kan zijn. Een aanwijzing daarvoor heeft Van Duijn onder meer gevonden in een oorkonde uit

1427. Bijzonder is ook zijn vondst van de eerste vermelding, voor zover bekend, van de naam 'Westland' in een rekening uit 1382. De redactie kijkt uit naar het boek over de geschiedenis van het Westland waar Jaap van Duijn aan werkt en waarin hij ook de geografische gebiedsafbakening ongetwijfeld aan de orde zal stellen.

Een volgend artikel gaat over een heel ander onderwerp, namelijk lijnbanen. In Monster en Ter Heijde blijken in het verleden tal van lijnbanen te hebben gestaan voor de productie van garen en touw. Ron Oosterveer heeft hier na een uitgebreide speurtocht in de archieven een artikel voor het jaarboek aan gewijd. Van het overgrote deel van de garens werden netten gebreid voor de visserij. De productie van garens en netten vormde in de zeventiende en achttiende eeuw een uitermate belangrijke economische activiteit in beide dorpen die tot nu toe onderbelicht is gebleven.

Deze editie van het jaarboek wordt afgesloten met de gebruikelijke Bibliografie van het Westland over het afgelopen jaar van de hand van Hennie van Raaij-Lipman, de Archeologische kroniek en met het jaarverslag van de secretaris van het Genootschap. Het is het laatste jaarverslag van de hand van Leen Valstar. Hij is in februari 2019 teruggetreden en opgevolgd door Liduin Badoux-Grootscholten.

De Archeologische kroniek over 2018 heeft een wat andere opzet dan voorgaande jaren. De kroniek is in de afgelopen jaren steeds verzorgd door de archeologisch adviseur van de gemeente Westland. De gemeente heeft echter aangegeven niet langer ruimte te zien voor het leveren van een bijdrage, omdat voorrang moet worden gegeven aan de wettelijke taken op het gebied van het archeologisch erfgoed. De redactie van het jaarboek betreurt dat uiteraard, gezien het belang van toegankelijke publieksinformatie over archeologische activiteiten in de gemeente Westland. Om deze informatie toch voor een breder publiek beschikbaar te maken, heeft de redactie zelf de samenvattingen uit een zestal door de gemeente ter beschikking gestelde opgravingsrapporten ingekort en samengevoegd. Voor de komende jaren hopen we in samenspraak met de gemeente Westland te komen tot een meer bevredigende oplossing om de kroniek voort te zetten.

Wij wensen iedereen weer veel leesplezier toe met de inhoud van dit jaarboek.

Een familiebedrijf pur sang

De Beekenkamp Group

In dit artikel worden de belangrijkste gebeurtenissen beschreven uit de ruim 60-jarige geschiedenis van familiebedrijf de Beekenkamp Group, waarvan Govert Beekenkamp (1928–2017) aan de wieg stond. De overname van de aandelen door dochters Annie en Margriet op 30 november 2000 vormde een mijlpaal in deze geschiedenis, want hierdoor is de Beekenkamp Group een 100% familiebedrijf gebleven.

De Beekenkamp Group

Wat in 1951 begon als een bedrijf van 1,3 ha met jonge groenteplanten is uitgegroeid tot de Beekenkamp Group, een groep bestaande uit Beekenkamp Plants (Vegetables en Ornamentals), Beekenkamp Verpakkingen en Deliflor Chrysanten. Met ruim 2600 collega's wereldwijd produceren zij jaarlijks twee miljard jonge planten. De Beekenkamp Group is actief in 45 landen en heeft vestigingen in Nederland, Frankrijk, Afrika, Zuid-Amerika en Azië. Met de drie kernwaarden betrouwbaar, betrokken en innovatief gaan zij voor het beste resultaat.

Het allereerste begin

Toen Govert Beekenkamp in 1928 geboren werd, stroomde het tuindersbloed al door zijn aderen. Van jongs af aan werkte hij in de tuin van zijn vader, Willem Arie Beekenkamp. Hij liep vaak mee in de tuin en wilde alles weten over de tuin en de producten.

Het begin van de Tweede Wereldoorlog was een roerige tijd in Nederland, zo ook in het Westland. Op 10 mei 1940 liep Willem Arie Beekenkamp op de Stellaan, een zijlaantje van de Naaldwijkseweg te 's-Gravenzande, toen hij opeens in een vuurgevecht tussen Duitse en Nederlandse soldaten terecht kwam. Hij kreeg een buikschot en was op slag dood. Deze gebeurtenis had grote gevolgen voor het gezin. Govert was toen elf jaar en dus te jong om de tuin van zijn vader over te nemen. Zijn toen al

opgedane kennis van het tuindersvak en de typisch Westlandse werkmentaliteit heeft Govert echter later kunnen inzetten toen hij zijn eigen tuin begon. Daar ging eerst heel wat aan vooraf.

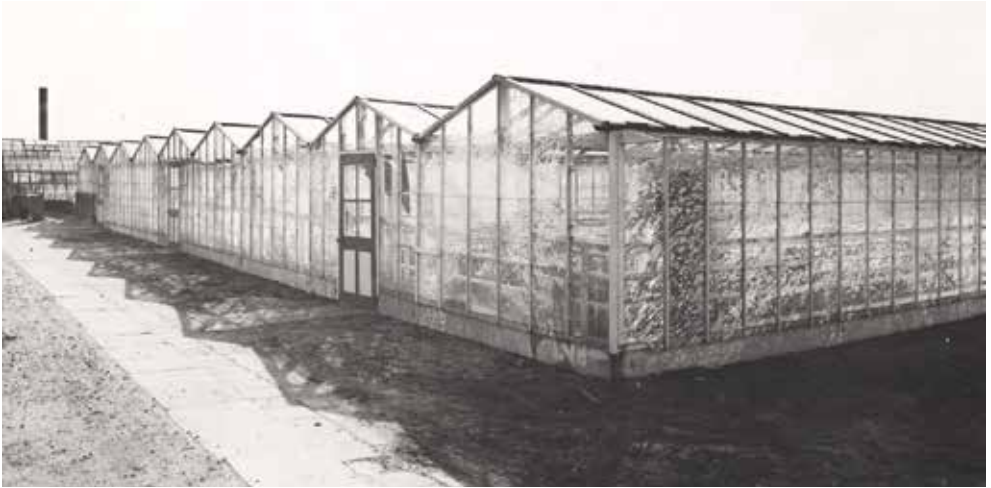
In 1948 bereikte Govert de leeftijd waarop hij in dienst moest. Hij vertrok zoals zovelen uit het Westland richting Nederlands-Indië, waar hij als hospik werkte. Hij heeft daar veel gezien en meegemaakt en deze heftige periode heeft zijn karakter gevormd. Voordat Govert in dienst ging, kwam hij op 18-jarige leeftijd Mies van Harmelen tegen. Het was liefde op het eerste gezicht tussen de twee en niet veel later verloofden zij zich. In dienst schreef Govert iedere dag een brief aan zijn verloofde Mies, die op hem wachtte in De Lier. Mies schreef brieven terug aan Govert, waarvoor hij soms wel een uur moest rijden om deze op te halen. De brieven werden steeds genummerd, omdat het nog wel eens voorkwam dat er een stapeltje tegelijk bezorgd werd. Op deze manier werd de volgorde van de brieven niet in de war geschopt.

In 1950 kwam Govert met een rugzak vol ervaringen terug naar Nederland. Na twee jaar van huis te zijn geweest, was het voor hem moeilijk om weer te wennen. Zijn moeder was in 1945 hertrouwd met een weduwnaar met twee kinderen. Het was een druk gezin in het ouderlijk huis in 's-Gravenzande, maar zonder zijn eigen vader was de sfeer er heel anders.

1951: Oprichting eigen bedrijf

Teruggekeerd van de politionele acties in Indonesië kon Govert Beekenkamp niet stil blijven zitten. Dankzij zijn vader had hij kennis en ervaring opgedaan op het gebied van de tuinbouw. In 1951 huurde hij een aantal kassen en een stuk open land van tuinder Hanemaayer in Maasdijk, waar hij druiven en groenten ging telen. Na een jaar besloot hij om onder andere kool- en tomatenplanten op te kweken. In die tijd werden planten onder plat glas opgekweekt.

Govert reed vaak al voor dag en dauw met de fiets vanuit 's-Gravenzande naar Maasdijk. Na het werken in de tuin maakte hij tijd vrij voor Mies, voor wie hij iedere avond van 's-Gravenzande naar De Lier fietste. Na een aantal maanden heen en weer gefietst te hebben, kocht Govert een brommer. Ondernemend als hij was, zorgde hij voor twee bakken aan de zijkanten van zijn brommer om planten mee te vervoeren. Hij vervoerde zijn planten ook naar het station bij Westerlee. Van hier werden ze per spoor vervoerd naar de klanten. Dit waren onder andere kool- en aardbeienplanten, die vanuit de vollegrond zonder perskluit geleverd werden.

De eerste kas van Govert Beekenkamp, 1951.

Enkele van de eerste kisten tomatenplanten, 1960.

Verhuizen

Govert was klaar voor de volgende stap. Hij wilde graag van 's-Gravenzande naar Maasdijk verhuizen om het werken op zijn tuin logistiek makkelijker te maken. In die tijd moest er eerst getrouwd worden voordat je een vergunning kreeg om je in een ander dorp te vestigen. Govert en Mies trouwden in oktober 1954 en vestigden zich in februari 1955 in Maasdijk. In eerste instantie betrokken zij een huis midden in het dorp, maar later werd er een huis gebouwd naast de plantenkwekerij aan de Tuindersweg.

Hard werken was belangrijk, maar al snel kwam Govert erachter dat hij het niet alleen kon. Hij nam medewerkers aan die net zo betrokken waren bij het bedrijf als hijzelf. Dat gold ook voor Mies. Iedere ochtend zette ze een grote kan koffie en bracht die naar de kwekerij. De dag begon dus met een 'vers bakkie'. In het begin werd er in de schuur koffie gedronken, later werd er een kantine gebouwd. Dit

werd een fijne plek om te pauzeren van het werk. Het was er altijd aangenaam warm en er waren goede sanitaire voorzieningen. Ook bracht Mies bezoeken aan personeelsleden die een kindje hadden gekregen en stuurde zij kaarten naar zieke collega's. Mies was degene die de eerste jaren overdag thuis de telefoon aanpakte. Zo leerden de klanten niet alleen Govert, maar ook zijn vrouw goed kennen.

In het begin was het gebruikelijk om de nieuwjaarswensen in huize Beekenkamp te laten plaatsvinden. Het bedrijf groeide echter en al gauw moest dan de hele woonkamer worden leeggehaald om alle medewerkers een plekje te geven. De nieuwjaarswensen zijn inmiddels verplaatst naar de kantine van het bedrijf, maar het warme familiegevoel binnen de Beekenkamp Group is gebleven.

Geboortes

Het ging niet alleen goed met het bedrijf, ook thuis was er goed nieuws. Mies was zwanger en in december 1956 werd Annie geboren. Na haar volgden nog twee kinderen, namelijk Margriet in maart 1959 en Wim in november 1962. Zoals An Beekenkamp vertelt: "Ik weet het nog precies, alles gebeurde in die tijd natuurlijk thuis. Mijn zusje Margriet en ik waren ontzettend blij toen wij ineens ons broertje Wim in de armen van mijn moeder zagen liggen. Het was zo leuk, een jongetje erbij in het gezin!" Van jongs af aan werden de kinderen bij allerlei werkzaamheden in de kwekerij betrokken. Zo hielpen zij met het stokken van de komkommer- en tomatenplanten, het poten van planten en het schoonmaken van het kantoor en de kantine. Naast het werken in de tuin werden An en Margriet af en toe op pad gestuurd om eten te gaan halen voor het personeel als zij moesten overwerken. Net als bij hun vader werd bij de kinderen het harde werken én de kennis van de tuin met de papepel ingegoten.

Uitbreiding

Het bedrijf leverde een betrouwbaar product, waardoor er ook vanuit het buitenland vraag kwam naar de producten van Beekenkamp. Na een aantal jaren ging het bedrijf de grens over en exporteerde het jonge planten naar Duitsland. Dit werd het begin van de internationale onderneming die de Beekenkamp Group anno 2019 is.

Govert investeerde in een nieuwe doorbraak, namelijk slazaad dat machinaal verwerkt kon worden. Royal Sluis ontwikkelde een splitpilletje om het slazaad heen, waardoor het mogelijk werd het zaad door de machine te laten verwerken. In diezelfde tijd werd er een pottenpersmachine en zaaimachine ineen ontwikkeld. Hierdoor produceerde Beekenkamp steeds grotere hoeveelheden slaplant en kwam het voor dat de omzet jaar op jaar verdubbelde. Ook bij deze ontwikkeling waren de kinderen An, Margriet en Wim nauw betrokken. Zij werden door hun vader aan

de band gezet om te controleren of iedere perspot wel een zaadje bevatte. Het precisiewerk werd dus aan de kinderen overgelaten, die dit vol overgave deden.

Beekenkamp was een van de eerste plantenkwekers die een verkoper in dienst namen om de klanten te bezoeken. Toen het bedrijf groeide, werden meerdere verkopers aangenomen die allemaal hun eigen klanten bezochten. In drukke tijden kwam het wel voor dat Govert zelf met een kan koffie naast zich dagen en zelfs nachten in de vrachtwagen doorbracht om klanten te belevaren. Hij teerde in die tijd op een paar uurtjes slaap per nacht, want de klant stond centraal en moest altijd goed bediend worden. De wegen waren destijds nog niet zo goed als nu, dus het waren vaak lange en lastige ritten.

Govert (rechts) met zijn boekhouder Kees van Zeijl in het eerste kantoor van het bedrijf, 1960.

1973: Omgaan met tegenslagen

In april 1973 trok een zware storm over het Westland, die bij Beekenkamp een nieuwe kas van 5000 m² verwoestte. Deze kas, waarin voor de eerste keer planten stonden, stortte door de storm als een kaartenhuis in elkaar. Er stonden ook een aantal vrachten klaar in de hal. Govert riep: "Ik ga de vrachtwagens nu laden! Als de hal instort, hebben mijn klanten geen planten". Uiteindelijk bleef de hal gelukkig

gespaard en kregen de klanten hun planten geleverd. De verwoesting van de nieuwe kas was niet de enige schade op het bedrijf. In een andere kas waren gaten gewaaid en de schoorsteen was in het warehouse gevallen. Na een paar dagen kwam er hulp van het leger en werd er met grote voortvarendheid glas geruimd. Met de medewerkers, buurtbewoners, de familie en met behulp van het leger werd het bedrijf binnen 22 dagen weer opgebouwd. Een grote prestatie, zeker voor die tijd.

Er waren veel handen nodig om al het puin te ruimen, 1973.

1980: Een nieuwe uitdaging

Govert Beekenkamp was continu op zoek naar nieuwe mogelijkheden. Hij praatte met veel mensen en schoof zijn ambitie om te groeien niet onder stoelen of banken. Dat werkte. In 1980 werd hij benaderd door de Rabobank om het bedrijf Lyraflor aan de Oudecampsweg in De Lier, dat chrysantenstekken produceerde, over te nemen. Dit bedrijf was pas tien maanden in een nieuw onderkomen gevestigd en verkeerde in financiële problemen. Beekenkamp nam het bedrijf en ongeveer de helft van de medewerkers over. Wegens de financiële problemen bij Lyraflor had het personeel daar al een aantal maanden geen salaris ontvangen. Om het nieuwe personeel vertrouwen te geven, besloot hij hen een voorschot te geven. Met de overname van Lyraflor werd een belangrijke stap gezet in de groepsstrategie, die erop gericht was de belangrijkste tuinbouwsectoren van uitgangsmateriaal te voorzien. Lyraflor was een productiebedrijf en geen veredelingsbedrijf.

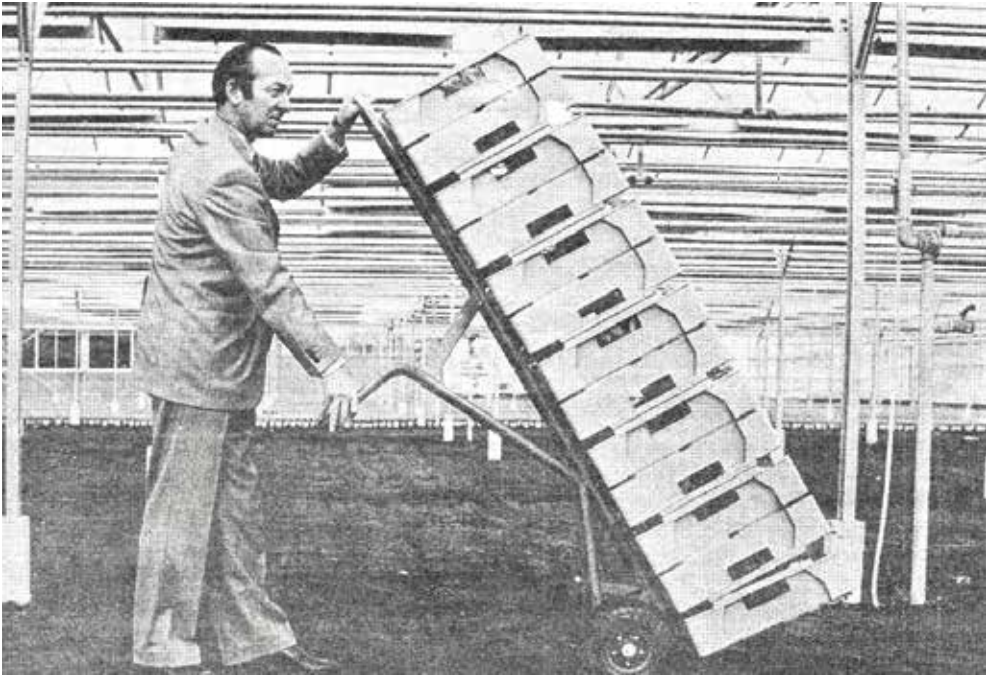

Medewerkers aan het werk bij Lyraflor, 1980.

Het ging niet vanzelf

Het waren tijden waarin veel meer dan tegenwoordig het werk met handkracht verricht moest worden. In het voorjaar begon iedereen zodra het licht werd en er werd vaak tot 's avonds laat doorgewerkt. Er waren destijds nog nauwelijks machines en geen heftrucks, dus zo goed als alles moest met de hand gebeuren. De planten werden vervoerd in houten kratten, die in de herfst werden gerepareerd. Het was zwaar lichamelijk werk. Het is nu moeilijk voor te stellen hoe er in die tijd 2200 bakken zonder gebruik van pallets met de hand in de vrachtwagen werden geladen.

Govert had al snel in de gaten dat het zware lichamelijke werk niet de toekomst was. Machines en hulpmiddelen vormden de oplossing. Er werd steeds meer geïnvesteerd in automatiseringssystemen en de productie versnelde aanzienlijk. De houten kratten bleven echter een probleem. Deze kratten konden kapot gaan en de reparaties kostten veel tijd en geld. Samen met drie andere plantenkwekers ontwikkelde Beekenkamp de plastic kweekplantenbak. Dergelijke gele plastic bakken worden, met in de loop van de tijd aangebrachte verbeteringen, tegenwoordig nog dagelijks gebruikt in verschillende kwekerijen.

Govert poseert trots bij zijn eerste stapel plastic kweekplantenbakken, 1981.

Het oppotten van tomatenplanten, 1982.

Oprichting Beekenkamp Verpakkingen

In 1982 kwam er een vraag vanuit een bedrijf in Frankrijk of Beekenkamp het vliesdoek Agryl in het programma op wilde nemen. Dit was een mooie kans om door verbreding beter in te kunnen spelen op wensen van de klant. Alleen het vliesdoek Agryl was echter een te smalle basis. Men kon daarnaast de matrijzen van de kweekplantenbak overnemen. Al gauw werd dit pakket uitgebreid met leliebollenbakken en teeltbakken en zo ontstond het bedrijf Beekenkamp Verpakkingen. Dit was een afwijkend bedrijf ten opzichte van het bestaande assortiment, omdat het geen levende producten betrof én omdat de productie werd uitbesteed. Er werd gestart met één verkoper en later werd het team uitgebreid met een technische man en een binnendienstmedewerker. Hij was betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe producten, bestelde de matrijzen en zorgde ervoor dat de bakken geproduceerd werden. Naarmate het onderdeel verpakkingen groeide, nam Govert verschillende andere verkopers en binnendienstmedewerkers in dienst.

De jaren negentig: grote stappen

In die tijd was Beekenkamp dus een bedrijf dat jonge groenteplanten produceerde, verpakkingen ontwierp en chrysanten produceerde. Het waren belangrijke jaren waarin grote stappen werden gezet in alle divisies van de Beekenkamp Group. Sterker nog: er kwamen andere divisies bij. In de jaren negentig werd het veredelen van nieuwe plantensoorten steeds belangrijker, want met de productie van jonge chrysantenstekken alleen werd het steeds lastiger. In 1997 nam de Beekenkamp Group de bedrijven Delta Stek en Brabant Plant over en ontstond er een samenwerking met Hoek Breeding. Tegelijkertijd veranderde de naam van Lyraflor in Deliflor. Hiermee werd een eerste stap gezet naar minder afhankelijkheid van andere veredelaars.

Tot dan werden de stekken geproduceerd in Maasdijk en Fréjus (Frankrijk). Vanuit Fréjus werden de stekken iedere week naar Nederland vervoerd. Aan het eind van de jaren negentig werden productielocaties gestart in Zuid-Afrika en later werd dit uitgebreid naar Kenia, Oeganda en Ethiopië. Op deze productielocaties worden stekken geproduceerd, die per vliegtuig een aantal keren per week naar Nederland worden verzonden om beworteld te worden. Deze buitenlandse locaties zijn vanwege de goedkopere arbeid opgezet en het klimaat is er ook een stuk gunstiger.

Onder het motto 'Het kan nooit overal tegelijkertijd slecht gaan' kwam Govert in 1993 op het idee zich ook te richten op pot- en perkplanten. Hij werd benaderd door het bedrijf Leen de Mos Tropica en na een jaar werd dit bedrijf overgenomen. Met deze overname was er sprake van verbreding en zo ontstond de nieuwste divisie: Beekenkamp Ornamentals.

Medewerksters aan het werk op de productielocatie in Ethiopië, 1998.

Ondertussen groeide de plantenkwekerij gestaag door en werden de groenteplanten in heel Europa afgeleverd. Vanaf 1997 werd Beekenkamp Plants Vegetables benaderd door twee lokale plantenkwekers. De een was een plantenkweker uit Lutjebroek en producent van koolplanten voor de lokale markt. De andere was gevestigd in Rousson (Frankrijk) en produceerde slaplanten voor de lokale markt. Deze bedrijven zochten toenadering, omdat ze voor zichzelf geen zelfstandige toekomst zagen. Beekenkamp toonde interesse, omdat er op deze manier dicht bij de markt geproduceerd kon worden, en nam deze bedrijven over. Tot op heden maken deze bedrijven nog steeds deel uit van Beekenkamp Plants Vegetables.

2000: Overname door Annie en Margriet

Annie en Margriet, de dochters van Govert Beekenkamp, hebben in november 2000 de aandelen van het bedrijf overgenomen, zodat hun vader op 72-jarige leeftijd van zijn welverdiende rust kon gaan genieten. An Beekenkamp en Peter Persoon, de echtgenoot van Margriet, namen de algemene leiding op zich. Zij namen de stap tot vernieuwing van kassen en het aankopen van stukken land voor verdere uitbreiding.

In de sierteeltbranche werd het ondertussen steeds belangrijker om grotere aantallen te realiseren teneinde voor te blijven op de concurrentie. Beekenkamp Plants Ornamentals was op dat moment nog een kleinere speler in de markt. De directie zag de noodzaak van actie en soms komen oplossingen precies op het goede moment. Florema Young Plants uit Amstelveen benaderde hen met de vraag of zij geïnteresseerd waren in de overname van hun bedrijf. Na een aantal maanden werd dit gerealiseerd, waarmee het assortiment opnieuw flink werd uitgebreid.

Meer dan alleen winst maken

De medewerkers zijn vanaf de oprichting van het bedrijf van groot belang geweest voor de Beekenkamp Group. Inmiddels is het bedrijf zo sterk gegroeid dat er wereldwijd meer dan 2600 mensen werken. Persoonlijke aandacht voor de medewerkers is nog steeds erg belangrijk binnen het bedrijf. Dit is niet onopgemerkt gebleven voor de buitenwereld: in 2015 werd de Beekenkamp Group uitgeroepen tot familiebedrijf van het jaar door de Hillenraad 100. Hiernaast is het bedrijf sterk betrokken bij de Westlandse samenleving. Ieder jaar worden er chauffeurs en vrachtwagens van Beekenkamp beschikbaar gesteld tijdens de Ooievaarsrun. Verder wordt de bedrijfshal in Maasdijk beschikbaar gesteld aan onder meer de Oranjevereniging voor de jaarlijkse rommelmarkt. Tot slot worden veel sportverenigingen in Maasdijk gesponsord.

Nieuwbouw 's-Gravenzande

Beekenkamp Plants Vegetables groeide zo sterk dat er soms 'nee' verkocht moest worden aan klanten, omdat er simpelweg niet genoeg ruimte was in de kassen. Dit kon zo niet langer en in 2016 ging een nieuwbouwproject van start in 's-Gravenzande. Vanwege met name de enorme behoefte aan ruimte voor de opkweek van vruchtgewassen volgens een hoog hygiëneprotocol werd de bouw versneld. Drie maanden eerder dan gepland werd de nieuwbouw eind 2017 afgerond. In totaal staat nu 90.000 m² aan hypermoderne kassen in 's-Gravenzande. De kassen zijn voorzien van moderne waterzuivering, waarmee 99% van het gebruikte water wordt gerecicleerd.

World Horti Center

Sinds september 2017 is Beekenkamp Verpakkingen, na jarenlang participant te zijn geweest bij Demokwekerij Westland, meeverhuisd naar het World Horti Center in Naaldwijk. Hier is het nieuwe kennis- en innovatiecentrum van de glastuinbouw gevestigd, waar onderzoek, innovatie, demonstratie en onderwijs op unieke wijze samenkomen. Beekenkamp Verpakkingen staat jaarrond met zijn producten, kennis en diensten op de vakbeurs in het World Horti Center, dat opengesteld is voor bezoekers.

Het Beekenkamplogo prijkt op de gevel van het nieuwbouwpand in 's-Gravenzande, 2017.

Nieuwe directie

De Beekenkamp Group groeit nog steeds en daarmee ook de directie. Vanaf 1 januari 2018 is de samenstelling van de directie van de Beekenkamp Group gewijzigd. De directie, die bestond uit An Beekenkamp en Peter Persoon, werd versterkt met Marc Driessen en Peter Zaat. Marc Driessen is directeur van de Beekenkamp Plants Ornamentals activiteiten en verantwoordelijk voor de stekproductie in het buitenland. Peter Zaat is directeur van Deliflor Chrysanthemum. An Beekenkamp is als directeur verantwoordelijk voor de Vegetables activiteiten van Beekenkamp Plants en voor Beekenkamp Verpakkingen. Daarnaast is zij verantwoordelijk voor diverse taken bij Beekenkamp Beheer zoals personeelszaken, inkoop, transport en technische dienst. Peter Persoon richt zich op taken binnen Beekenkamp Beheer zoals algemene en financiële zaken, ICT, aardwarmte en ondersteuning bij activiteiten in het buitenland. De nieuw toegetreden directieleden Marc Driessen en Peter Zaat waren geen onbekenden binnen de Beekenkamp Group. Marc begon in 1995 als trainee en werd later verantwoordelijk voor de productie van Ornamentals in Nederland. Peter Zaat begon in 1988 als trainee, is daarna werkzaam geweest als teeltadviseur en is nu al jaren commercieel directeur bij Deliflor.

V.l.n.r. Marc Driessen, Peter Zaat, An Beekenkamp, Peter Persoon. De nieuwe directie van de Beekenkamp Group, 2018. Foto: Thierry Schut.

Tot slot

Wat in 1951 begon met een kas van 1,3 ha met wat druiven en groenten is uitgroeid tot een familiebedrijf met 90 ha aan moderne kassen. Met vestigingen in Nederland, Frankrijk, Afrika, Zuid-Amerika en Azië, waar meer dan twee miljard stuks uitgangsmateriaal voor bloemen en planten per jaar worden geproduceerd, is de Beekenkamp Group een bij uitstek internationaal opererend bedrijf. Per bedrijfs onderdeel zijn belangrijke stappen gezet in de loop van de tijd. Beekenkamp Plants Ornamentals en Deliflor hebben de stap gezet van producent naar producent én veredelaar. Beekenkamp Plants Vegetables is continue bezig met de hoogst haalbare hygiëneprotocollen. Beekenkamp Verpakkingen is een wereldwijd opererende totaalleverancier en heeft inmiddels een uitgebreid assortiment van meer dan 115 kunststof spuitgietproducten, die door eigen designers zijn ontwikkeld. Als groep heeft Beekenkamp eveneens veel gepresteerd. Sinds 2018 is een heel onderzoeksteam iedere dag bezig met innovaties op het gebied van planten, wat heel belangrijk is in de branche.

In november 2018 heeft de Beekenkamp Group nog een mooie erkenning gekregen. De Hillenraad ging op zoek naar de SUB40. Dit zijn de 40 ondernemingen in de tuinbouw die het meest aantrekkelijk zijn voor mensen onder de 40, de young professionals. Volgens de Hillenraad mag de Beekenkamp Group zich in dit rijtje gerenommeerde bedrijven voegen. Een mooie prestatie, die begonnen is met Govert Beekenkamp en 1,3 ha jonge groenteplanten.

Govert Beekenkamp, 2013.

Bronnen

- Interview met An Beekenkamp, 29-01-2019.
- <https://www.beekenkamp.nl/over-ons/geschiedenis/>

De in dit artikel opgenomen afbeeldingen zijn afkomstig uit het bedrijfsarchief van de Beekenkamp Group.

Hermanus Johannes van Elswijk

Van dorpsjongen tot missiebisschop

'Ik vond bisschop worden

eigenlijk niet zo gezellig.

De reden daarvoor is dat je

je een beetje opgesloten

voelt en anderen naar je

op gaan kijken!

Inleiding

Binnen de familie deed het verhaal de ronde dat een ver familielid van mijn overgrootmoeder bisschop zou zijn geweest. Aangezien wij niet in het Westland wonen, was het niet meteen duidelijk om wie het ging, maar mijn nieuwsgierigheid was gewekt. Al snel bleek het om een neef van mijn overgrootmoeder te gaan die in Afrika bisschop was. De zoektocht heeft me geleid naar Sint Agatha (gemeente Cuijk) en naar Naaldwijk. Met name op basis van persoonlijke correspondentie heeft dat geleid tot een reconstructie van het boeiende leven van deze Westlandse bisschop.

In katholieke families met grote gezinnen kwam het regelmatig voor dat zoons of dochters, al dan niet vrijwillig, kozen voor een religieus leven. Vaak leidden zij een onopvallend leven, maar soms viel het religieuze leven van een familielid op. Tot de tweede categorie behoort het leven van Hermanus Johannes van Elswijk, waarover veel bekend is. Voor dit artikel is geput uit het archief van het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha, het Parochiearchief Sint Adrianus te Naaldwijk en foto's uit privécollecties. Tezamen geven de vele brieven, documenten, foto's en krantenartikelen een goed beeld van het leven van deze Westlandse bisschop.

Familie

Hermanus Johannes (hierna: Hermanus) van Elswijk werd geboren op 11 april 1905 in Naaldwijk als vierde kind in het gezin. Zijn ouders waren Cornelis Johannes van Elswijk (1878-1952) en Henderika Apolonia Hilversum (1878-1914). Zij trouwden op 10 mei 1902 in Naaldwijk. Moeder Henderika overleed in het kraambed bij de geboorte van haar tiende kind. Vader Cornelis Johannes trouwde voor de tweede maal op 14 november 1914 in Naaldwijk met Alida/Aaltje Elderhuis (1882-1963). Zij kregen samen nog zes kinderen.

Beknopte levensloop Hermanus Johannes van Elswijk

11-04-1905	Geboren te Naaldwijk
..-09-1920	Intrede te Baarle
..-07-1927	Inkleding te Weert
14-09-1928	Noviciaat te Gennepe
15-09-1929	Professie te Gennepe
15-09-1932	Eeuwige professie te Gemert
23-07-1933	Diaken te Weert
25-07-1933	Priesterwijding te Gemert
..-.-1934	Benoemd voor het vicariaat Bagomoyo
..-10-1934	Verblijvend in Tanganyika, verschillende locaties
..-10-1947	Econoom van Baarle Nassau
..-04-1950	Terug naar Tanganyika: directeur in Matombo, Morogoro
..-07-1952	Vicaris-generaal te Morogoro
18-07-1954	Tot bisschop benoemd
28-10-1954	Tot bisschop van Morogoro gewijd te Naaldwijk
25-07-1958	Zilveren priesterjubiläum
03-04-1972	Rustend te Hoek van Holland
18-07-1979	Zilveren bisschopsjubiléum
01-06-1986	Wonende Wittebrug 66 te Poeldijk
03-11-1987	Overleden te Den Haag

Afkomst en jeugd

Hermanus werd geboren in een zeer eenvoudig gezin dat woonde aan de Molenstraat 28a te Naaldwijk. Zijn vader was boerenknecht op de boerderij van de zeer welgestelde boer Adrianus Hofstede. Adrianus Hofstede liet zijn grond in 1929 na aan de Rooms Katholieke Kerk, zodat daar de nieuwe kerk van Naaldwijk gebouwd

De Molenstraat te Naaldwijk met rechts op de voorgrond het huis met puntdak, het geboortehuis van Hermanus, circa 1910. Collectie Gerard Beijer.

Hermanus met zijn vader Cornelis, stiefmoeder Aaltje Elderhuis, broers en (half)zussen, circa 1933. Collectie Parochiearchief Sint Adrianus Naaldwijk.

kon worden. Na school moest Hermanus gaan werken, want het gezin was groot en had het niet breed. Hij werkte van zijn twaalfde tot zijn vijftiende bij de familie Voskamp. Meneer Voskamp was vaak ziek en Hermanus hield er de tuin bij. Er werd zelfs gesproken over de mogelijkheid dat hij zijn eigen tuin kon krijgen.¹

De oudste in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven aanwezige geschreven bron laat zien dat het geestelijke leven van Hermanus in 1920 in een stroomversnelling kwam. In dat jaar werd namelijk duidelijk dat hij naar het seminarie wilde. Op 20 september van dat jaar schrijft de heer Geldermans, kapelaan te Naaldwijk, aan de overste van het klooster te Baarle dat Hermanus als aspirant-broeder missionaris bezig is geweest aalmoezen te verzamelen om in zijn uitzet te kunnen voorzien. De familie Voskamp, waar Hermanus werkte, was niet katholiek, maar voorzag hem van bijna alle benodigdheden voor het seminarie. Volgens Hermanus waren zijn ouders aanvankelijk niet enthousiast dat hij priester wilde worden, want als tuindersknecht verdiende hij geld en als priester zou hij alleen geld kosten.²

Kapelaan Geldermans meldt in zijn brief dat Hermanus voldoende heeft verzameld en klaar is voor zijn reis naar Baarle. In deze brief wordt van enige moeilijkheid geen melding gemaakt. Slechts vier dagen later echter klimt kapelaan Geldermans opnieuw in de pen en schrijft nogmaals aan de pater overste in Baarle. Hij heeft namelijk een bezoek gebracht aan het ouderlijk huis van Hermanus en heeft persoonlijk vastgesteld dat de benodigde uitzet 'keurig in orde en overvloedig is, meer dan vereischt wordt'. Er is echter één probleem. Om in te kunnen treden in het klooster te Baarle moet ook een bedrag van 25 gulden intredegeld betaald worden. Dit bedrag kunnen de ouders van Hermanus niet opbrengen. Kapelaan Geldermans vraagt aan de overste vrijstelling voor het betalen van dit bedrag. Ook vraagt hij of iemand Hermanus kan afhalen in Tilburg, aangezien hij alleen zal reizen 'terwijl hij nog nooit verder de wereld in is geweest dan de grenzen van het eigen dorp'. In 1973 kijkt Hermanus hierop terug in de *Westland Post*. Hij vertelt dat kapelaan Geldermans uit Naaldwijk hem heeft gestimuleerd het benodigde geld bij de mensen in de omgeving op te halen. Hij haalde te weinig op voor de priesteropleiding, maar voldoende om pater te worden en aldus geschiedde.³ Hermanus werd toegelaten in Baarle, nadat op 27 september 1920 de arts verklaarde dat hij een goede gezondheid genoot.

Eerste jaar in Baarle

De financiële moeilijkheden die in 1920 speelden, staken een half jaar later alweer de kop op. Het is weer kapelaan Geldermans die in een brief van 8 april 1921 Hermanus probeert te helpen. Hij schrijft aan pater Luttenbacher van het klooster te Gemert dat het de ouders van Hermanus niet lukt de kosten op te brengen. Door

deze brief weten we meteen iets meer over hoe het verlopen is met de kosten rond de intrede in Baarle Nassau. Kapelaan Geldermans schrijft dat 'goede mensen' voor de uitzet hebben gezorgd en dezelfde weldoeners hebben ook zorg gedragen voor schoolgeld en dergelijke. We mogen aannemen dat de familie Voskamp deel uitmaakte van deze weldoeners. Hermanus was overigens niet de enige die door het dorp Naaldwijk werd ondersteund. Ook twee andere studenten ontvingen steun. Kapelaan Geldermans vraagt beleefd om een vermindering van het kostgeld. Hermanus heeft ook al 25 gulden intredegeld moeten betalen in Baarle en hij vraagt zich af of het intredegeld van 15 gulden in Gemert niet zou kunnen vervallen. Hieruit blijkt dat de eerdere brief van kapelaan Geldermans van 24 september 1920 niet heeft geleid tot het kwijtschelden van de 25 gulden intredegeld in Baarle.

Hermanus tijdens zijn studietijd, circa 1925. Collectie Parochie-archief Sint Adrianus Naaldwijk.

Twijfel in Gemert

Of de 15 gulden intredegeld is kwijtgescholden, dat weten we niet, maar zeker is wel dat Hermanus in Gemert zijn opleiding vervolgde. Vanuit het Kasteel Gemert, waar de Congregatie van de Heilige Geest huisde, schrijft hij namelijk op 22 april 1921 een brief aan een onbekende 'zeereerwaarde heer'. Hermanus schrijft dat hij geen roeping

voelt tot het missionarisleven. Hij heeft dit met de pater gedeeld en die zei: "Hoe kom je daar aan, je moet nog maar eens extra bidden". Hij schrijft dat hij wereldlijk geestelijke wil worden en hij denkt dat God hem daartoe geroepen heeft. Hij vraagt aan de 'zeereerwaarde heer' of hij aan het seminarie wil vragen of hij daar per september kan komen. Deze kwestie werd op dat moment voor Hermanus nog niet opgelost. Hetzelfde onderwerp zou in 1930 leiden tot een drastische beslissing van Hermanus.

Tot die tijd vervolgde hij zijn opleiding in Weert. Intussen kwam op 11 augustus 1921 alweer een geldkwestie aan de orde. De pater overste van het klooster te Weert vraagt aan kapelaan Geldermans of de kerk te Naaldwijk zou kunnen bijdragen aan het verblijf van Hermanus in Weert. Op genoemde datum antwoordt kapelaan Geldermans dat zij de jaarlijkse minimale bijdrage aan het kostgeld van 200 gulden in twee termijnen willen betalen voor Hermanus. Over de daaropvolgende jaren tot 1930 ontbreekt correspondentie in het archief te Sint Agatha. Het lijkt er daarom op dat deze jaren rustig zijn verlopen zonder verdere financiële problemen.

Opnieuw twijfel in Weert

In 1930 stak bij Hermanus opnieuw de twijfel de kop op of hij werkelijk missionaris wilde worden. Op 21 augustus van dat jaar schrijft Hermanus aan de zeereerwaarde pater dat hij nu toch een krachtdadig besluit heeft genomen. Hij wil wereldpriester worden en wordt op 4 september van dat jaar in het Groot Seminarie te Warmond verwacht. Hij vraagt aan de pater hem van zijn gemaakte gelofte te ontslaan, zodat hij daar kan beginnen. Op 27 augustus schrijft hij opnieuw een brief aan de pater, omdat hij nog geen antwoord van hem heeft ontvangen. Wat er tussen 27 augustus en 2 september is gebeurd, weten we niet, maar op 2 september 1930 had Hermanus alweer een radicaal besluit genomen. Vanuit Naaldwijk schrijft hij aan de zeereerwaarde pater dat zijn plannen om naar het Groot Seminarie te gaan niet doorgaan en wel 'op 't oog met de groote moeilijkheden die me die kwestie brengen'. Hij kiest toch voor het kloosterleven en wil graag priestermissionaris worden. Hij vindt dat hij 'zo'n heilige zaak niet zonder voorafgaande kennisgeving en zonder voldoende overleg mag behandelen'. Nadat hij zich had ingeschreven op het Groot Seminarie kreeg hij het advies nog eens extra te bidden. Dat heeft hij gedaan en dat hielp.

Hermanus als jongeman in burgerkleding, circa 1935. Privécollectie Henk Meijer.

Wel was er een probleem met zijn stiefmoeder. Hij vertelt in vertrouwen dat zijn stiefmoeder zo graag wil dat hij wereldpriester wordt en steeds maar zit te huilen als hij het over de missie heeft. Hij schrijft echter dat hij gek is van de missie. Wat er precies gebeurd is waardoor Hermanus toch van gedachten is veranderd, daar kunnen we alleen maar naar gissen.

Tussen 1930 en 1934 beleefde Hermanus zijn eeuwige professie en werd hij subdiaken in Den Bosch en diaken in Weert. Vervolgens werd Hermanus in 1933 tot priester gewijd in Gemert. In 1934 vond een gebeurtenis plaats die bepalend werd voor de rest van zijn leven.

Naar Afrika!

Het jaar 1934 betekende een radicale stap in het leven van de dan 29-jarige Hermanus. Hij werd vanaf oktober van dat jaar missionaris in Morogoro in Tanganyika. Tanganyika was een Brits mandaatgebied dat ongeveer overeenkwam met het huidige Tanzania. Het gebied was voor de Eerste Wereldoorlog een Duitse kolonie onder de naam Duits-Oost-Afrika. Als gevolg van het Verdrag van Versailles werd Duits-Oost-Afrika opgedeeld in verschillende delen, waarvan het grootste deel een Brits mandaatgebied werd.

In *Sursum Corda*, het officiële parochieweekblad van het decanaat Poeldijk, werd twintig jaar na dato beschreven hoe de eerste periode van Hermanus in Tanganyika is verlopen. De eerste standplaats van Hermanus was Morogoro/Mgeta in het Uluguru gebergte, met 15.000 katholieken. De grote moeilijkheid in het begin was de taal, het Kiswahili. Na enige maanden kon hij beginnen met biechthoren, scholen en zieken bezoeken. 'Door zijn eenvoud en goedheid won hij de harten der zwarten.'⁴ Uit het taalgebruik is duidelijk af te leiden dat het artikel in een andere tijd is geschreven.

Hermanus' tweede post was kustplaats Bagamoyo, de hoofdplaats van het bisdom, van waaruit nieuwe missieposten in het binnenland werden gesticht. Bijzondere zorg besteedde hij aan de melaatsen die in de buurt van de missie in een kamp woonden. Als derde plek werd Hermanus naar Lugoba gestuurd, waar een oude pater jonge hulp kon gebruiken. Drie jaar lang heeft hij daar de scholen en zieken bezocht en afgevallen christenen opgespoord om te proberen ze terug te brengen tot het katholicisme. Zondags ging hij regelmatig naar een buitenpost om daar de mis op te dragen.

Na de eerste vijf jaar in de missie kreeg hij in 1939 de opdracht een nieuwe missie te stichten in Ngerengere. Hier bleef hij tot juli 1946. Met enkele katholieke

In oktober 1947 startte hij als econoom in Baarle Nassau. Hoewel hij zijn nieuwe 'roeping' nauwgezet uitvoerde, bleef Afrika toch roepen. Al na bijna een jaar zag hij een mogelijkheid om toch weer terug te kunnen naar zijn geliefde Afrika. In een brief van 16 juli 1948 schrijft hij aan de pater provinciaal dat pater Van Schijndel is benoemd tot assistent-econoom van Baarle. Hij hoopt dat dit betekent dat hij weer terug mag naar Bagamoyo. Helaas liep het toch iets anders. Pas op 29 maart 1950 schreef hij zijn afscheidsbrief aan de pater provinciaal: hij mocht eindelijk weer naar de missie. Op 9 juni 1950 schreef hij zijn eerste brief uit Afrika. Bij aankomst in Afrika werd Hermanus benoemd tot overste van de Matombo missie.

Hermanus op missie in Tanganyika, circa 1950. Hermanus bezoekt in zijn gebied veel dorpen in zijn pogingen om de lokale bewoners te christenen. Collectie Parochiearchief Sint Adrianus Naaldwijk.

Benoeming tot bisschop

In 1953 kreeg Hermanus de kans iets van het bisschoppelijk leven in Tanganyika mee te maken. Hij schrijft op 29 januari van dat jaar aan zijn zus Apolonia (Ploon) en haar man Joop dat hij de volgende dag naar Dar es Salaam gaat om een bisschoppelijke vergadering mee te maken. Alle bisschoppen van Tanganyika zullen er zijn. 'De zusters zullen mijn witte toeg eens goed moeten opstrijken om niet te veel af te steken tussen al dat paars'. Helaas gaat bisschop Hilhorst niet mee omdat het voor hem te heet is in Dar es Salaam.

Toen in 1954 bisschop Hilhorst van Morogoro overleed, kwam deze positie vacant. Hermanus bleek de ideale kandidaat en op 18 juli werd hij op 49-jarige leeftijd benoemd tot bisschop van Morogoro. Op 28 oktober van dat jaar vond de bisschopswijding plaats in zijn geboortedorp Naaldwijk.

Hermanus met zijn stiefmoeder en pastoor Van den Berg in een landauer, een open koets, de dag voorafgaand aan zijn bisschopswijding in Naaldwijk, 1954. Collectie Parochiearchief Sint Adrianus Naaldwijk.

Voor de wijding werd groots uitgekapt. Voorafgaand aan de grote dag werd Hermanus ingehaald in een koets, gezeten naast zijn stiefmoeder. De Westlandse jeugd defileerde in uniform langs de bisschop en daarna ging de optocht door de straten van Naaldwijk naar de pastorie aan de Molenstraat. Op 28 oktober wijdde monseigneur Huibers, bisschop van Haarlem, Hermanus tot bisschop. Ook aanwezig waren de bisschop van Breda, de heer Baeten, en de bisschop van Den Bosch, de heer Mutsaerts. Uiteraard waren de Westlandse geestelijken ook goed vertegenwoordigd, onder meer in de persoon van de heer Van den Berg, pastoor van Naaldwijk. Verder werd een receptie georganiseerd in de grote zaal van Hulp en Voorzorg in Naaldwijk.

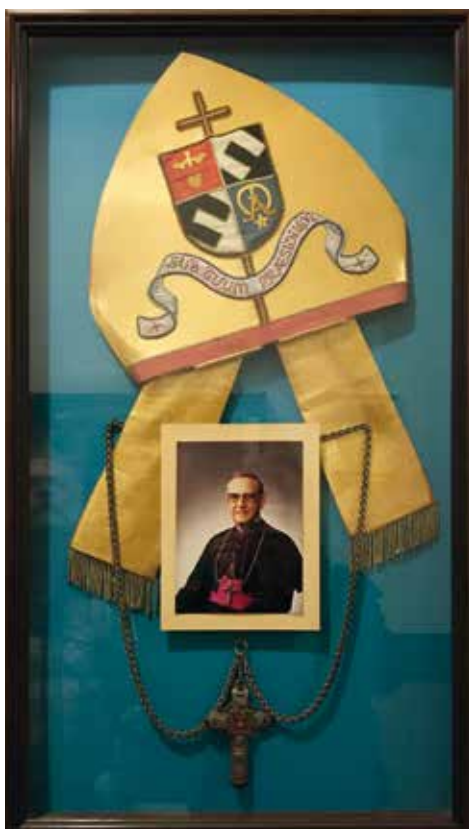

De nieuwe bisschop neemt de felicitaties in ontvangst, 1954. Privécollectie Henk Meijer.

Na de bisschopswijding verlaat het gezelschap de Sint Adrianuskerk te Naaldwijk, 1954. Collectie archief Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha.

Hermanus koos als motto *Sub tuum praesidium* (Onder uw (Moeder Gods) bescherming). Zijn wapen is als volgt te omschrijven: het rechter boven en linker onder kwartier symboliseren het zwarte ras dat door het blanke ras tot Christus gebracht moet worden, terwijl door blank en zwart tezamen hulde aan God gebracht zal worden. De duif is het symbool van de Heilige Geest en daaronder het Heilig Hart van Maria, omdat monseigneur Van Elswijk behoort tot de congregatie van de Heilige Geest en van het onbevlekt hart van Maria. Het monogram Maria met daaronder de ster duidt op de bisschop in het licht van het geloof onder de schutse van Maria. De kleur rood symboliseert de liefde en de kleur blauw Maria.⁷ Achteraf keek Hermanus met gemengde gevoelens terug op zijn bisschopstijd. 'Ik vond bisschop worden eigenlijk niet zo gezellig. De reden daarvoor is dat je je een beetje opgesloten voelt en anderen naar je op gaan kijken'.⁸

De originele ingelijste bisschopsmijter van Hermanus met zijn foto, 2018. De bisschopsmijter hangt in de pastorie van de Sint Adrianus parochie in Naaldwijk. Foto: auteur.

Voortdurende financiële uitdagingen

Toen Hermanus eenmaal bisschop was, betekende dat niet dat het makkelijker voor hem werd. De dekolonisatie van Afrika leek er namelijk aan te komen. In de krant *Oost Brabant* verscheen in 1955 een artikel over het mogelijke dekolonisatieproces van Tanganyika onder de welluidende kop 'Nog tien jaar en wij zitten in de moeilijkheden'. Er wordt over gesproken dat 'de neger' zijn zelfstandigheid nadert. Hermanus illustreerde dit

door een gebeurtenis aan te halen tijdens een bijeenkomst over het huwelijk, waar gepleit werd voor geboortebeperving. 'Na afloop der lezing stond een ontwikkelde neger, een ambtenaar in Engelse dienst, op en gaf de spreker, die nota bene zijn hoogste chef was, beleefd maar duidelijk te kennen dat hij en de andere negers niet van praatjes over kinderbeperving gediend waren'.⁹

Hermanus was van mening dat alleen het christendom de mensen in Afrika de basis kon geven, waarop zij geleidelijk zelfstandigheid konden bereiken. Daarom moest de missie haar werk kunnen uitbreiden. Daar had de missie echter het geld niet voor. Hermanus vertelt dat hij de zorg heeft voor 56 kerken, 33 parochies, 78 blanke en 12 inlandse priesters, een klein seminarie met 110 studenten, een groot seminarie met 22 studenten, een kweekschool voor jongens en een voor meisjes, 400 rimboescholen met 430 onderwijzers, 87 assistent-scholen en enige middelbare scholen. Ook zijn er zware financiële zorgen omdat er nog een kerk gebouwd moet worden. Hij heeft wel beslag kunnen leggen op een stuk grond van ongeveer 1 ha voor een kerk met 1000 zitplaatsen, een pastorie en een zusterklooster. Voorwaarde is dat binnen vier maanden 10.000 gulden op tafel ligt, voor 31 december minstens voor een waarde van 80.000 gulden is gebouwd en de kerk binnen vijf jaar gereed is. In totaal heeft hij maar liefst 400.000 gulden nodig. Hij roept eenieder die dit kan op een bijdrage te storten.¹⁰

De bouw van de kathedraal was een zaak van lange adem. Op 2 december 1961 schrijft Herman aan zijn zus Apolonia dat de kathedraal bijna af is. Alleen de banken en de ramen moeten er nog in. Verder moet het plein nog ingericht worden en moet er nog een toren komen, maar daar is nog geen geld voor. Bijna een jaar later werd de Saint Patricks Cathedral ingewijd.

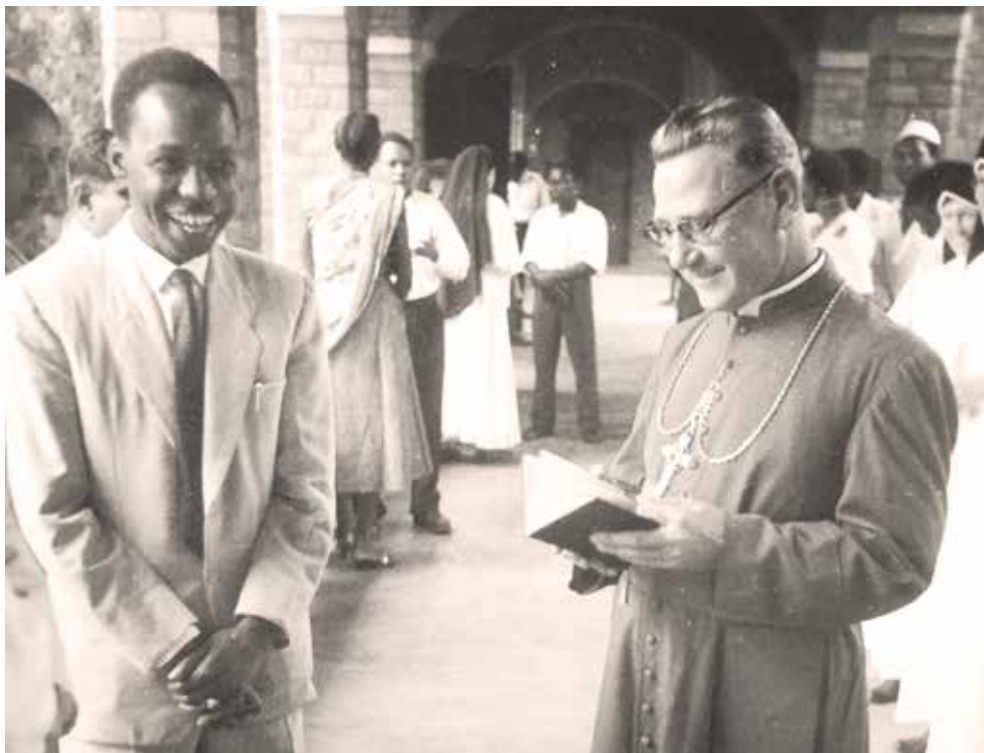
Het zilveren priesterjubileum

In 1958 werd een volgende heuglijke mijlpaal bereikt: Hermanus vierde zijn zilveren priesterjubileum. Dit werd in mei van dat jaar in Nederland gevierd. Een onbekende krant besteedde op 8 mei 1958 aandacht aan de tijdelijke terugkeer van Hermanus naar Naaldwijk. De reis van Morogoro naar Naaldwijk wordt daarin subliem beschreven. De eerste etappe van de reis is een treinreis van 22 uur van Morogoro naar Taboro, beide in Tanganyika. Met een klein vliegtuigje gaat hij vervolgens naar Entebbe in hedendaags Uganda. Vandaar gaat het in het gecharterde Britse vliegtuig Britavia via Rome naar Nederland.¹¹

Op 27 juli 1958 vond in Hotel Westlandia het diner plaats ter ere van het zilveren priesterjubileum. Het menu is bewaard gebleven en geeft ons een aardig inzicht in wat toen bij een dergelijk feestelijk diner gegeten werd. Het menu bestond uit Russisch ei en tomatensoep vooraf met als hoofdgerecht ossenhaas met dop-erwten, worteltjes, sperziebonen en salade. Er is ook kip en appelmoes. Het toetje bestaat uit aardbeien met slagroom, ijs, koffie en cognac. Na de feestelijkheden ging monseigneur Van Elswijk weer terug naar zijn bisdom.

Onafhankelijkheid Tanganyika

In 1955 werd het al verwacht, maar in 1961 was het zo ver. In mei van dat jaar werd Tanganyika autonoom met Julius Nyerere als premier. In december 1961 volgde volledige onafhankelijkheid. Nyerere wisselde het ambt van premier in voor dat van president. In januari 1962 werd op de eilandengroep Zanzibar en Pemba voor de kust van Tanganyika een staatsgreep gepleegd, die de linkse president Abeid Karume aan de macht bracht. In april 1964 verenigden de Republiek Tanganyika en de Volksrepubliek Zanzibar en Pemba zich tot de Verenigde Republiek Tanzania. Nyerere werd president van de republiek en Abeid Karume van Zanzibar vicepresident.

Hermanus met Julius Nyerere, de latere premier en president van het onafhankelijke Tanganyika en later Tanzania, circa 1961. Hij zou deze functie uitoefenen van 1961 tot zijn vrijwillige aftreden in 1985. Collectie archief Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha.

Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, dat plaatsvond van 11 oktober 1962 tot 8 december 1965, had Hermanus last van de onrust in zijn gebied. Hermanus woonde, al dan niet gedeeltelijk, dit Concilie bij. Op 24 januari 1964 wordt bericht dat hij na een korte vakantie aansluitend op de tweede Conciliezitting gewoon

naar Tanganyika vertrekt. Het bisdom Morogoro grenst aan het aartsbisdom Dar es Salaam, een van de haarden van onrust. Men denkt dat voor zover de miterij een antiwesters karakter heeft, dit met name speelt in het leger, waar de officieren Engels waren. Voor een totaal antiwesterse opstand is men niet bevreesd.¹²

Op 25 november 1964 schrijft Hermanus aan pater Albert Blommaert in Ravenstein. Hij schrijft dat de situatie in Tanzania aan het veranderen is sinds de onafhankelijkheid. Hermanus is door de regering gevraagd een *secondary school* voor jongens te bouwen in Bagamoyo zonder financiële steun van diezelfde regering. Ook is hem gevraagd de exploitatiekosten voor vier jaar voor zijn rekening te nemen. Hij heeft deze taak op zich genomen. De scholen kwamen langzaamaan geheel in handen van de regering. De paters bleven nog wel eigenaar van de gebouwen, maar die werden gerund door vertegenwoordigers van de regering. Hermanus vond dat ze zich daarom meer moesten richten op de uitbreiding van het Evangelie.

Eind 1968 was Hermanus vanwege ziekte even terug in Nederland. Hij schrijft de pater provinciaal vanuit het ziekenhuis. Hij is door hem uitgenodigd naar Rhenen te komen, maar hij moet nog enkele weken het bed houden. Zijn 'rikketik' moet tot bedaren komen, want die is niet helemaal meer in orde.

Hermanus treedt af en nadert de pensioenleeftijd

In 1967 bood Hermanus aan de paus zijn ontslag aan. Hij schrijft aan zijn zus Apolonia op 24 januari 1967 dat hij merkt dat moeilijke besluiten door Rome langzaam worden genomen. Hij schrijft ook dat hij niet meteen terug zal keren naar Nederland wanneer zijn opvolger er is, want hij zal hem nog moeten inwerken. Later dat jaar wordt in *Africa Christo* bericht dat Hermanus ontslag heeft genomen. Een van de Afrikaanse priesters, Adrian Mkoba, is de eerste Afrikaanse bisschop geworden in Morogoro. De kerk van Tanzania bestaat dan uit zo'n 1,6 miljoen christenen in 23 bisdommen. Het bisdom Morogoro telt een bevolking van circa 570.000 zielen, waarvan 166.000 katholieken.¹³

Aan het einde van zijn geestelijke carrière kijkt Hermanus ook terug op wat er allemaal veranderde in de wereld. In brieven aan zijn zus bespiegelt hij het katholicisme in Europa en Afrika. Zo schrijft hij in een brief van 1 december 1971: 'Hoe dichter bij Rome, hoe slechter katholiek. De Europese beschaving is tegenwoordig aardig aan het verheidensen. Beschaving vindt men eigenlijk bij de gewone mensen in de bousse.'

Hermanus maakt zich ook druk over een meer wereldlijk onderwerp, namelijk zijn pensioen. Op 11 april 1970 hoopt hij 65 te worden. Hij wil met de pater provinciaal overleggen over zijn ouderdomspensioen waarvan hij de aanvraag al in zijn bezit

Hermanus in de Naaldwijkse Sint Adrianuskerk tijdens de viering van zijn zilveren bisschopsjubileum in 1979. Collectie Parochiearchief Sint Adrianus Naaldwijk.

heeft. Hij wil graag van dit pensioen genieten en hij meent er als bisschop ook recht op te hebben. Hermanus wil echter eerst pater provinciaal raadplegen voordat hij zijn aanvraag naar de Raad van Arbeid stuurt. Hij wil graag het pensioen ontvangen zolang hij de provincie niet tot last is. Nog dezelfde maand schrijft de pater provinciaal terug. Hij stelt Hermanus gerust dat het goed komt met zijn pensioen. Vervolgens schrijft hij dat de provincie aan het bezuinigen is. Vanwege de vergrijzing wordt het gebouw in Rhenen verkocht en gaan ze naar Kasteel Gemert.

Ook andere inkomsten gaan in een fonds voor de bejaarden, want alleen AOW is niet voldoende. Over een paar jaar zullen er honderd bejaarden zijn en daar spelen ze nu alvast op in. Hij besluit met de gedachte: 'Zouden er echt nog eens missionarissen uit Tanzania komen om hier het geloof terug te brengen?'

Definitieve terugkeer naar Nederland en jubilea

Hermanus bleef na zijn pensionering nog een paar jaar in Afrika, maar in april 1972 keerde hij dan toch definitief terug naar Nederland, waar een jaar later alweer het volgende jubileum werd gevierd: Hermanus' 40-jarig priesterjubileum op 25 juli 1973. Dit werd gevierd op zaterdag 21 juli met een eucharistieviering in de Sint Adrianuskerk aan de Molenstraat te Naaldwijk.

Op 21 oktober 1979 werd eveneens in de Sint Adrianuskerk het zilveren bisschopsjubileum gevierd. In de uitnodiging is te lezen dat de mis werd uitgezonden via de KRO-radio. Diezelfde middag vond er een receptie plaats waarbij de jubilaris gefeliciteerd kon worden.

De volgende jaren ging het geleidelijk minder met Hermanus. Ondanks de lichamelijke ongemakken kon in 1983 de volgende mijlpaal in het leven van Hermanus worden gevierd, namelijk zijn 50-jarig priesterjubileum. Op 9 juli van dat jaar ging hij voor in een pontificale hoogmis in de Sint Lambertuskerk te Hoek van Holland. Ook ontving Hermanus de schriftelijke gelukwensen van paus Johannes Paulus II. De jaren daarna voelde Hermanus zijn krachten verder achteruitgaan. Hij kreeg een kamer in een aanleunflat van De Witte Brug in Poeldijk.

Hermanus' laatste jaren

De laatste brieven van Hermanus dateren van ongeveer een half jaar voor zijn overlijden. Vanuit Poeldijk schrijft hij op 26 mei 1987 aan een onbekende ontvanger. Hij schrijft dat hij een uitnodiging van een medebroeder moet afslaan. Hij vindt het jammer dat hij niet kan komen, maar lopen en staan kan hij niet ver en lang. Bovendien moet hij vanwege een gebrek aan de maag met tussenpozen van twee uur iets eten. Hij mag weinig meer: geen aperitiefje, geen alcohol, geen frisdrank met prik en geen sinaasappelsap. Verder gaat het redelijk goed, meldt hij. Hij woont gezellig, krijgt veel bezoek van familie en van de geestelijkheid van Poeldijk en hij is lid van de Katholieke Bond van Ouderen. Hij mist zijn medebroeders wel, maar hij woont nu bij zijn familie in de buurt.

Drie dagen later schrijft Hermanus een handgeschreven brief aan de pater provinciaal. Hij vraagt of hij een elektrisch wagentje mag aanschaffen dat hij in huis en buiten kan gebruiken. Een rolstoel kan hij niet gebruiken, omdat hij geen kracht meer in zijn armen heeft en een elektrische stoel is niet zo duurzaam en bruikbaar als een elektrisch wagentje. De prijs is maar liefst 6.500 gulden. Het geld ervoor heeft hij zelf wel, maar toch wil hij graag toestemming van pater provinciaal. Hij besluit dat zijn handschrift niet zo best meer is, maar dat juist vandaag zijn typemachine het liet afweten. Of hij zijn elektrische wagentje nog heeft aangeschaft wordt niet duidelijk uit de correspondentie, want de brief van 29 mei is de laatste die aanwezig is in het archief van het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven.

Overlijden Hermanus

Op maandag 26 oktober 1987 werd Hermanus opgenomen in het Westeinde ziekenhuis in Den Haag. Ruim een week later overleed hij op dinsdag 3 november. Op 6 november 1987 vond de uitvaartplechtigheid plaats in de Sint Adrianuskerk te Naaldwijk. De dag daarna was 's ochtends de uitvaart in de Kloosterkerk in Gemert met aansluitend de begrafenis op het kloosterkerkhof aldaar.

Tijdens de uitvaart werd gememoreerd hoe hij opzag tegen zijn zware taak bisschop te worden, want hij was maar een eenvoudige jongen uit Naaldwijk. Hij moest gezag gaan uitoefenen en er ontstond een veranderende opvatting van de

Overlijdensadvertentie Hermanus, geplaatst door de parochie Sint Adrianus te Naaldwijk, 1987. Collectie archief Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha.

missie. Vanwege gezondheidsredenen en wellicht een andere kerkvisie moest hij terug naar Nederland. Hermanus werd verder herinnerd als een bisschop tegen wie men gewoon Manus mocht zeggen. Hij werd gezien als een eenvoudig man die gemakkelijk met mensen omging. Na zijn pensioen genoot hij van zijn rust en van vakanties in Canada en met name van mensen. Eenvoud en vriendelijkheid kenmerkten hem gedurende zijn leven. Verder maakte hij zijn favoriete missiegerecht graag

zelf klaar: *rice and curry*. Hij was nog aanwezig bij het gouden huwelijksfeest van zijn zus en zwager en het 200-jarig feest van de parochie Naaldwijk. Zijn eenvoud en vriendelijkheid maakten hem tot een hartelijk mens, een energieke pontifex (bruggenbouwer) en herder. Hij gaf het gezag in de Kerk een goddelijk en menselijk gezicht tegelijk.

Tot slot

De gebruikte publicaties geven een beeld van het leven van Hermanus van Elswijk. Door te putten uit met name zijn eigen brieven over de periode 1920-1987 ontstond een langdurig, maar tegelijk beperkt beeld van zijn leven. Daarnaast geven de vele krantenartikelen informatie over zijn leven. Een groot deel van de inhoud daarvan komt uit gesprekken met Hermanus zelf. De vele documenten die er zijn, belichten een bepaalde kant van het leven van deze bisschop. Mensen die de bisschop hebben gekend zeggen ook wel dat hij weliswaar eenvoudig was gebleven, maar toch ook wel erg belangrijk gevonden wilde worden. Zo zijn er meerdere waarheden over het leven van iemand. In ieder geval is duidelijk geworden dat het Westland en zeker Naaldwijk trots was dat uit hun midden een bisschop voort was gekomen.

Tot slot wil ik de medewerkers van het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha bedanken voor hun vriendelijke hulp en medewerking, de heer Gordijn van de Congregatie van de Heilige Geest voor het verlenen van toestemming voor publicatie, de heer Koene van het parochiearchief Sint Adrianus in Naaldwijk voor het beschikbaar stellen van het archief van Hermanus en mevrouw Scholtes voor het beschikbaar stellen van unieke foto's.

Noten

- 1 *Westlandsche Courant*, 'Bisschop Herman van Elswijk is altijd Westlander gebleven', 17-10-1979.
- 2 Ibidem.
- 3 *Westland Post*, 'Mgr. van Elswijk een rasechte bisschop uit Afrika', 19-7-1973.
- 4 *Sursum Corda*, 'Mgr. van Elswijk bij zijn bisschopswijding', 23-10-1954.
- 5 Ibidem.
- 6 *Westlandsche Courant*, 'Mgr. van Elswijk 40 jaar priester: ik heb me best geamuseerd', 21-7-1973.
- 7 *Sursum Corda*, 'Mgr. van Elswijk bij zijn bisschopswijding', 23-10-1954.
- 8 *Westlandsche Courant*, 'Mgr. van Elswijk 40 jaar priester: ik heb me best gamuseerd', 21-7-1973.
- 9 *Oost Brabant*, 'Mgr. van Elswijk: Nog tien jaar en wij zitten in de moeilijkheden', 5-3-1955.
- 10 Ibidem.
- 11 *Onbekende krant*, 'Mgr. H.J. van Elswijk. Na drie jaar Afrika weer in Naaldwijk', 8 mei 1958.
- 12 *De Tijd Dagblad voor Nederland*, 'Mgr. van Elswijk gewoon naar Tanganyika', 24 januari 1964.
- 13 *Africa Christo*, 'Een Afrikaanse bisschop voor Morogoro', 1-9-1967.

Bronnen

- Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha, archief van monseigneur Van Elswijk (brieven, foto's en formele documenten).
- Parochiearchief Sint Adrianus te Naaldwijk, archief van monseigneur Van Elswijk (brieven, foto's, formele documenten en herdenkingsboek).
- Historisch Archief Westland.
- Diverse krantenartikelen.

De jaarrondchryasant

Belangrijke pijler onder de Westlandse welvaart

In Nederland zijn de allereerste jaarrondchrysanten in 1961 op de veiling aangevoerd. De teelt bleek een succes en droeg flink bij aan de economische groei van de moderne Westlandse tuinbouw.

In deze terugblik wordt het belang geschetst van de teelt van jaarrondchrysanten voor de economische groei van het Westland. Jan van Dijk en Nel van Dijk-Koffeman waren eigenaar van het chrysantenstekbedrijf Fides. Aan de hand van persoonlijke ervaringen vertelt Jan over de geschiedenis van de teelt van jaarrondchrysanten en van Fides, groot geworden toen Westlanders het jaarrondtelen – een Amerikaanse vinding – massaal oppakten.

We schrijven eind jaren veertig. In het Westland worden nog steeds veel druiven geteeld, naast groenten als tomaten en komkommers. Omdat druiven niet meer rendabel zijn, gaan tuinders vanaf de jaren vijftig voor andere gewassen kiezen, met name voor tomaten. De bloemeteelt staat dan nog in de kinderschoenen. De teelt van chrysanten in Nederland startte in het Westland. Kort na 1900 kweekten vier bedrijven de eerste commerciële chrysanten, waaronder kwekerij Nieuw-Honsel aan de Nieuweweg in Honselersdijk. Plantenziekten en gebrek aan teeltkennis hadden tot gevolg dat de teelt zich slechts langzaam uitbreidde. Bedrijfsleider L.J. de Hoog (1884-1970) van Nieuw-Honsel heeft later veel betekend voor de vergroting van de teeltkennis.

In het midden met hoed L.J. de Hoog in een kas met chrysanten op Nieuw Honsel, begin vorige eeuw. Bron: P.A. Kruyk, Vijftig jaar Westlandse bloemen.

Nieuw Honsel, Nieuweweg 13 in Honselersdijk. Foto: Ron Nieuwenhuizen, 2019.

L.J. de Hoog op Nieuw Honsel met twee enorme chrysanten in een pot, begin van de vorige eeuw. Rechts een plant Sax Export met zestien takken en links Louis Germ met negentien takken. Bron: P.A. Kruyk, Vijftig jaar Westlandse bloemen.

Tot de crisis van de jaren dertig breidde de Nederlandse bloementeel zich sterk uit. De crisisjaren waren echter ook voor de bloemencultuur funest en in 1935 werd het systeem van teeltvergunningen ingevoerd. Dat remde de kwekers af. Het hoeft geen

betog dat in de Tweede Wereldoorlog de omstandigheden alleen maar verergerden. Dat de bloementeel ook in de late jaren veertig slechts langzaam groeide, had alles te maken met de ingevoerde teeltvergunningen. Mijn vader had een vergunning voor drie vierkante Rijnlandse roeden, dat is ongeveer 45 m². In 1967 hadden ruim 17.000 Nederlandse telers zo'n vergunning, maar het grootste deel van de telers had slechts een kleine oppervlakte. In datzelfde jaar werd de teeltbeheersing opgeheven, waarna veel groentetelers overschakelden op de teelt van siergewassen. Zo ontstond eind jaren zestig een grote uitbreiding van de bloementeel.

De teeltvergunningen²

Na de beurscrash in oktober 1929 had de economische crisis ook ingrijpende gevolgen voor de glastuinbouw. De veilingomzet van 'Bond Westland' daalde in die periode met bijna 50% van bijna 20 miljoen naar iets meer dan 10 miljoen gulden. De ernst van de crisis dwong de regering tot ingrijpen in de markt voor agrarische producten. In 1933 kwam de Landbouwcrisiswet tot stand. Geregistreerde telers mochten in 1933 dezelfde producten telen, die zij in 1932 geteeld hadden, zij het op een kleinere schaal dan zij in dat jaar hadden gedaan. Het teeltrecht werd aan een vergunning gebonden. Het teeltrecht was precies omschreven. Men onderscheidde in de bloemisterij niet alleen teeltrecht voor de open grond, verwarmde kassen, koude kassen en platglas, maar ook naar de periode dat er bloemen geteeld mochten worden. Dat alles ging met ambtelijke precisie. Zo werd in 1959 toestemming verleend om koude kassen, waarin chrysanten geteeld werden, in de

maand november bij te stoken, uitsluitend ter voorkoming van bevroering. In 1962 werd het teeltrechtsysteem voor de groenteteelt afgeschaft. Voor de bloemensector duurde het langer. Onder druk van de toenmalige minister van Landbouw, ir. P.J. Lardinois, werd het teelrecht in die sector op 1 januari 1967 afgeschaft. De groei van de bloemisterij begon toen pas echt vorm te krijgen.

Een korte geschiedenis van de chrysanthemum (chryso = goud, anthemon = bloem)

Beschrijvingen van chrysanten komen al voor in Chinese boeken van meer dan tweeduizend jaar geleden. Confucius (vijfde eeuw v. C.) gaf de goudgele bloem een centrale plaats in zijn leefregels en rituelen. Chinezen vereerden de chrysant niet alleen vanwege de sierwaarde, maar ook als voedsel en medicijn. 'Een slok chrysantentheë draagt bij aan een lang leven'. In China werd al vroeg veredeling toegepast op de wilde chrysant. In de Song-dynastie (960-1279) schreef men de eerste wetenschappelijke verhandelingen, onder andere over een chrysant met tientallen bloemen aan één steel, veredeld door een tuinder uit Suzhou (misschien wel de eerste troschrysant!). In de Ming- en Qing-dynastieën (1368-1644, respectievelijk 1644-1912) werden steeds nieuwe varianten toegevoegd aan het bestaande assortiment. Op een gegeven moment waren er in China meer dan drieduizend rassen in omloop.

Via Korea kwam de chrysant terecht in Japan, waar de gouden bloem eveneens zeer geliefd werd en uitgroeide tot nationaal symbool. In de zeventiende eeuw lukte het de Verenigde Oost-Indische Compagnie om een paar soorten en rassen van het gewas naar Nederland te verschepen, vanwaar deze verder werden getransporteerd naar onder andere Amerika, Frankrijk en Engeland. Drie eeuwen later zijn de eerste rassen voor de jaarronde teelt in Amerika uit dit Japanse materiaal gekweekt.

Nog steeds wordt de teelt van chrysanten op pot in China veel beoefend. In het paleis van de Verboden Stad staat in elke kamer bij waardevol porselein een pot met een grootbloemige chrysant. In 1995 bezocht ik met een groep internationale bedrijven China. Op drie uur rijden van Guangzhou (Kanton) bleek een bijzondere tentoonstelling van chrysanten te zijn. In de provinciestad Xiolan was over een totale oppervlakte van 7,5 km² een gigantisch tapijt van potchrysanten geplaatst op pleinen en in perken, bermen en plantsoenen.

De jaarronde teelt wordt ontdekt

De chrysant is een herfstbloem, de bloeiperiode valt in de herfst. Het is een kortedaggewas, wat betekent dat de knoppen worden aangelegd bij een steeds korter wordende daglengte. Daarom voerden de eerste chrysantentuinders decennialang hun bloemen in de herfst aan. Als de bloei in herfst of winter (afhankelijk van het

Chrysantententoonstelling bij Guangzhou (Kanton), 1995. Foto: Jan van Dijk.

De Chinese chrysantenrassen Senkyo Enniaki en Indian Summer, met hun bijzondere vorm en kleur. Uit een Chinese tentoonstellingscatalogus, 1995.

ras) afgelopen was, werden de struiken gerooid en in kassen ingekuuld, zodat in de lente jonge scheuten konden worden gevormd. Dat werden stekken die beworteld werden en daarna uitgeplant, buiten of in de kas. Na de bloemenoogst werd het ritueel herhaald.

Al in het begin van de jaren twintig werd in Amerika bij toeval ontdekt dat de bloei onder invloed van verduistering gemanipuleerd kon worden. Kweker Allard had achter zijn schuur een bed chrysanten staan en zag dat het deel dat in de schaduw stond eerder bloeide. Onderzoek volgde en in de jaren dertig was de korte-dagteelt een feit. De manier van verduisteren (voor het verkorten van de dagen in de zomer) en belichten (het verlengen van de dagen door middel van belichting) werd in de jaren veertig in Amerika en Canada breder toegepast en verder verfijnd met behulp van verwarming, zodat in de jaren vijftig gesproken kon worden van een jaarrondcultuur (All Year Round, AYR). Bekende Amerikaanse onderzoekers waren K. Post en H.M. Cathey. Veel van hun werk diende als basis voor de in het begin van de jaren vijftig in Naaldwijk gestarte proeven naar het verlengen van de bloeiperiode van herfstchrysanten met rietmatten. In het jaarverslag van 1956 van het Proefstation Naaldwijk wordt door T. Dijkhuizen voor het eerst geschreven over de mogelijkheid van korte-dagbehandeling bij chrysanten. De herfstchrysanten werden, binnen of buiten, met behulp van rietmatten en gloeilampen verduisterd en belicht.

De voorgeschiedenis

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog emigreerden veel gezinnen en jongeren naar de Verenigde Staten en Canada. Terwijl ik de militaire dienstplicht vervulde, vertrok uit mijn vriendenclub Arie Boekestijn in 1957 naar Canada.³ Arie kwam aan het werk bij ene Danny de Jong van Beamsville Florist in Beamsville, Ontario. Eerder waren uit dit gezin van Jan Boekestijn van de Hoogweg in De Lier al de broers Bram en Bert naar Engeland en Canada vertrokken.

Ook het gezin van Cees Vermeer van de Nieuwe Tuinen in De Lier vertrok naar Canada, samen met de oudste dochter van tuinder Piet van der Wel, die verkering had met zoon Bill Vermeer. Zij stuurden vanuit Canada in 1957 wat stekken van potchrysanten naar vader Piet en daarmee werd in De Lier midden in de zomer een fantastische nieuwe potplant – de potchrysaant – geteeld. Dat vond de handel veel te vroeg voor een chrysaant en de prijzen waren er dan ook naar. Die teelt is toen niet voortgezet.

De firma Gebroeders Van Zanten uit Hillegom struinde in die tijd de wereld af voor verkoop van bloembollen. Gearriveerd bij Danny de Jong in Beamsville maakten de Van Zantens in 1957 kennis met de jaarrondteelt van pot- en snijchrysanten. Dat opende nieuwe perspectieven: zou dat niet iets zijn voor Nederland? De vraag was wie in vredesnaam voorlichting zou kunnen geven aan Nederlandse kwekers.

Daar had Danny de Jong wel een oplossing voor: er werkte bij hem ene Arie Boekestijn uit het Westland en die zou met de kennis bij hem opgedaan, plus zijn vindingrijkheid, wel in staat zijn om kwekers te begeleiden. Arie Boekestijn is van eminent belang geweest voor de jaarrondteelt van chrysanten.⁴

Arie had nog steeds contact met zijn vriendin Ineke Vermeer in De Lier. Haar vader, Bram Vermeer, zou de teelt in een hoekje van de tuin uitproberen. Er werd een kasconstructie geplaatst, daaroverheen werd een zogenaamd Sarandoek gespannen en zo zou het met belichting en verduistering moeten lukken. Helaas had dit geen succes, waarschijnlijk omdat het aan de juiste temperatuur ontbrak.

Danny de Jong had in de Kaapprovincie in Zuid-Afrika een bedrijfje, waar hij in de Canadese winter verbleef en in dat klimaat onder de evenaar dacht hij in de Nederlandse winter stek te kunnen produceren. Voor een jaarrondcultuur heb je echter stekken nodig die in de groeiperiode bij een minimumtemperatuur van circa 17°C zijn geteeld, weten we nu. Dat lukte ook in Paarl in De Kaap niet het hele jaar door. De firma Van Zanten kwam op het idee om op de Canarische Eilanden het hele jaar door stekken te gaan telen/produceren. Daar was ook een bedrijfsleider nodig en Arie Boekestijn dacht aan mij, zijn vriend. Misschien was ik als tuinderszoon met ervaring in het buitenland geïnteresseerd om dit op te pakken? En zo gebeurde het dat ik bij Van Zanten solliciteerde, evenals een Franse *piéd-noir* (een in Tunesië geboren Franse kolonist), ene Jacques Bourne. We werden beiden psychologisch getest en de keuze voor de functie viel op Bourne. Nu wordt het anekdotisch: de gebroeders Van Zanten waren lid van de Gereformeerde Kerk. Bij de beoordeling van het psychologisch rapport was gebleken dat ook ik behoorlijk geëngageerd was bij die kerk. Met de opmerking dat er op de Canarische Eilanden geen gereformeerde kerk was, kon ik het doen. Niettemin was er wel een mogelijkheid om bij Van Zanten in dienst te komen. Zij wilden hun activiteiten naar Engeland uitbreiden en vroegen mij om daar te gaan pionieren door bloembollen te verkopen. Zo gebeurde. Ik werd reiziger in het VK (later werd zo iemand vertegenwoordiger, weer later voorlichter en nog weer later accountmanager genoemd). In die periode leerde ik mijn toekomstige vrouw Nel kennen, die in de jaren 1960/61 als au pair in Londen werkte. In 1963 zouden we trouwen.

Frankrijk

Intussen waren Boekestijn en Bourne voor zichzelf begonnen en produceerden ze in Biot aan de Franse Rivièra hun stekken. Die werden eind jaren vijftig aan een aantal tuinders in het Westland geleverd. Bekend is dat neef Teun Boekestijn en Teun Stolze, beiden in De Lier, en Wim Lange in 's-Gravenzande, met de teelt van een aantal Amerikaanse rassen begonnen, zoals Indianapolis White en Yellow, Portrait, Luyona en Tokyo. De stekken werden beworteld bij Maarten Prins aan het Prinsenlaantje in Honselersdijk, maar de kwaliteit hield niet over en het vervoer

met de schuit was te bewerkelijk. De beworteling verhuisde daarom ook naar de Rivièra. Door enorme sneeuwval ter plekke in 1962/63 stortten de productiekassen in. Met vier man uit het Westland – die na 24 uur rijden arriveerden – werden de kappen overeind gezet en kon het produceren weer doorgaan. De productie viel in Biot niet altijd mee en daarom werden ook veel stekken in de VS gekocht van het bedrijf CFPC in Californië (California Florida Plant Corporation).

Nadat Nel in 1962 was teruggekeerd naar Nederland was voor mij het pionieren in het VK een 'te ver van mijn bed-show' en vond ik werk bij groente-exporteur Disselkoen in Westerlee. Daar kwam ik Arie Boekestijn weer tegen, die er de papieren voor buitenlandse klanten regelde. Begin 1962 kwamen we met hem tot een overeenkomst om aan de Hooflaan in De Lier een kas te bouwen, een Smiemanskas met bewortelingsbedden en een paar kappen voor productie. In september 1963 startten de werkzaamheden voor Bourne & Boekestijn op contractbasis. Arie ging over de verkoop en de voorlichting, terwijl Nel en ik voor de overige werkzaamheden in het teeltcomplex zorgden, zoals beworteling, teelt, personeel, administratie en transport. In Noord-Holland zaten ook een paar klanten die we met de 'luxe auto', de Mercedes diesel van Arie, beleverden met stek voor potchrysanten. Dit was onder andere bij de familie Dekker in Heerhugowaard, nu het bekende chrysantenstekbedrijf Dekker uit Hensbroek. Omdat we van ver kwamen, nodigden de echtgenotes van die klanten ons vaak uit om tussen de middag mee te eten. Ook een aantal Franse telers, met name Nederlandse emigranten, had belangstelling voor de jaarrondcultuur. De bedrijven van Co Quaak, Bram Quaak en Jan Bos nabij Parijs raakten geïnteresseerd en begonnen in 1964 met de teelt. De kassen waren er forser dan in Nederland, waardoor er voor het verduisteren andere maten nodig waren. Zwart plastic doek bestond nog niet, er werd textiel gebruikt. Het verduisteringsdoek werd ter plekke in de kas op de juiste lengte en breedte met de naaimachine pasklaar gemaakt. Dat deed Gerrit Boekestijn, destijds directeur van het bedrijf B & S uit De Lier.

De stekken voor pot- en snijchrysanten werden nog altijd aan de Franse Rivièra geproduceerd. Met de introductie in 1965 van de rassen White en Yellow Spider (die goed in de winter konden worden geteeld) breidde die teelt zich daarna snel uit. Een aantal *pied-noirs* uit Zuid-Frankrijk, die na de dekolonisatie van Noord-Afrikaanse landen veel geld van de Franse overheid hadden gekregen, zagen de ontwikkelingen van Bourne & Boekestijn en wilden met hun fortuin deelnemen in het bedrijf. Zo ontstond in 1963 het bedrijf Riviera Plant Company (RPC) met vier directeuren. Arie reisde naar de wakker geworden Westlandse tuinders die vanwege de dalende tomatenprijzen wel wat in de bloementeelt zagen. Nog steeds was hiervoor een teeltvergunning nodig en de handel daarin was lucratief.

Links: Prijsuitreiking door prinses Gracia van Monaco, 1968. Rechts: Arie Boekestijn toont de trofee die hij in 1968 ontving van prinses Gracia van Monaco. Foto: Thierry Schut, AD/Westland, 20 juni 2014.

Het bedrijf RPC viel met haar mooie chrysanten op bij prinses Gracia, getrouwd met prins Reinier van Monaco. Ze hield als Amerikaanse erg van chrysanten en initieerde grote bloemenshows in Monaco. In 1968 ontving Arie Boekestijn uit handen van prinses Gracia de trofee voor de derde prijs tijdens de expositie.⁵

De geboorte van Fides

De nieuwe RPC-directie besloot in 1965 de werkzaamheden in het Westland zelf te gaan doen. Men kocht het bedrijf van C. Hanemaayer aan de Nieuwe Tuinen in De Lier en startte daar alle voorkomende werkzaamheden. Onze activiteiten aan de Hooflaan op contractbasis voor RPC eindigden daarmee. Wat nu? Financieel gaf de beëindiging van het contract geen probleem. Ik kon als bedrijfsleider bij RPC aan de Nieuwe Tuinen aan de slag, samen met ons personeel.⁶ Mijn vrouw Nel bleef hier buiten omdat ze net moeder was geworden. De verkopen namen toe en Jan Flikweert uit Naaldwijk kwam als voorlichter/verkoper in dienst bij RPC. Daardoor groeide de markt behoorlijk. De handel breidde zich uit naar het buitenland. Vooral een bedrijf uit Denemarken (DCK) bleek een geduchte concurrent op het gebied van de potchrysant. Hun productie kwam, toen al, uit Kenia. De Franse directie was van mening dat lagere stepprijzen het antwoord moest zijn op de concurrentie. Op een zaterdagmorgen in 1967 besloten Flikweert en ik vanwege deze ontwikkelingen als duo een nieuw bedrijf op te zetten. De vraag van telers was groot en met de afspraak met RPC dat we niet hun klanten zouden bewerken, verlieten we in de zomer van 1967 het bedrijf Bourne & Boekestijn. Flikweert kende een tuinder, Joop van Steekenburg, die ook wel wat geld wilde investeren en zo ontstond per 1 oktober 1967 het bedrijf FiDeS: de F van Flikweert, de D van Dijk en de S van Steekenburg. Met toevoeging van een paar klinkers krijg je die naam. Fides betekent 'vertrouwen', iets wat we wilden geven en ook krijgen.

Directie en commissarissen van Fides in juli 1989. V.l.n.r. Frans van der Mark, Joop van Steekelenburg, Sjaak van der Knaap, Paul Zuidgeest, Jan van Dijk, Jan Flikweert.

In een kas van Van Steekelenburg in Kwintsheul lieten we bewortelingsbedden bouwen en moederplanten poten voor de productie. In tegenstelling tot bij normaalcultuur wordt bij jaarrondcultuur de stek-van-stek methode gevolgd: van de moederplanten worden elke vijf tot acht dagen de jonge scheuten/stekken geplukt. Op basis van de benodigde aantallen voor klanten worden stekken gestoken, die na circa twaalf dagen zijn beworteld. De uitlevering gebeurt wekelijks, zodat een zeer geprogrammeerde oogsttijd met behulp van korte- en langedagbehandeling kan worden verkregen.

De eerste vijf arbeidskrachten kwamen uit Kwintsheul, dit waren Jan de Kok, Gerrit Raadsveld, de zusjes Tetteroo en Corrie Wagemakers. Als eerste klant kon Nol van Steekelenburg aan de Van Luykiaan in Kwintsheul worden genoteerd. Fides heeft een aantal maanden van de kas gebruikgemaakt. In augustus 1968 kon met financiële hulp van de verkoper een tuin van 1 ha aan de Hooflaan in De Lier worden aangekocht. De eigenaar was Piet Schellingerhout van plantenkwekerij Zeldenrust. Een redelijke infrastructuur voor beworteling en stekproductie van chrysanthen was hier een groot pluspunt.

In 1972 werd het vijfjarig bestaan van het bedrijf Fides gevierd en langs de A20 het eerste officiële kantoor geopend door de bekende zangeres Martine Bijl. Dat

Links achter het spreekgestoelte Jan Flikweert, in het midden Martine Bijl en rechts tussen de fotografen Jan van Dijk met baard en snor bij de viering van het vijfjarig bestaan van Fides, 1972.

leidde ook tot naamgeving van allerlei door veredeling verkregen rassen. Zo doopte zij in De Lier de nieuwe chrysanthe Martine Bijl, die als een roze spinvormig ras werd geïntroduceerd.

Martine Bijl had het lied 'Ik vraag de bloemen' in haar repertoire. Een strofe uit het lied luidde als volgt:

*Ik vraag de iris:
zal hij komen in het najaar
en mij chrysanten brengen,
vurige chrysanten?
Ik weet niet of het najaar ooit begint
zolang de iris meeschudt in de wind.*

Fides was in 1970 in het Italiaanse Calabrië in samenwerking met dr. Saverio Greco begonnen met de productie en beworteling van stekken. Deze werden elke week door Nederlandse transporteurs afgehaald. Behalve in Italië produceerden we vanaf 1973 ook stekken in Zuid-Afrika bij de firma Toxopeus. Vanaf 1979, mede als gevolg van de oliecrisis, werd in Costa Rica gestart. In de jaren tachtig is de productie van stekken praktisch uit Nederland verdwenen en naar gebieden rondom de evenaar verhuisd, zoals Kenia, Uganda, Tanzania, Brazilië, Thailand en Maleisië.

Links: Chrysantenteelt in Thailand. Let op de constructie van de kas met bamboestokken, 1995. Rechts: In Thailand vergroot men de houdbaarheid van troschrysanten door het kapot-slaan van de onderkant van de stelen, 1995. Foto's: Jan van Dijk.

Er ontstonden door veredeling meer nieuwe rassen, onder andere Cassa, Westland, Horim, Winner en Ping Pong. Niet alleen werden nieuwe rassen ontwikkeld, ook vond veel onderzoek plaats bij de bedrijven die een veredelingsafdeling hadden. Op alle rassen met kwekersrecht werden royalty's berekend. Daartoe werden wereldwijd licentierechten verleend. Op het Proefstation in Naaldwijk werd ook veel onderzoek gedaan, waarbij in het bijzonder de namen van Gerard Buys, Hans van Veen en Ben van der Hoeven moeten worden genoemd.

Onderzoek

In de jaren vijftig wilden onderzoekers spreiding van de aanvoer van herfstchrysanten bereiken. Deze werden voornamelijk in de maanden oktober, november en december aangevoerd. Dit geconcentreerde aanbod stond een goede prijsvorming in de weg en van planmatig telen was absoluut geen sprake. Toen duidelijk werd dat chrysanten heel goed reageerden op een beïnvloeding van de daglengte verschoof het onderzoek zich naar het testen van rassen bij verschillende daglengten. De uitkomsten van het onderzoek brachten niet altijd het gewenste

Ben van der Hoeven nam in 1995 na 35 jaar afscheid van het Proefstation in Naaldwijk. Uit: Vakblad voor de Bloemisterij 13 (1995) p. 51. Foto: Marga van der Meer.

resultaat en er deden zich te veel groei problemen voor. Door steeds betere rassen, maar vooral door nieuwe teelttechnieken, konden deze groei problemen worden verminderd.

Er waren echter genoeg andere problemen, vooral in de beginfase. In 1960 waren er klachten over virussen. Zelfs de beste telers zagen nauwelijks kans om de kwaliteit van bepaalde variëteiten op peil te houden. In die tijd was ook te constateren, dat de aanvoer van chrysanten landelijk meer toenam dan op de Westlandse bloemenveiling, de CCWS. Bovendien werd de uitbreiding sterk toegespitst op de aanvoer in november en december.

Eind jaren vijftig namen enkele groepen van voornamelijk Westlandse tuinders deel aan de studiereizen, die in die tijd door de Federatie van Tuinbouwstudieclubs naar Engeland werden georganiseerd. Daar maakte men kennis met de omvang en vooral met de voortgang van de jaarrondteelt van chrysanten, die in dat land al enkele jaren met succes werd beoefend. Men stond echter aarzelend tegenover de mogelijkheden van jaarrondteelt voor Nederland. Desondanks kwam de eerste jaarrondteelt in 1960 van de grond. Een jaar later werden in alle veilingweken jaarrondchrysanten aangevoerd. Al in dat jaar begreep men dat door de jaarrondteelt nieuwe rassen konden worden ingevoerd en dat men vooral kon komen tot

een aanzienlijk betere kwaliteit. Het bleek al spoedig dat de teelt van jaarrond belangstelling kreeg van zowel telers als kopers. Op zich was dit toch wat vreemd, omdat het onderzoek naar de bloeispreiding van chrysanten, waarmee men op het Proefstation in Naaldwijk kort na de Tweede Wereldoorlog was begonnen en waarmee succes werd geboekt, aanvankelijk nauwelijks de belangstelling van de telers had gekregen. Men zag in het begin van de jaarrondteelt ook nogal op tegen het feit, dat het noodzakelijk was hiervoor – in de ogen van de telers – zeer dure stek te importeren. De groei van de jaarrondteelt ging echter door, mede vanwege de goede financiële uitkomsten.

Veredeling

In 1968 werd CBSH (Chrysanthemum Breeding en Selectie Holland) door Fides opgericht en werd besloten een kasje te huren aan het Bruine Laantje in Naaldwijk om zowel ziektebestrijding als veredeling ter hand te nemen. Daartoe werd contact opgenomen met professor Pierik van de Landbouwniversiteit van Wageningen met de vraag of er een student was die binnenkort afgestudeerd zou zijn en aan de genoemde taken zou kunnen werken. Hij beval een Westlandse student, Jacques van der Knaap uit Poeldijk, aan die inderdaad voor die taken werd aangenomen. In 1972 werd er bij de nieuwbouw van Fides in De Lier ruimte geschapen voor die activiteiten. Vooral het ontwikkelen van nieuwe rassen was een opgave, omdat het bestaande Amerikaanse assortiment voor Europa als winterteelt niet geschikt bleek te zijn, met uitzondering van de rassen White en Yellow Spider. Naast de typische bloemvorm met veel sierwaarde was de Spider gemakkelijk te telen. In die jaren bestond 's winters 90% van de veilingaanvoer uit White en Yellow Spider. Deze hegemonie duurde tot 1975.

Omdat het ontwikkelen van nieuwe rassen vrij kostbaar is, wordt voor nieuwe rassen wereldwijd kwekersrecht aangevraagd.⁷ Vooral het ras Cassa werd in de jaren tachtig een echte kaskraker. Het extra bedrag dat aan royalty moest worden betaald was 1,5 cent, terwijl de stekprijs circa 10 cent was.

De licentieverkoop van Fides-rassen was een lucratieve aangelegenheid. Om bedrijven en telers te ontmoeten, namen we deel aan veel internationale tentoonstellingen, zoals bloemenshows in Genua, Odense, Johannesburg, Chicago, Bogota, Shanghai, Melbourne en Tokyo. Door een breed assortiment en gezond materiaal kon Fides in de chrysantenwereld een naam opbouwen. Jacques van der Knaap is tot zijn pensionering voor Fides met veredeling en onderzoek aan de slag gebleven. Fides groeide als kool, per week werden inmiddels drie miljoen stekken verwerkt. Dat was allemaal handwerk. Gelukkig deed robotisering haar intrede. Door aankoop van 13 ha land van de Deutsche Orde aan de Coldenhovelaan in De Lier konden met inschakeling van VEK Adviesgroep nieuwe kassen worden gebouwd en een nieuw royaal kantoor. De nieuwbouw werd in 1987 onder regie van Ron Brandsteder of-

V.l.n.r. Majoor Bosshardt en Albert van Dijk (zoon van Jan en Nel van Dijk) tijdens de opening van de nieuwbouw in 1987.

Links: Uitreiking Nationale Tuinbouw Ondernemersprijs in 1988 aan Jan van Dijk door mr. G.A. Wagner. Rechts: Jan van den Bosch, jurylid NTO-prijs, Herman de Boon, directeur Bloemenveiling Westland, en Jan van Dijk tijdens de uitreiking van de Nationale Tuinbouw Ondernemersprijs in 1988.

ficieel geopend door majoor Bosshardt en Rietje Hermans; Toon was verhinderd. In 1988 werd de Nationale Tuinbouw Ondernemersprijs door oud-Shelldirecteur ir. G.A. Wagner aan Fides uitgereikt.

Niet alleen op teelttechnisch gebied, waarvoor ir. Jan Sonneveld uit Naaldwijk verantwoordelijk was, maar ook qua ruimte moest Fides, onder leiding van technisch directeur Paul Zuidgeest, creatief zijn toen de vraag in de jaren zeventig en tachtig enorm groeide. Fides maakte al duurzaam gebruik van 10 ha glas in Made, verwarmd door de Amercentrale. In Raamsdonk en in Naaldwijk aan de Galgweg werd geproduceerd en beworteld in turf en perlite. In de Nederlandse kassen werden de meest moderne technieken ingezet. Aan de Coldenhovelaan zorgde

een systeem van Hawé voor de beworteling, terwijl robots de aanvoer van handmatig gestoken ongewortelde stekken in schuifbakken in de kasafdelingen regelden. Robots zorgden er ook voor dat nadien de bewortelde stekken op order in de expeditiehal werden klaargezet en met eigen vervoer in het hele land werden afgeleverd. In 1990 werden de kassen op Zeldenrust/Zuiderlee vernieuwd. Er werden zestien afdelingen gevormd, waaronder zeven kasjes van 125 m² en zes kasjes van 250 m². Vooral de kasjes van 125 m² werden duurzaam en insecten- en ziektenwerend ingericht. Albert Heyn van het gelijknamige supermarktconcern was bereid die afdelingen officieel te openen.

Opening nieuwbouw aan de Hoge Bomen, Galgeweg, 's-Gravenzande, 1977, Foto: TEK De Lier.

Voorlichter Jan Borst bij tuinder Kees van der Knaap, 1982.

*Steksteken in perspotjes bij Fides
Maasland, 1991.*

Jan en Nel van Dijk aan het werk, augustus 1993. Foto: Westlands Fotoburo.

*Ir. Jan Sonneveld,
directeur Productie,
1994.*

In 1997 hebben Nel en ik afscheid genomen van Fides bij een goed bezochte receptie van ruim duizend aanwezigen in Hotel Atlantic, Kijkduin. Als ceremoniemeester acteerde de bekende Astrid Joosten. Dit afscheid werd ingeluid onder de titel 30-40-50. Dertig jaar Fides, veertig jaar was Nel werkzaam en Jan vijftig jaar.

*Afscheid van Fides.
V.l.n.r. dagvoorzitter
en presentatrice
Astrid Joosten, Jan
van Dijk en Nel van
Dijk, 14 maart 1997.*

Concurrenten

In de periode dat Fides met de jaarrondchrysanthe begon, waren er slechts enkele collega-bedrijven. Behalve RPC waren er Gebr. Van Zanten (nu Royal Van Zanten) uit Hillegom, K & M (Konijnenburg & Mark) uit Voorhout, in Engeland Frampton met mr. Barry Machin, Graham Sparkes en SGP (Southern Glasshouse Produce), in Duitsland Walter Süptitz en Hubert Brandkamp en in Denemarken (nog steeds) DCK. Voorts een klein aantal zogenaamde zelfstekkers. Omdat de vraag in de periode 1965-1980 geweldig toenam, mede door de eerdergenoemde beëindiging van teeltvergunningen in 1967 en de relatief lage groenteprijzen, nam het aantal Westlandse collega's/concurrenten navenant toe. Een aantal namen: Jan Flaton uit Naaldwijk, Siem de Bruyn uit Maasdijk, Nic. Middelburg uit Maasdijk, Jan Hoek uit 's-Gravenzande en verder in Nederland Van der Mey uit Valkenburg, Barnhoorn uit Rijnsburg, Frans Hoogervorst (kwekerij Albatros) uit Ter Aar, gebroeders Van Ruiten uit Roelofarendsveen en de al eerder genoemde gebroeders Dekker in Hensbroek. De RPC raakte in de jaren zeventig enigszins uit de running en het bedrijf werd overgedaan onder de nieuwe naam Lyraflor. Een oud-medewerker startte ook een bedrijf in Maasland met de naam Deltastek, dat samen met Jan Hoek onder die naam verderging. Beide bedrijven zijn nu overgenomen als Deliflor door Beekenkamp in Maasdijk. Anno 2019 bestaan in Nederland nog de volgende chrysanthenstekleveranciers: Deliflor Chrysanthen (Beekenkamp), Dekker Chrysanthen, Royal van Zanten en Fides. Fides is inmiddels met een aantal andere bedrijven actief onder de naam Dümme Orange in De Lier. In 2017 is in Rotterdam het 50-jarig bestaan van Fides gevierd.

Fides

Anno 2019 is de nieuwe eigenaar van Fides een veredelingsbedrijf met achtduizend medewerkers dat wereldwijd actief is. Als onderdeel van Dümmer Orange is Fides in 2016 overgenomen door een Britse investeringsmaatschappij. Het zelfstandige Fides werd ten tijde van het directeurschap van Jan van Dijk in 1993 aan de Japanse bierbrouwer Kirin verkocht. Toen telde dit Westlandse bedrijf ongeveer 1200 medewerkers in binnen- en buitenland en bedroeg de omzet circa 50 miljoen gulden.

Groei

De sterke groei van de chrysantenteelt was alleen mogelijk dankzij de onderlinge samenwerking tussen onderzoekers, telers, stek- en veredelingsbedrijven. Uit veilingcijfers van veiling CCWS tot en met 1999 blijkt de sterke groei in aanvoer en vooral in omzet in de beginjaren (de prijzen stegen sterk), zie de onderstaande tabel. De aantallen in de tabel hebben betrekking op jaarrond plus normaalcultuur troschrystanten (in 1962 circa drie miljoen bossen per jaar) en zijn exclusief potchrystanten en pluischrystanten (in 1962 tien miljoen stuks). De groei in de aanvoer nam exponentieel toe tot rond 2000. Daarna kwam een kentering; in 2017 nam het areaal chrystanten (de op een na meest geteelde bloem na de roos) in heel Nederland af van 380 tot 330 ha.

Aantallen troschrystanten en prijzen op veiling CCWS 1962–1999

Jaar prijs	Aantal bossen x miljoen	Omzet in mln. gulden	Gemiddeld in gulden
1962	4,3	3,8	0,88
1965	7,2	7,1	0,99
1970	19,5	33,8	1,73
1975	34,3	70,6	2,06
1980	50,4	126,0	2,50
1985	80,0	205,0	2,56
1990	118,8	314,8	2,65
1995	390,0	819,0	2,10*
1999	450,0	1035,0	2,30

**Vanaf 1995 inclusief de kortstelige Santini, een kleinbloemig gewas dat met een grotere plantdichtheid wordt geteeld.*

Bron: P.A. Kruyk, Vijftig jaar Westlandse bloemen (voor de jaren tot en met 1970) en de maandverslagen van veiling CCWS (vanaf 1975).

Om het bovenstaande beeld tot aan het heden cijfermatig te completeren, zijn voor de volledigheid de omzetcijfers en aantallen van alle bloemenveilingen in Nederland (vanaf 2010 alleen Royal FloraHolland, hetgeen niet veel uitmaakt gezien haar marktaandeel) opgenomen in de navolgende tabel. Opgemerkt wordt dat in de eerste tabel is uitgegaan van bossen en in de tweede tabel van stelen. Er zitten doorgaans vijf stelen in een bos. Verder geeft de eerste tabel de omzet in guldens (alleen CCWS) en de tweede tabel in euro's.⁸

Jaarrond troschrystanten omzet Nederlandse veilingen

Jaar	Omzet in euro's x miljoen	Aantal stelen x miljoen	Gem.prijs in centen	% van de totale snijbloemenomzet
1980	85	379	23	11%
1985	182	689	26	16%
1990	256	1101	23	17%
1995	246	1310	19	14%
2000	322	1437	22	14%
2005	293	1356	22	12%
2010	258	1219	21	9%
2015	300	1193	25	12%
2018	325	1245	26	13%

Bron: Jaarverslagen Vereniging van Bloemenveilingen in Nederland (VBN) en Royal FloraHolland. Vanaf 2010 cijfers Royal FloraHolland.

Economische motor

Het telen van jaarrondchrystanten vraagt van de producent flinke investeringen. Konden groenten destijds geteeld worden in warenhuizen zonder veel specifieke extra investeringen, voor de bloementeel was meer nodig. De chrystantenteelt behoeft minimaal de hele dag een temperatuur van 16°C, een gasgestookte ketel met brander, verwarmingsbuizen, watergeefstelsel met pompen, belichtings- en verduisteringssystemen, bemestingsinstallatie, klimaatbeheersing, plantengaas en oogstlijnen, om maar een aantal factoren te noemen. De eerder genoemde teeltvergunningen vormden ook een rem om in de bloemen te gaan. Tegelijkertijd waren er stimulansen genoeg om over te schakelen op chrystanten: de groeiende teeltvoorlichting, het praktisch onderwijs en het aantrekkelijker werkklimaat moeten als factoren niet worden onderschat. Het kasklimaat is prettiger en de lichamelijke arbeid lichter, er hoeft minder te worden gesjouwd. Dankzij het werkklimaat in de bloementeel is het personeelsprobleem minder groot geworden, ook

al omdat er veel vrouwelijke krachten, al of niet parttime, konden worden ingezet. De grote stoot tot de bloemenuitbreiding is echter gegeven door de verschillen in rentabiliteit. Sinds 1964 was die in het voordeel van de bloementeler. Toen de teeltbeheersing in 1967 werd opgeheven, had dit als gevolg dat de aanvoer tot grote hoogten steeg. Meer en meer tuinders begonnen met de teelt van bloemen jaarrond, meestal chrysanten. Buiten het Westland zag men dat met argwaan gebeuren, maar het bleek mogelijk, ondanks de enorme investeringen voor die teelt. De zich ontwikkelende EEG, de voorloper van de Europese Unie, zorgde mede voor groeiende afzetmogelijkheden. Een aantal namen van telers uit het Westland wil ik noemen, in alfabetische volgorde: Boekestijn, Damen, Doelman, Duyvesteyn, Van Dijk, Huis, Van der Knaap, Lekkerkerk, Van der Lugt, Van Marrewijk, Middelburg, Van Paassen, Van Steekelenburg, Stolze, Toussaint, Van Uffelen, Veenman, Verbeek, Vermeer, Vreugdenhil, Van der Wel en Zwinkels.

De technische omschakeling werd praktisch alleen door Westlandse leveranciers uitgevoerd. Tel daarbij op het veilingtransport, dan is duidelijk dat de bijdrage aan de economische groei in het Westland van de jaarrondchrysanten heel groot is geweest, een economische groei waar Fides aan bijgedragen heeft.

Epiloog

Een bedrijf als Fides is natuurlijk afhankelijk van promotie en marketing. Het product moet tenslotte wel bij de klant in huis terechtkomen. Zo werd in 1992 op de Floriade in Zoetermeer bijzonder veel aandacht besteed aan de chrysant. Er is toen een gedichtenbundel 'Spelen met chrysant' samengesteld, met bijdragen van bezoekers. Hier volgt tot besluit het gedicht 'Ode aan de chrysant' van mw. Ria Nederpel-Oosterwijk uit Wateringen.⁹

Ode aan de chrysant

*Oh, chrysant, oh chrysant,
je kunt me zo bekoren,
Als ik naar je kijk, ben ik verloren.
Ik wil je koesteren en lang bewaren,
Jouw kwaliteiten zijn niet te evenaren.
Je bent 'n begerenswaardige bloem,
Waar je ook komt, oogst je veel roem.
Je naam ligt op ieders lippen,
Aan jouw houdbaarheid kan niemand tippen.
Je bent de mensen altijd trouw,
In tijden van vreugde, in tijden van rouw.*

*Je laat je schikken in elk arrangement,
In een schone vaas voel je je heel content.
Men draagt je overal op handen,
Wordt bewonderd in alle standen.
Je zorgt voor de nodige variaties,
Met kleurrijke bloemencreaties.
Daardoor krijg ik nooit genoeg van jou,
Ik weet dat ik heel veel van je hou.
Je schittert in de zonnegloed,
Oh, chrysant, oh chrysant,
Je aanwezigheid doet me goed.*

Literatuur

- Chinese tentoonstellingscatalogus uit 1995.
- Comité 'De Zilveren Chrysanthe', *25 Jaar jaarrondchrysanthen* ('s-Gravenzande 1986).
- P.A. Kruijk, *Vijftig jaar Westlandse bloemen* (Honselersdijk 1973).
- Samenwerkingsorgaan Westland, *Geef de Westlandse economie de ruimte* (1982).
- J.J. Spaargaren, *De teelt van jaarrondchrysanthen* (Aalsmeer 1996).
- J.J. Spaargaren, *Jaarrondchrysanthen. Teelt en achtergronden* (Aalsmeer 2002).
- Hein van der Zande, *Het Westland, de tuin van Europa* (Den Haag 1978).

De afbeeldingen zijn voor zover niet anders vermeld afkomstig uit privébezit van de auteur.

Noten

- 1 Met medewerking van Martha Vollerling.
- 2 Met dank aan Ton Immerzeel, conservator Westlands Museum.
- 3 Uit 'Grace zegen voor chrysantheenteelt' in AD/Westland, rubriek Ouder Westland, Aad van Holstein, 20 juni 2014.
- 4 Het overlijden van Arie Boekestijn in 2017 en de bij zijn begrafenis door mij uitgesproken rede is aanleiding geweest voor het schrijven van dit artikel op verzoek van toenmalige secretaris Leen Valstar van het Genootschap Oud-Westland die bij die gelegenheid ook aanwezig was.
- 5 Uit 'Grace zegen voor de chrysantheenteelt'.
- 6 Aardig om te vermelden is dat mijn broer Krijn van Dijk, oud-secretaris van het Genootschap Oud-Westland, tussen 1966 en 1968 in Frankrijk voor RPC heeft gewerkt.
- 7 Het wereldwijd kwekersrecht is (nog steeds) een moeilijke zaak. Telers werd door Fides een licentiecontract aangeboden en nadat dit was getekend zond Fides hen haar rassen. Maandelijks moest men dan rapporteren hoeveel stekken van die bepaalde rassen waren gebruikt. De vereniging CIOPORA (International Community of Breeders of Asexually Reproduced Ornamental and Fruit Varieties) streefde ernaar in zoveel mogelijk landen kwekersrecht wettelijk in te voeren. Voorzitter van CIOPORA-Nederland was Jaap van Andel uit Aalsmeer, vicevoorzitter was Jan van Dijk. Met dank aan N.C.A. Koomen.
- 8 Met dank aan George Franke, secretaris Brancheorganisatie Sierteelproducten.
- 9 Uit gedichtenbundel 'Spelen met Chrysanthe', Floriade 1992, p. 13.

Leven en werken van tuinbouw pionier Fulps Vincentinus Valstar (1879–1944)

Aanleiding en verantwoording

Het leven van Fulps Vincentinus Valstar is een bijzonder leven geweest. Hoe hij op 31 augustus 1944 samen met Dirk Voskamp sr. op lafhartige wijze is vermoord bij een zogenaamde Silbertanneactie is reeds eerder gedetailleerd beschreven, doch nooit is er over zijn leven geschreven. Daarom ben ik gekomen tot dit artikel. Dat doe ik echter met een zekere terughoudendheid. In het archief van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland (CBT) zijn de notulenboeken van het bestuurlijk overleg van de eerste jaren 1917–1945 niet aanwezig. Die zouden mij hebben kunnen informeren over zijn voorzitterschap van het Centraal Bureau. In die functie heeft vaak de aanleiding gelegen tot het grote aantal activiteiten en nevenfuncties, die hij heeft bekleed en die in zo belangrijke mate zijn leven hebben bepaald. Door dat ontbreken valt een belangrijke bron van informatie weg voor die voor de Nederlandse, maar zeker ook de Westlandse tuinbouw zo belangrijke beginperiode.

Gelukkig is er veel wat ter compensatie dient. Zijn broer Vincentinus Phulps (V. Ph.) Valstar heeft naast het beheren van zijn tuin ook diverse bestuurlijke functies gehad. In die hoedanigheid heeft hij veel geschreven. Daarnaast was hij zeer geïnteresseerd in historie en heeft hij meerdere publicaties over de geschiedenis van Naaldwijk op zijn naam staan. Zijn huwelijk was kinderloos en ik herinner mij dat hij altijd te vinden was in zijn studeerkamer. Hij heeft

onderzoek gedaan naar de stamboom van de familie Valstar en in 1953 'Een oud tuindersgeslacht, 'n tak van de familie Valstar' geschreven, dat door mij in 1989 is aangevuld en van foto's is voorzien. Dat boek is een waardevolle en belangrijke bron. Enkele keren gebruik ik in dit artikel een beschrijving daaruit.

Door de heren L. Gijsberts en W. Kemmers is het 75-jarig gedenkboek van het Centraal Bureau geschreven, waar het reilen en zeilen van het CBT in te vinden is. Verder zijn er diverse andere gedenkboeken verschenen, die veel informatie verschaffen. Gedenkboeken waren in het verleden zeer gedetailleerd in hun beschrijvingen, dit in tegenstelling tot tegenwoordig waar het veelal 'plaatjesboeken' zijn geworden. Tot slot is er veel gevonden in oude kranten, die inmiddels op internet zijn te vinden. Aangezien het gaat om de beschrijving van iemand die zijn

Portret van Fulps Vincentinus Valstar door Sierk Schröder, 1942. Collectie auteur.

leven gewijd heeft aan de ontwikkeling van de tuinbouw, kan het niet anders of het gaat ook over de historie van die tuinbouw en dan vooral die in het Westland.

Bij het bestuderen van alle verzamelde informatie viel mij op in wat voor bijzondere tijd opa Fulps is opgegroeid en heeft geleefd. Op tuinbouw- en veilinggebied moest nog veel worden 'uitgevonden'. Het ontbrak nog aan organisaties; veilingen en banken moesten toen hij jong was nog worden opgericht. Ook internationaal was er veel aan de hand. Exportbeperking of zelfs uitvoerverboden, hoge invoertarieven en handelsbelemmeringen waren er te over. De tijd kende economische hoogtepunten, maar ook een zeer diepe crisis. Het zogenaamde interbellum, periode tussen de twee wereldoorlogen, is ook voor de tuinbouw een zeer diep dal geweest. Het is in belangrijke mate aan het doorzettingsvermogen van veel tuinders te danken, dat de tuinbouw niet uit het Westland is verdwenen. Mede dankzij ingrijpende overheidssteun is men die jaren doorgekomen. Dat was het palet, waarin opa Fulps als jonge man zijn weg zocht en heeft gevonden.

Zelf ben ik geboren in 1945 en moet ik uitsluitend putten uit overlevering en uit naspeuring van wat inmiddels geschreven is. Wat mij achteraf opvalt, is dat binnen de familie weinig werd gesproken over opa Fulps. Het verdriet en het gemis van zo'n bijzondere vader heeft de generatie van mijn ouders waarschijnlijk zo getekend, dat zij daar maar moeilijk over konden spreken.

Hoe hij opgroeide: zijn schooljaren

Fulps Vincentinus Valstar werd geboren op 6 april 1879 te Naaldwijk als zoon van Leendert Marinus Valstar en Trijntje van Duijn. Het ouderlijk huis stond aan de Kruisweg 13. Door zijn broer V.Ph. Valstar werden de volgende jeugdherinneringen opgetekend:

Toen de jonge Fulps Vincentinus, 1 april 1884, aan het begin van de nieuwe cursus naar school ging, was hij nog niet ten volle 5 jaar oud. Hij had de voorgeschreven leeftijd nog niet, maar men was in die dagen vrijer van opvatting dan nu en op die weinige (6) dagen werd niet gelet. Hij was een echte Hollandse jongen, die gaarne meedeed aan kwajongensstreken en er niet tegen opzag zijn rechten hardhandig te verdedigen als dit nodig was. Hij was rossig van haar en dit lokte de jeugd nogal eens tot schelden uit, met als gevolg een kloppartij. Menige buil liep hij op en meer dan moeder lief was, kwam hij met gehavende kleren thuis. Hij stond op zijn recht en wist zich te handhaven. Hij had een goed geheugen en leerde op school gemakkelijk zonder een uitblinker te zijn. Daar was hij niet braaf genoeg voor. Als tweede zoon had hij het voorrecht zonder onderbreking de klassen der lagere school te doorlopen, waar velen van zijn makkers in de zomermaanden, ter wille van tuinarbeid, de school moesten verzuimen. Na de school doorlopen te hebben moest Fulps evenals iedere tuindersjongen de tuin in en aan het werk.

Het gezin van Leendert Marinus Valstar, circa 1897. V.l.n.r. Anna, Margaretha, Trijntje, vader Leendert Marinus, Vincentinus Phulps, moeder Trijntje, Maartje Gerritje, Fulps Vincentinus en Francina. Collectie auteur.

Ouderlijk huis aan de Kruisweg 13. Collectie auteur.

Fulps ging in Naaldwijk naar de in 1875 opgerichte christelijk-protestantse school aan de Dijkweg. Hij liep dan van de Kruisweg, door de Koningstraat, over het Wilhelminaplein en door de Havenstraat naar de Dijkweg. Zijn opa Vincentinus was op dat moment penningmeester van het bestuur. Deze had een groot gezin van

zestien kinderen en men zal gedacht hebben: die kan zeker goed op geld passen, anders redt hij het niet met zo'n schare kinderen. Fulps' vader, oudste zoon uit dat gezin, was toen secretaris. Hij is dat geweest van 1878 tot 1887. Daarna was zijn vader van 1887 tot 1927 veertig jaar voorzitter van het bestuur van wat later de Christelijk-Nationale Schoolvereniging is gaan heten. De school stond pal naast de kerk van de Nederlands Hervormde Evangelisatievereniging, opgericht in 1870. Het kerkgebouw stond op de plek waar later gebouw De Kandelaar gekomen is. Nu is het Gezondheidscentrum De Kandelaar er gevestigd.

Ook in de kerk waren zijn opa en zijn vader zeer actief. Landelijk kwam het tot een afsplitsing van de Hervormde Kerk door een gereformeerde beweging. In Naaldwijk was zijn vader een van de initiatiefnemers en werd de gereformeerde kerk aan de Dijkweg ter hoogte van de Grote Woerdlaan gebouwd. Op 20 oktober 1889 werd het nieuwe kerkgebouw in gebruik genomen. Fulps was toen tien jaar en maakte dat allemaal van zeer nabij mee. Hij was er deelgenoot van hoe zijn opa en zijn vader tot ingrijpende beslissingen kwamen en daar bestuurlijke verantwoordelijkheid voor namen. Heeft hem dat gevormd? Wanneer het gezegde opgaat dat elk geslacht staat op de schouders van zijn voorgelacht, dan heeft hem dat zeker gevormd.

Op zondag liep hij in de ochtend en de middag dezelfde route als naar school, maar dan met zijn vader en moeder en de andere kinderen naar de kerk aan de Dijkweg. Op het Marktplein, nu Wilhelminaplein, zal zijn vader hem zeker hebben gewezen op de gelagkamer van Hotel Torenborg, waar op 7 juni 1890 de eerste veiling plaatsvond. Die eerste veilingen werden in de avonduren gehouden, als Fulps al op bed lag. In de avonduren hadden tuinder en koopman gelegenheid en was er geen verlet. Ook daar kwam het op krachtige mannen aan, die niet alleen hun nek uitstaken, maar tevens hun bestuurlijke verantwoordelijkheid namen. Met kop en schouders stak voorzitter A.L. Verhagen daar bovenuit. Een oom van Fulps, de heer Jac. Kuijvenhoven, was secretaris van dat veilingbestuur.

NAALDWIJK.
— De heer F. V. Valstar, alhier, leed Vrijdagavond een aanmerkelijk verlies. Op de uitbetalingen in het veilinggebouw het hem toekomend bedrag ontvangen hebbende, kwam hij na weinige oogenblikken tot de hoogst onaangename ontdekking f 110 in bankpapier te hebben verloren.
Per omroeper werd onmiddellijk daarna bekend gemaakt, dat de eerlijke vinder een belooning van f 10 zou ontvangen, doch tot heden zonder succes.

Bericht uit het Rotterdam-
sch Nieuwsblad
van 19 april 1906.

Wat moeten die jeugdijaren van mijn opa Fulps veel onuitwisbare en voor het leven bepalende indrukken hebben gegeven op het terrein van school, kerk en samenleving. In maart 1887 werd zijn vader Leendert Marinus gemeenteraadslid voor de Anti-Revolutionaire Partij. Hij zou gedurende 36 jaar deel uitmaken van het gemeentebestuur, waarvan acht jaar als wethouder, van 1915-1923.

De eerste jaren als tuinder

Over de eerste jaren van Fulps als tuinder heeft zijn broer het volgende geschreven:

Hij kwam bij vader in het bedrijf, maar werd nogal eens, als het pas gaf en vader hem kon missen, aan anderen uitgeleend. Toen in 1896 voor het eerst de gelegenheid zich voordeed voor het ontvangen van tuinbouwonderwijs, een cursus van twee jaar, besloot vader Leen om Fulps hiervan te laten profiteren en hij heeft deze cursus met goed gevolg doorlopen. Het was echter niet de enige gelegenheid voor hem om zijn kennis te verrijken. Hij was een trouw bezoeker van de jongelingsvereniging en dit is hem later van veel nut geweest. Niet alleen kwam hij in kennis met vragen op politiek, sociaal en kerkelijk terrein, doch van minstens evenveel betekenis was, dat de lust tot onderzoek aangekweekt werd en door ordening van de gedachten vlot spreken geleerd werd. Hij behoorde tot de weinigen die het aandorsten, na een behoorlijk onderzoek thuis, in de vergadering een onderwerp voor de vuist te behandelen. In zijn later leven heeft hij hiervan veel nut gehad. Het is niet te verwonderen, dat hij de aandacht op zich vestigde.

Omstreeks 1900 kreeg hij de kans van zijn leven. Op aanbeveling van de heer K. Wiersma, rijks tuinbouwleraar, werd hij door een huisarts te Rotterdam, dr. Van Dugteren, aangezocht directeur van een te stichten 25 ha groot tuinbouwbedrijf, 'Ida Maria State' [Vleuten in de provincie Utrecht], te worden. Het was een groots opgezet plan, theoretisch vanuit de heer Wiersma wellicht in orde, maar waarvan de praktische tegenslagen niet voldoende overwogen waren. Het is op een grote teleurstelling uitgelopen. Twee zware jaren heeft Fulps er doorgebracht.

Uiteraard ging hij daar ook ter kerke, zo was hij dat gewend. Dat kerkje stond tussen Vleuten en De Meern aan de Alendorperweg en was net in 1894 gebouwd door de nieuw gestichte Gereformeerde Kerk. Omdat er nog geen orgel was en Fulps goed en graag zong, fungeerde hij in de dienst als voorzanger. Hij zette in en de gemeente volgde hem in gezang.

Op 11 mei 1901 trouwde Fulps te Naaldwijk met Johanna de Zeeuw, dochter van Maarten de Zeeuw en Anna Klazina Bergambacht. Omdat in Utrecht de zaken niet naar wens verliepen, keerde het jonge paar terug naar het Westland, waar ze voorlopig onderdak kregen bij hun ouders. Fulps had het geluk dat hij bij zijn ooms Simon en Gerard Valstar een stuk tuinland kon huren, waar hij zijn eigen tuin-

bouwbedrijf begon. Hij heeft dat heel zijn leven aangehouden, naast zijn drukke werkzaamheden als bestuurder. Al snel konden ze een huis met een kruidenierswinkel betrekken in de Molenstraat, waar Johanna de winkel voor haar rekening nam. Fulps bleef tuinder en in de avonduren verzorgde hij de winkeladministratie. Daarnaast maakte hij deel uit van het bestuur van de winkeliersvereniging. In de Molenstraat werden de eerste kinderen geboren: Leendert Marinus in 1902, Anna Klazina in 1903 en Trijntje in 1905. Leendert Marinus overleed binnen het jaar. Na de komst van de kinderen was de combinatie tuin en winkel moeilijk vol te houden. Het gezin verhuisde daarom in 1907 naar Havenstraat 10 en alle aandacht werd gericht op de tuin. Dat jaar werd opnieuw een zoon geboren, ook Leendert Marinus geheten, die echter eveneens binnen het jaar overleed. De derde Leendert Marinus, geboren in 1908, bereikte de volwassen leeftijd. Hij vervulde in de Tweede Wereldoorlog een leidende rol in het verzet. Na te zijn opgepakt, kwam hij terecht in kamp Vught, waar hij tezamen met een grote groep andere verzetsmensen op 4 september 1944 is gefusilleerd.

De kinderen uit het gezin van Fulps Valstar en Johanna de Zeeuw: Jo, Wim, Cees, Tinus, Maart, Leen, Trijn en An, circa 1919. Collectie auteur.

Hoe ging het verder met het gezin van Fulps Valstar?

Van zijn vader had Fulps een stuk van diens tuin in gebruik gekregen. Het tuinbouwbedrijf breidde zich met hard werken langzaam uit. Omdat na verloop van

een aantal jaren het huis aan de Havenstraat voor het groeiende gezin te klein bleek, werd in 1910 het woonhuis Prinses Julianastraat 25 betrokken. Dat huis was in 1906 nieuw gebouwd en gelegen naast de latere zaadhandel van Van den Berg. Daar heeft het gezin gewoond tot 1919 en werden de andere kinderen geboren: Martinus in 1910, Vincentinus Fulps (mijn vader Tinus) in 1911, Cornelis in 1913, Willem in 1915 en Johanna in 1918. Het voorlaatste huis dat werd betrokken, was 's-Gravenzandseweg 31. Dat werd bewoond tot 1928.

Voor dag en dauw ging Fulps naar de tuin om voor zijn teelt te zorgen en de producten te oogsten, want naast al zijn andere activiteiten was hij vooral ook tuinder. Zat het werk in de tuin erop, dan ging hij, na zich snel te hebben omgekleed, op de fiets naar het stationnetje aan de Dijkweg en met de tram naar Den Haag voor zijn bestuurlijke werk. Een enkele keer was hij aan de late kant en was de tram vertrokken, maar dan racete hij naar Honselersdijk om daar op de tram te stappen. Omdat hij naast zijn tuin inmiddels diverse publieke functies bekleedde, moest hij er vaak op uit en was het van belang zich goed te kunnen verplaatsen. Op een foto uit die tijd zien we dat er een motor is aangeschaft. Wat zal dat een gemak zijn geweest. Het zou niet zijn laatste vervoermiddel zijn, daarover later meer.

Fulps Valstar met zijn kinderen en zijn in 1919 aangeschafte motor voor het huis aan de 's-Gravenzandseweg 31 in Naaldwijk, 1923. Collectie auteur.

Wonen aan de Kruisweg in Naaldwijk

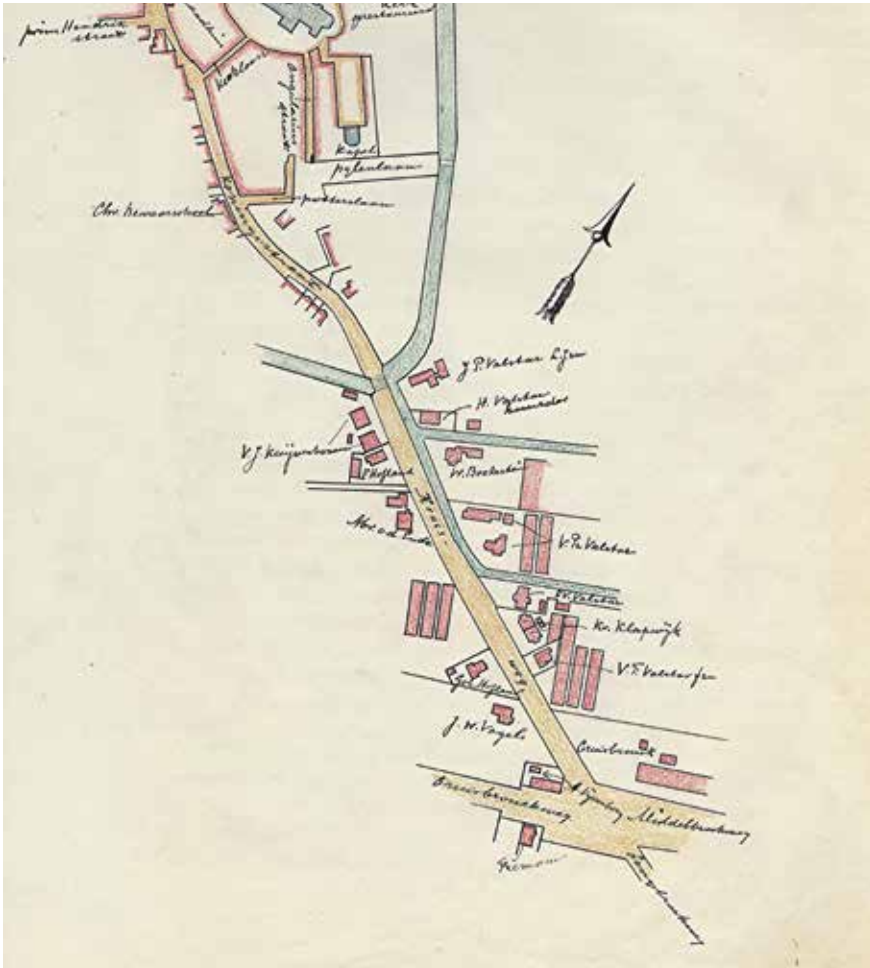
Zijn ouders hadden vanaf hun trouwen op 30 mei 1877 het huis Kruisweg 13 bewoond. Het was in 1836 gebouwd door Leendert Boekestein, de vader van Anna Boekestein die in 1847 trouwde met Vincentinus Valstar, de grootvader van Fulps Valstar. De grond waarop het huis was gebouwd, werd gekocht van Leendert Valstar (overgrootvader van Fulps Valstar) en Govert van den Boom.

Op een gegeven moment werd besloten dat het ouderlijk huis zou worden ont-ruimd. De dochters hadden op één na het huis verlaten en het werd tijd voor moeder te verhuizen naar een gerieflijker huis. Fulps werd eigenaar van tuin en huis. Hij hield de tuin in eigen gebruik, maar verhuurde aanvankelijk het oude huis, totdat hij het in 1926 afbrak en er voor zijn gezin een nieuw huis, 'Zonnewende', voor in de plaats bouwde. Dat werd in 1928 betrokken. Fulps was toen 49 jaar oud. Ook zijn broer Vincentinus Ph. heeft in 1925 een nieuw huis gebouwd, genaamd 'Groot Genoeg', met een rieten kap. Dat stond op Kruisweg 11. In 1937 werd dat huis door bliksemingslag getroffen en door brand verwoest. In 1938 werd het opnieuw gebouwd. In datzelfde jaar werd op nr. 19 het huis 'De Druiventros' gebouwd, waar mijn ouders (Vincentinus Fulps Valstar en Adriana Hofland) hun gezin gingen vormen. Zo brak er voor dat deel van de Kruisweg een periode aan van nieuwbouw en bedrijvigheid.

Hoewel Den Haag het terrein van zijn dagelijks werk was, bleef Fulps het tuindersvak uitoefenen en in Naaldwijk wonen. Hij was een plattelander in de beste zin van het woord en voelde het als een levensbehoefte in contact met de tuinbouw en de tuinders te blijven. Hij was ook een goed huisvader, die graag de avonduren in de kring van het gezin doorbracht. Het was alsof hij dan alle zorgen van zich af kon schudden. Zo druk en vol zorgen kon zijn dag niet geweest zijn, hij bleef monter en opgewekt. Hij hield van gezelligheid en was als causeur niet te overtreffen. Uit zijn vele reizen en zijn rijke ervaring had hij steeds toepasselijke verhalen beschikbaar.

Bestuurlijke ontwikkeling

Fulps groeide op in een tijd waarin de tuinbouw nog goed op gang moest komen. Het Westland moest zich nog omvormen van een fruit- en landbouwstreek naar een tuinbouwgebied. In Engeland was de industrialisatie na de ontwikkeling van de stoommachine krachtig op gang gekomen. Daar werd ten behoeve van de landbouw een protectionistische politiek gevoerd. Het jaar 1850 was een keerpunt: de havens gingen open en de handel werd vrij. De Westlandse tuinbouw was voor zijn export uitsluitend op Engeland aangewezen, want Duitsland was in die tijd nog niet tot economische ontwikkeling gekomen. Engeland was in die dagen de grote afnemer van vroege aardappelen; de prijzen ervan waren zeer goed. Ook andere producten werden tegen goede prijzen naar Engeland verkocht. Het gaf aan het Westland in de periode van circa 1850 tot 1877 een geweldige voorspoed.

De Kruisweg in Naaldwijk en zijn bewoners rond 1945. Tekening door Leendert Torn. Leendert Torn was van 1930 tot 1947 bouwkundig opzichter/tekenaar in dienst van de gemeente Naaldwijk. Daarvoor was hij werkzaam bij architectenbureau A.G.W. Dessing. Collectie auteur.

Wat maakte het Westland zo geschikt voor tuinbouw? Het was de gesteldheid van de bodem, het zachte klimaat en de regelmatige toevoer van vers gietwater. Deze omstandigheden, gevoegd bij de nabijheid van de steden, maakten de streek bij uitstek geschikt voor het telen van fruit, vroege aardappelen en later ook van groente. De hardwerkende Westlander wist deze factoren ten volle te benutten. Daarnaast was er de 'Schiedammer mest'. De spoeling, het afvalproduct van de alcoholbranderijen, was de voornaamste voedergrondstof voor de talrijke vettesterijen in de regio. De van deze dieren afkomstige mest was een door de Westlandse tuinder zeer gewaardeerde voeding voor zijn grond.

Het zijn echter sterke benen die de weelde kunnen dragen. Men werd overmoedig en ging het minder nauw nemen met de kwaliteit en de kwantiteit. Het leidde tot het gezegde *'The fault of the Dutch is giving too little and asking too much.'* Daar bovenop kwam de geweldige overproductie van graan in Amerika. Tegen belachelijke prijzen werd het graan op de Europese markt gebracht, waardoor de graanprijs in Europa kelderde en de crisis in de landbouw zijn intrede deed. Door verschillende landen werden hoge invoerrechten op land- en tuinbouwproducten geheven. De handel liep zeer sterk terug en er volgde een slechte tijd op de gouden jaren. Aan het eind van de negentiende eeuw was het armoe troef en alles werd in het werk gesteld om tot meer inkomsten te komen. Het bleef niet bij de aardappelteelt; men breidde uit naar andere groenten en fruit. Van het telen onder 'plat glas' ging men over op het bouwen van kassen en warenhuizen.

Het was ook van belang dat er voldoende afzet was en dat men zich losmaakte van handelaren die, vooruitlopend op de oogst, krediet verschafden. Daardoor was men met 'zilveren draden' aan hen verbonden. Er kwamen banken die voor de geldstromen en de nodige kredieten zorgden. In 1895 werd een voorschotbank opgericht, die in 1909 uitgroeide tot de Coöperatieve Boerenleenbank "De Voorschotbank". Al eerder was in 1902 de Coöperatieve Boerenleenbank in Naaldwijk opgericht.

In het Westland volgde men al snel het voorbeeld van Noord-Holland. Daar werd op 29 juli 1887 in Broek op Langedijk een tuinder uit Zuid-Scharwoude met zijn schuit met bloemkool omringd door handelaren uit Amsterdam, die naar zijn prijs vroegen. De latere betaalmeester van de veiling raadde hem toen aan de kool te veilen. En zo geschiedde. De partij kool werd bij afslag verkocht aan degene die de hoogste prijs wilde betalen.

Door de Hollandse Maatschappij van Landbouw werd een commissie ingesteld, waarin alle Westlandse burgemeesters en een aantal tuinders plaatsnamen. Zij gaven het advies een Westlandse vereniging op te richten, de latere Bond Westland. Daarna kwam het op de diverse plaatsen in de jaren 1889-1913 tot oprichting van lokale afdelingen met elk hun eigen veiling. Bond Westland zou een belangrijke en sterke belangenbehartiger worden voor de Westlandse tuinbouw onder de eminente leiding van tuinbouwvoorman Jan Barendse.

Wat Fulps Valstar vooral van huis uit meekreeg, was dat het totaal meer is dan de optelsom der delen en dat het belangrijk was om de krachten te bundelen. Hij was zich dat goed bewust en was er al vroeg bij om daar zijn rol in te spelen. Hij heeft onder meer de volgende plaatselijke, regionale en landelijke functies vervuld:

- Coöperatieve Boerenleenbank "De Voorschotbank" Naaldwijk, lid van de raad van toezicht 1909-1927.
- Veiling Naaldwijk, bestuurslid 1910-1912.

- Bond Westland (en zijn voorganger Vereniging Westland), secretaris 1911-1917, penningmeester 1915-1917.
- Nederlandse Tuinbouwraad (NTR), vicevoorzitter Groep veilingen vanaf de oprichting in 1913 en voorzitter vanaf 1918; voorzitter Centraal Bestuur NTR 1932-1933.
- Centraal Bureau Tuinbouwveilingen, voorzitter 1917-1944.

Nederlandse Tuinbouwraad

De Koninklijke Maatschappij tot bevordering van Tuinbouw en Plantkunde, opgericht in 1872, was de eerste organisatie met enige aandacht voor groente- en fruitteelt. Teneinde beter in staat te zijn specifiek op tuinbouwgebied aan de regering adviezen te geven, ontstond de wens te komen tot een afzonderlijke tuinbouwvereniging. Dit resulteerde in 1908 in de oprichting van de Nederlandse Tuinbouwraad. Daarin was sprake van diverse groepen: groente, zaad, fruit, bomenteelt, bloemen en bloembollen. De eerste voorzitter, dr. H.J. Lovink, zorgde ervoor dat de tuinbouw een plaats kreeg naast de landbouw en er niet ondergeschikt aan was. Hij was een goed en krachtig bestuurder. Ook de oud-burgemeester van Naaldwijk, jhr. mr. W.Th.C. van Doorn, is voorzitter geweest, van 1912 tot 1917.

Op 30 december 1913 werd binnen de NTR de groep Tuinbouwveilingen opgericht. Slechts 22 van de 51 veilingverenigingen traden direct toe, maar dat aantal zou in de daaropvolgende jaren snel groeien. Alle vraagstukken betreffende het veilingwezen en de afzet van het product werden aan deze commissie voorgelegd. Fulps Valstar maakte vanaf de aanvang als tweede voorzitter deel uit van deze commissie binnen de NTR. Omdat het Rijk in 1923 bezuinigde en geen subsidie meer aan de NTR verleende, kwam er een voorstel om te reorganiseren: een beperkt hoofdbestuur en daaronder de bestaande groepen als commissies. Alleen Valstar bleek op het standpunt te staan dat de groepen zelfstandige organen moesten worden. In de eerstvolgende vergadering in januari 1924 werd inderdaad besloten dat de groepen, waaronder de groep Veilingen, zelfstandige rechtsorganen met hun eigen bedrijfsvoering zouden worden. Valstar had dus de stellingen niet voor niets betrokken.

Ontstaan van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland

Het levenswerk van Fulps Valstar zou worden het tot stand brengen van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland (CBT), samen met de heren P. Slot A.Pzn. (burgemeester van Broek op Langedijk) en H.H. Trienekens. Hij is voorzitter geweest vanaf de oprichting in 1917 tot zijn overlijden in 1944.

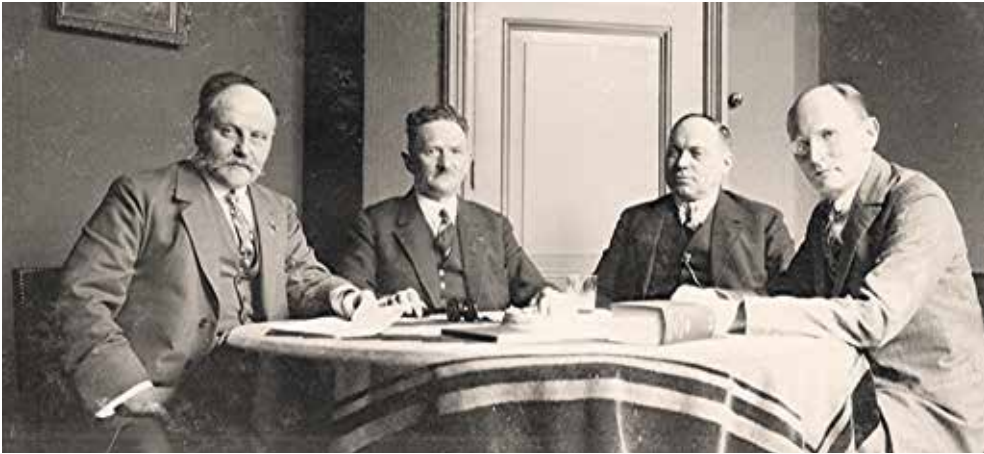
Toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, sloot Engeland de toevoer van grondstoffen en levensmiddelen naar Duitsland af. De Nederlandse regering vreesde dat

Fulps Vincentinus Valstar achter zijn bureau, waarschijnlijk in het kantoor van het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen. Collectie auteur.

daardoor ook in ons land ernstige tekorten zouden ontstaan. Hoewel Nederland neutraal was, was er economisch wel degelijk sprake van een oorlogssituatie. De handel met Engeland kwam vrijwel volledig stil te liggen. Vanwege sterk stagnerend vervoer was 1915 een riskant handelsjaar. Ook de binnenlandse voedselvoorziening leverde moeilijkheden op, zodat er uitvoerverboden kwamen. Toen er in 1916 een uitvoerverklaring moest komen, sloten de veilingen zich in toenemende mate aan bij de NTR. Het aantal veilingen groeide tot 170 en het aantal aangesloten bij de NTR tot 54. In 1917 gingen Duitsland en Engeland centraal inkopen. Nederland stelde daar toen centralisatie van de uitvoer tegenover door de N.V. Nederlandse Uitvoer Maatschappij op te richten. Een deel van de oorlogswinst die bij de uitvoer werd gemaakt, liet men in de Staatskas vloeien om de ontzaglijk hoge kosten in verband met de oorlog te bekostigen. Een en ander leidde tot het instellen van een prijszettingscommissie en een Centraal Bureau. Tweemaal per week werden in het seizoen de prijzen van de producten voorlopig vastgesteld, terwijl de definitieve vaststelling plaatsvond door de Vereniging Groenten-Centrale na onderhandelingen met zowel Duitsland als Engeland. Om de teelt van sommige tuinbouwgewassen te beperken werd door de regering een teeltregeling vastgesteld.

Na de vrede in 1918 groeide de behoefte aan een vrije markt. De internationale ontwikkelingen hielden dat echter tegen. Tal van handelsbelemmeringen lagen op de loer en landen beschermden de eigen markten steeds meer door protectie. Voor de tuinder, maar ook voor de exporteur was het van het grootste belang dat er een organisatie was die hun belangen behartigde. Ook was het van belang de kwaliteit van het product en de verpakking te verbeteren en daarmee de afzet te verhogen.

V.l.n.r. P. Slot, F.V. Valstar, H.H. Trienekens en mr. L. Niemöller, 1928. Collectie auteur.

Kantoor Javastraat 80 in Den Haag

In de winter van 1917-1918 konden de Groenten-Centrale, de exporteurs, alsmede de zouters en drogers het moeilijk eens worden over de risico's, verbonden aan de voor het binnenland te reserveren witte kool, rapen, uien en peen. Het net opgerichte Centraal Bureau heeft toen de leveringsplicht op zich genomen. Vanwege het ontbreken van een voldoende juridische status van het bureau stelden voorzitter Valstar en secretaris Tromp zich persoonlijk garant voor een aanzienlijk bedrag. Na het seizoen bleek dat er een forse winst was behaald en kon daaruit voor f 80.000 het pand Javastraat 80 worden gekocht en ingericht als kantoor voor het Centraal Bureau.

Eenheid van optreden was na de oorlog van het grootste belang. De productiecapaciteit was in de oorlog aanzienlijk vergroot, maar het voornaamste afzetgebied Duitsland bezat nog nauwelijks deviezen om importen te betalen. Ondanks de schaarste daar viel de uitvoer naar Duitsland vrijwel stil. Valstar pleegde bij voortdurend overleg en maakte menige reis naar Berlijn. Uiteindelijk was men tot import bereid als het grootste gedeelte op krediet kon worden geleverd. Groot was echter de vrees dat de kredieten nooit zouden worden afgelost. In de jaren twintig

kwam de export naar Duitsland langzaam op gang, waarbij het CBT de invoervergunningen onder de exporteurs moest verdelen.

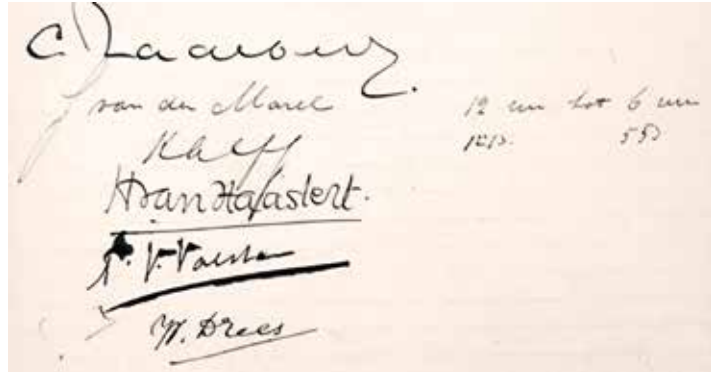
Nieuwe afzetgebieden moesten worden gevonden. Geholpen door de overheid werden studiereizen gemaakt naar Scandinavië, Zwitserland, Oostenrijk, tot Joegoslavië aan toe. Duitsland werd intensief bereisd, alsook Engeland. Zelfs werd er in 1922 een reis naar Amerika gemaakt. Overal stuitte men echter op gebrek aan belangstelling vanwege het feit, dat na de oorlog de eigen productie sterk was vergroot. In 1924 werd door het CBT en de handel onder leiding van het ministerie overeenstemming bereikt over de oprichting van het Uitvoer Controle Bureau. Daarmee was de kwaliteit geborgd.

In 1927 verscheen het eerste Jaarverslag van het Centraal Bureau, waarin een globale terugblik werd gegeven op de jaren vanaf de oprichting in 1917 tot de verslagjaren 1926 en 1927. In dat jaarverslag zien we hoe breed de functie van Valstar was. Vanuit zijn verantwoordelijkheid als voorzitter van het Centraal Bureau nam hij deel aan de volgende door de overheid ingestelde raden en commissies:

- Spoorwegradaad, ingesteld bij koninklijk besluit (KB) van 13 maart 1923. Deze raad had tot taak de minister van Waterstaat of de directie van de Nederlandse Spoorwegen desgevraagd of uit eigen beweging te adviseren over tarieven en andere vervoerszaken.
- Hoge Raad van Arbeid, ingesteld bij KB van 4 oktober 1919. Deze raad, voorloper van de huidige Sociaal Economische Raad, had tot doel de regering te adviseren inzake wetgeving, onder meer op het gebied van de arbeid in de land- en tuinbouw. In dit kader heeft Valstar op 25 oktober 1921 de Internationale Arbeidsconferentie in Genève bezocht als deelnemer aan een afvaardiging van de Nederlandse regering.
- Commissie voor de Handelsverdragen. Deze commissie was belast met de voorbereiding van handelsverdragen en het verstrekken van adviezen aan de minister van Buitenlandse Zaken.
- Landbouw-bezuinigingscommissie, ingesteld door de minister van Landbouw op 22 april 1925, onder voorzitterschap van het Eerste Kamerlid Haffmans. Dit was een staatscommissie, die met voorstellen moest komen om de overheidsbemoeyenis op landbouwgebied terug te dringen.
- Nederlandse Uitvoer Maatschappij (NUM), waar hij commissaris was. De NUM werd opgericht in 1917 en had onder meer tot taak de afgifte en registratie van uitvoervergunningen en het beschikbaar stellen van kredieten.
- Tijdcommissie. Deze in 1924 door de minister van Binnenlandse Zaken ingestelde commissie had de opdracht de voor- en nadelen verbonden aan de invoering van de zomertijd na te gaan en aan de hand van de uitkomsten van

haar onderzoek over de wettelijke tijd te adviseren. In die commissie zien we ook de latere minister-president Willem Drees. De land- en tuinbouwvertegenwoordigers (H. van Haastert, J. van der Marel en F.V. Valstar) namen een minderheidsstandpunt in en wezen invoering van de zomertijd af, omdat die 'dwingt tot arbeid in den zéér, zéér vroegen morgen!'

Handtekeningen
op de presentielijst van de
Tijdcommissie,
1924.

The image shows a piece of aged paper with several handwritten signatures in black ink. At the top, the name 'J. van der Marel' is written in a cursive script. Below it, 'H. van Haastert' is written, followed by 'F.V. Valstar' which is underlined. At the bottom, 'W. Drees' is written and also underlined. To the right of the signatures, there are some smaller handwritten notes, including '12 en tot 6 uur' and '1212' and '59'.

De crisisjaren tussen WO I en WO II

Na de Eerste Wereldoorlog kwam het economische leven slechts moeizaam op gang. Duitsland had zeer te lijden onder de grote schulden na het sluiten van de vrede. De export viel ver terug, omdat er geen geld was om te betalen. Ook Engeland had zeer te lijden onder de naweeën van de oorlog. Om de economie in eigen land te beschermen gingen landen ertoe over invoerheffingen op te leggen. De tarieven werden met het verstrijken van de jaren alleen maar hoger en dit trok een zware wissel op de export. Daarnaast was er de vrees voor het overbrengen van ziekten en schadelijke bacteriën, waardoor de export werd belemmerd of soms volledig stil kwam te liggen. Zo kroop men naar de crisisjaren toe. De totale omzet van de tuinbouw was in 1928 met f 100 miljoen gelijk aan de omzet in 1917, met in 1922 en 1923 een dieptepunt op 50% daarvan, terwijl de betaalde oppervlakte gegroeid was met 40%. De 'beurskrach' op zwarte donderdag 24 oktober 1929 bracht de tuinbouw nog dieper in het dal. In dat jaar kwam er ook nog eens een zeer strenge winter overheen. De Spoorwegen vielen stil en de exportbelemmeringen groeiden. In 1930 daalden de prijzen tot het niveau van voor 1914. De Engelsen verlieten in 1931 de gouden standaard en het Engelse pond ging onderuit. In Duitsland stortten banken in vanwege de grote oorlogsschuld. Invoerrechten liepen op tot wel 100% en de omzetzdaling zette in 1932 door. De situatie was desastreus en een onderzoekscommissie onder voorzitterschap van de al eerder genoemde heer H.J. Lovink kwam tot het advies aan de regering om de tuinbouw jaarlijks met f 20 miljoen te ondersteunen. Op 19 juli 1932 mocht Valstar de situatie bij minister T.J. Verschuur komen toelichten.

In het najaar van 1932 werd de Tuinbouwsteunwet van kracht. De steun voor dat jaar bedroeg slechts f 5 miljoen. Voor 1933 werd een totaal bedrag van f 7,3 miljoen aan ondersteuning verleend. Daarnaast werd een voorschot van f 1,5 miljoen van 1934 opgenomen. Het water was tot aan de lippen gestegen. Opnieuw was er dat jaar een zeer strenge winter met een Elfstedentocht.

In 1934 werd de Landbouwcrisiswet van kracht die de overheid verregaande bevoegdheden gaf. Voor de uitvoering van die wet werd Valstar regeringscommissaris voor groenten, fruit en sierteelt. In die kwaliteit was hij belast met de leiding van de afdeling Tuinbouw.

Verplicht veilen werd ingevoerd. Van de grote hoeveelheid doorgedraaide producten ging een klein deel naar veeboeren en de rest werd vernietigd. Dat jaar werd er voor f 9 miljoen aan ondersteuning beschikbaar gesteld. Het jaar 1935 werd het dieptepunt. De Duitse betalingsproblemen kwamen tot een uitbarsting. De natuur werkte evenmin mee: er was strenge nachtvorst en veel regen in het voorjaar. Op Pinkstermaandag was er een zeldzaam noodweer met hagel en vele duizenden guldens aan glasschade tot gevolg. Dit gebeurde juist nadat veel tuinders hun glasverzekering hadden opgezegd, omdat ze die niet meer konden betalen. In Europa was inmiddels een zacht oorlogsgedruis te horen. Na veel aandringen door het CBT werd van rijkswege f 12 miljoen aan steun toegezegd. De omzet daalde tussen 1929 en 1935 in gewicht naar 50% en in waarde naar 30%.

In 1936 verbeterde de economische situatie en enigszins welgemoed ging men 1937 in. De veilingomzet in Zuid-Holland steeg weliswaar met 11%, maar de vaste kosten gingen eveneens omhoog, zoals die van brandstof en kunstmest. In 1938 verloor Oostenrijk zijn zelfstandigheid door de 'Anschluss' met Duitsland en in 1939 brak WO II uit.

Functioneren als hoofd CBT

Over het functioneren van Fulps Valstar aan het hoofd van het CBT schrijft zijn broer V. Ph. Valstar het volgende:

Het was voor de voorzitter een gewaagde onderneming zich aan het hoofd van de tuinbouw te plaatsen. Een taak die tot dusver in de bekwame handen van den heer C. van Spronsen Anthzn. geweest was en wiens leiding superieur was. Daar deze er echter de voorkeur aan gaf als rijksambtenaar hoofd van de Groenten-Centrale te worden, waren de veilingen genoodzaakt naar een andere leider uit te zien en Valstar heeft de organisatie niet teleurgesteld. Met energie heeft hij zich op zijn werk geworpen en tot zijn dood in 1944 is hij zonder onderbreking op deze vertrouwenspost gebleven. Hij heeft daar buitengewoon moeilijke jaren doormaakt. Gedurende de twintiger jaren had hij de gelegenheid de veilingorganisatie sterk en gezond te maken. Hoe is hem dit te pas gekomen in de jaren die volgden.

De crisisjaren 1930-1937 is de tuinbouw onder zijn leiding en met steun van het Rijk te boven gekomen. Nauwelijks was men dit laagtepunt in de geschiedenis van de tuinbouw te boven of door de Tweede Wereldoorlog van 1940 kwamen nieuwe moeilijkheden. Hij heeft het einde ervan niet mogen zien.

Hoe moeilijk heeft hij het gehad toen hij aangewezen werd voor de post van Regeringscommissaris van de tuinbouw. Hij kreeg nu de zorg voor de producent, de tuinbouw, en de consument, de binnenlandse gebruikers, beiden te behartigen. Met medeweten en toestemming van de organisatie heeft hij deze taak op zich genomen en met kunde en grote voorzichtigheid heeft hij dit delicate vraagstuk tot tevredenheid van beide partijen opgelost. Op de plaats waar hij stond moest hij wel als eerste de duivelse bedoeling van de bezetter begrijpen, namelijk de hongerdood van het Nederlandse volk.

In het debat was hij een gevaarlijk tegenstander. Zelf beweerde hij altijd, dat hij van een zaak zowel pro als contra met succes kon verdedigen. Hij had gewenste eigenschappen voor een advocaat. Deze vlotte gevatheid, gevoegd bij zijn suggestieve manier van redeneren was oorzaak, dat wie hem niet eerde hem toch vreesde, waardoor hij in de vergaderingen een sterke positie innam. Wat heeft hij van deze gaven ruim gebruik gemaakt. De jaarvergadering van de centrale veilingorganisatie was zijn wapenschouw. Dan was hij ten volle in zijn element. Als hij de gevulde zaal overzag en de rijen van de bezoekers afspeurde, wist hij ze allen thuis te brengen. Hij kende zijn pappenheimers. Zijn markante kop, met zijn schitterende ogen die de verschillende gemoedstoestanden zo getrouw weergaven, doch waarin meestal een lichte flikkering van humor was waar te nemen, die bij de eerste de beste aanleiding, door een of andere spreker gegeven, zich uitte in een daverende lach. Wat wist hij in te binden als het nodig was en door te zetten als het moest. Als voorzitter had hij de vergadering stevig in de hand en gedragen door het vertrouwen van de organisatie heeft hij zeer veel kunnen bereiken.

Belangrijke jubilea te midden van het oorlogsgeweld

Op 11 mei 1941 werd thuis in de familiekring het 40-jarig huwelijksfeest gevierd. Het was een gelukkig gezin en men was blij de dag te kunnen vieren in het inmiddels rijke bezit van twintig kleinkinderen en een kleinkind op komst. Groot was de bloemenhulde vanuit diverse kanten van de samenleving, groot was ook de dankbaarheid, nog niet wetende wat de oorlog verder zou brengen.

Op 13 januari 1942 werd het zilveren jubileum van het CBT gevierd in Pulchri Studio in Den Haag. Valstar vierde daarmee tevens zijn zilveren jubileum als voorzitter. De oprichting indertijd was een mijlpaal in de geschiedenis van de tuinbouw en viel midden in WO I. Het jubileum viel opnieuw in een onrustige en moeilijke tijd: die van WO II.

Het 40-jarig huwelijk van Fulps Vincentinus Valstar en Johanna de Zeeuw, met kinderen en aangetrouwden, 1941. Collectie auteur.

Centraal Bureau Tuinbouwveilingen, 1942. V.l.n.r. Fulps Vincentinus Valstar, voorzitter, Jan Barendse, vice-voorzitter, en H. Remme, bestuurslid voor Zuid-Holland van het CBT. Collectie auteur.

Ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum werd in opdracht van het CBT een portret van Valstar geschilderd door de bekende schilder Sierk Schröder. Deze schilder heeft veel bekende Nederlanders geportretteerd, waaronder leden van het Koninklijk Huis. Zijn kracht schulde erin dat hij heel snel een schilderij kon opzetten. Het portret heeft altijd op Kruisweg 13 gehangen. Nadat oma Johanna Valstar-de Zeeuw in 1952 was overleden, besloot de familie het portret in bruikleen af te staan aan het CBT. Daar heeft het nog vele jaren zijn plaats gehad in de vergaderzaal, naast de portretten die er inmiddels ook waren van de heren Jan Barendse en Maarten Prins, die beiden op even eminente wijze hun rol in de organisatie hebben vervuld.

Ik wil u graag deelgenoot maken van het volgende. Toen het CBT na de verhuizing naar Zoetermeer in de jaren negentig afstevende op de opheffing, heb ik er een bezoek gebracht om te horen hoe nu verder te handelen met het portret. Mijn bezoek kwam goed uit, want men had gedacht het terug te geven aan de bruikleengever, de familie Valstar. Ik heb het portret toen meegenomen en gezocht naar de schilder ervan. De heer Sierk Schröder (1903-2002, hij is bijna 100 jaar geworden!) en zijn vrouw heb ik toen bezocht in Wassenaar.

Sierk Schröder, portretschilder, 1997. Foto: auteur.

Mensen ver in de negentig, maar vitaal en gezond. Op mijn verzoek is de wenselijkheid onderzocht van een onderhouds- of restauratiebeurt, doch dat was totaal niet nodig. Het schilderij verkeerde in goede staat.

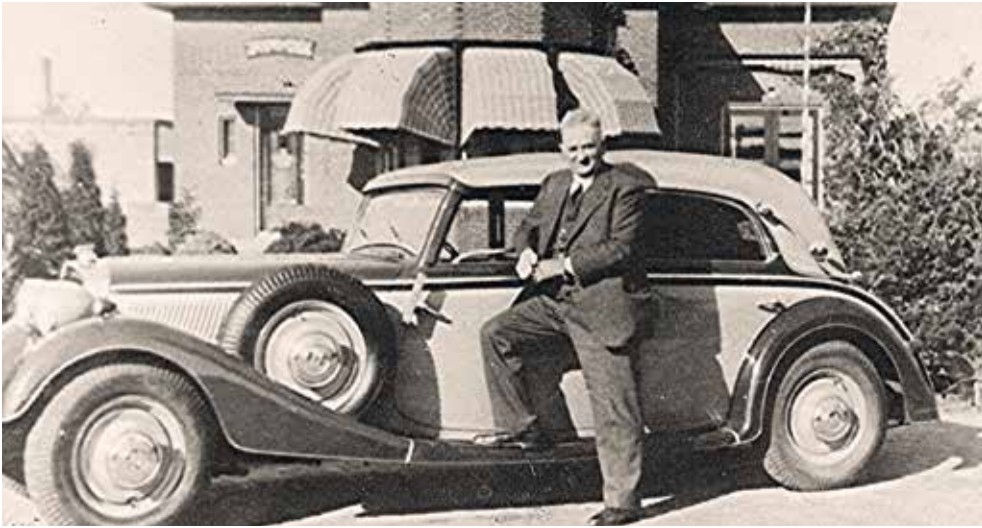
Bij mijn tweede bezoek om het schilderij weer op te halen, wist de heer Schröder nog uitgebreid te vertellen hoe hij Valstar aan het Lange Voorhout 11 in Den Haag had bezocht om hem te portretteren. Vanwege zijn rol als regeringscommissaris hield hij daar toen kantoor. Dat hij nog zo veel details wist verraste mij, omdat het toch al zo'n 55 jaar geleden was. Na het eerste bezoek verliet hij Valstar met de opmerking: "Dan kan ik er thuis nog wat aan werken". Toen hij voor de tweede keer verscheen, was de reactie van de geportretteerde: "Nu daar heb je niet veel meer aan gedaan".

Valstar en zijn auto

Vanaf 1919 bezat Valstar, zoals hiervoor al werd vermeld, een motor en die zal hij zeker veel gebruikt hebben. Daarna heeft hij gereden in een Amerikaanse Chandler Standard Six. Die auto werd opgevolgd door een Hupmobile Aero-Dynamic Sedan en uiteindelijk door een Horch 830 BL Sedancabriolet. Met andere woorden: Valstar was niet zomaar een autobezitter, maar hij genoot daar ook zichtbaar van.

De auto van F.V. Valstar wordt voortgeduwd op de Kijkerweg in De Lier. Op initiatief van de Bond Westland werd in 1927 een excursie door het Westland georganiseerd, waarvoor journalisten van de Grote Pers werden uitgenodigd. Het doel was de aandacht te vestigen op de slechte toestand van de wegen in de regio. Collectie Historisch Archief Westland.

Fulps Valstar met de Horch 830 BL Sedancabriolet voor woonhuis 'Zonnewende', Kruisweg 13. Collectie auteur.

Bij het uitbreken van WO II liepen auto's het gevaar gevorderd te worden door de bezetter. Van de auto van Valstar werden daarom een paar vitale onderdelen verwijderd en de auto zelf werd verstopt bij boer Vijverberg op boerderij Cruysbroeck aan de Middel Broekweg 1 in Naaldwijk. Na de oorlog is de auto onder het hooi vandaan gehaald, weer compleet gemaakt en bij het kantoor van het Centraal Bureau in de Javastraat in Den Haag afgeleverd om aan de organisatie daar overgedragen te worden.

Enkele jaren terug heb ik contact weten te leggen met mr. L.G. Niemöller, zoon van mr. L. Niemöller, de secretaris van het CBT ten tijde van het voorzitterschap van Valstar. Hij wist te vertellen dat zijn vader, die geen rijbewijs had, een aantal jaren door een chauffeur van CBT was gereden in de auto 'die onder het hooi vandaan kwam'.

Het einde, de laffe moord

In Jaarboek 2020 zal een artikel verschijnen over de activiteiten van Fulps Vincentinus Valstar en het verzetswerk van zijn zoons tijdens de oorlogsjaren. Vooruitlopend daarop vermeld ik hier het volgende citaat van zijn broer V. Ph. Valstar:

Wat had hij nog grote plannen, die slechts op het einde van de oorlog lagen te wachten om uitgevoerd te worden. Hij maakte zich klaar voor de wederopbouw. Hij heeft het einde van de oorlog niet mogen meemaken. Het was aan den avond

Huldiging regeeringscommissaris F. V. Valstar.

In verband met zijn zestigsten
verjaardag.

Ter gelegenheid van zijn 60sten verjaardag is vandaag de heer F. V. Valstar, Regeeringscommissaris en voorzitter van het Centraal Bureau voor Veilingen in Nederland, ten kantore in de Javastraat op spontane wijze gehuldigd.

Op zijn bureau is de jarige tuinbouw-pionier toegesproken, terwijl tal van autoriteiten van hun belangstelling blijk gaven.

De tuinbouwveilingen hebben den Regeeringscommissaris een auto aangeboden. De heer Valstar ontving tal van telegrammen, waarin hij met zijn verjaardag werd gelukgewenscht en vele andere blijken van medeleven.

De heer F. V. Valstar heeft zijn geheele leven in den dienst van tuinbouwend Nederland gesteld en groot zijn dan ook zijn verdiensten op dit gebied.

Aanbieding auto bij zestigste verjaardag. Haagsche Courant 6 april 1939.

van dinsdag 29 augustus 1944, dat hij zich te midden van zijn gezin bevond. De geallieerden maakten goede vorderingen en optimist als steeds, was Fulps er zeker van dat met de verjaardag van de koningin [31 augustus] de vlaggen naar buiten zouden kunnen. Het zou een bittere ontgoocheling worden. In de loop van de avond kwamen de handlangers van de Duitse bezetters hem halen en met vrees ging de familie de nacht in. Tevergeefs trachtte men de volgende dag uit te vinden waar de man en vader vastgehouden werd. Donderdag kwam de ontknoping. Het ontstellend bericht deed de ronde dat Valstar en Voskamp op de berm van een landweg achter de Kralingseplas te Hillegersberg vermoord gevonden waren en het bleek al spoedig juist te zijn. Daar de vermoorden niet beroofd waren, werd op Fulps zijn zakboekje gevonden, waarin de volgende in haast neergeschreven regels: "Als ik niet meer levend terugkom, ik hou daarmee rekening, zeg dan als je eruit komt dat ik gerust heengegaan ben. Ik heb een gevoel of er met mij wat gaat gebeuren". Dit briefje was blijkbaar bestemd om door middel van Voskamp, als deze soms vrij zou

komen, een laatste bericht aan vrouw en kinderen te doen toekomen. Hij heeft het Voskamp niet kunnen geven en deze werd tegelijk met Fulps vermoord. Later bleken zij beiden in de gevangenis aan de Heemraadsingel te Rotterdam, zonder vorm van proces doodgeschoten te zijn, en woensdagavond laat met een auto vervoerd en aan de genoemde plaats te zijn uitgeladen.

Voor de familie was het een vreselijke tijding, die ook in het gehele land met ontzetting vernomen werd. Maandag 4 september werden de slachtoffers op de algemene begraafplaats te Naaldwijk ter aarde besteld. Er was een buitengewone belangstelling, van heinde en ver was men opgekomen. Met het oog op de gevolgen, werd aan de groeve alleen door ds. J.A. van Arkel gesproken, predikant bij de Geref. Kerk te Naaldwijk. Nadat Ps. 103:8 en 9 door de aanwezigen was gezongen, dankte namens de familie de oudste aanwezige zoon, Maarten, voor de betoonde belangstelling en daarmee was de droeve plechtigheid ten einde. Diep onder den indruk, bitter gestemd ging de menigte naar huis, in het besef een van Naaldwijks beste zonen verloren te hebben en Nederland een best vaderlander.

Bronnen

- Beijer G, *Inventarisatie en beschrijving van de woningen van Fulps Vincentinus Valstar* (april 2017).
- Hartman, A.J., *50 jaren Bond Westland 1889-1939* (Poeldijk 1939).
- Hartman, A.J., *Veertig jaren Boerenleenbank*. Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der Coöperatieve Boerenleenbank "De Voorschotbank" te Naaldwijk 1896-1936.
- Kemmers, dr. W. en L. Gijsberts, *CBT 75 jaar Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland* (Zoetermeer 1992).
- Mollerus, jhr. dr. J.C., *De Nederlandsche Tuinbouwraad 1908-1938* (Haarlem 1938).
- Smit, P.A., *Tot bevordering van de welvaart der burgerij. Gemeenteraad van Naaldwijk, een vogelvlucht van 25 raadsperioden (1903-2003)* (Naaldwijk 2003).
- Raaf, A. de, *"En dat alles voor die kinderen?"*. *Protestants-Christelijk Onderwijs in Naaldwijk* (z.p. 2000).
- Valstar, F.V. en mr. L. Niemöller, *CBT, Jaarverslagen van de jaren 1926 en 1927 t/m 1941*.
- Valstar, V.Ph. en L.M. Valstar, *Een oud tuindersgeslacht, 'n tak van de familie Valstar* (Naaldwijk 1989, manuscript 1953).
- Valstar, V.Ph., *Geschiedenis van de Fruit- en Groentenveiling 'Naaldwijk' te Naaldwijk 1890-1945* (Naaldwijk 1945).
- Vijverberg, dr. ir. A.J., *De Canon van de Kassen. De geschiedenis van de Nederlandse glastuinbouw in 50 verhalen* (Wateringen 2007).

Schaal 1: 75,000.

Half uur gaans.

Nederl.

De bevolkingsontwikkeling van het Westland sinds de Middeleeuwen

Op 1 januari 2018 telde de gemeente Westland 107.001

inwoners. Westland is daarmee een van de 31 gemeenten in

Nederland met een inwonertal van meer dan 100.000.

In 1950 waren er nog maar 11 van dergelijke grote gemeenten, in 1980 17 en in 2000 25. Deze toename reflecteert de bevolkingsexplosie van na de Tweede Wereldoorlog, van 10 miljoen Nederlanders in 1950 naar ruim 17 miljoen nu. Voor een deel is ze het gevolg van gebiedsuitbreidingen en samenvoegingen van gemeenten.

Dit geldt ook voor Westland, dat op 1 januari 2004 is ontstaan uit het samengaan van de vijf Westlandse gemeenten: Monster, Naaldwijk, 's-Gravenzande, De Lier en Wateringen. Het Westland werd Westland. Onder de 31 100.000-plus gemeenten zijn Westland en Haarlemmermeer de enige die niet vanuit één centrale stad zijn gegroeid, maar samenvoegingen zijn van plattelandsdorpen, waarbij de Haarlemmermeer nieuw land is, maar het Westland al voor het begin van de jaartelling bewoond werd.

In dit artikel wordt de bevolkingsgroei geschetst van een dunbevolkt plattelandsgebied in de Middeleeuwen tot een verstedelijkte en vrijwel volgebouwde streek nu. In ruime zin kan men stellen dat de agrarische sector al die eeuwen de economische basis voor het Westland heeft gevormd, maar dat die sector alle kenmerken van hoogwaardige industriële bedrijvigheid heeft gekregen, inclusief de bijbehorende logistieke activiteiten. Het Westland lijkt niet meer op de streek die het in de jaren vijftig nog was.

*De gemeentenaam bij het gemeentekantoor aan de Laan van de Glazen Stad in Naaldwijk.
Foto: Gustaaf van Gaalen, 2019.*

Het grondgebied van het Westland

Het grondgebied van het Westland wordt van oudsher gevormd door de vijf middeleeuwse ambachten of eigenlijk door de vijf ambachten plus de stad 's-Gravenzande: Monsterambacht, Naaldwijk (inclusief Honderdland, dat tot in de zestiende eeuw een eigen ambacht was), 's-Gravenzande en Zandambacht, De Lier en Wateringen. De gemeenten zoals die na de Franse tijd gevormd werden, komen grofweg overeen met de ambachten van daarvoor. Toen in de jaren dertig van de vorige eeuw gediscussieerd werd over de vorming van één Westlandse gemeente, ging het over de samenvoeging van Monster, 's-Gravenzande, Naaldwijk, De Lier en Wateringen.

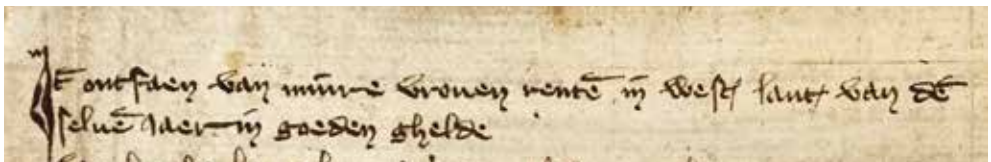
Maasland en Schipluiden behoren, net als de vijf genoemde gemeenten, wel tot het hoogheemraadschap Delfland, maar niet tot het Westland.* Sinds hun samenvoeging in 2004 vormen ze de gemeente Midden-Delfland. Er is wel gesteld dat de gebiedsaanduiding 'Westland' samenvalt met de West-Ambachten van het hoogheemraadschap, maar onder die West-Ambachten vallen ook Rijswijk, Voorburg en Vlaardingerambacht. Niemand zou deze drie ambachten tot het Westland willen rekenen. Het hoogheemraadschap sprak in de late Middeleeuwen ook niet over het Westland (of het Oostland, wat daar de tegenhanger van zou zijn), maar over de 'ambachtsbewaarders van de acht Westsluysen en de vijf Oostsluysen'. De sluisambachten van Delfland zijn ook geen bestuurlijke, doch administratieve entiteiten en staan helemaal los van de ambachtsheerlijkheden die de Westlandse dorpen waren.

**Zie het redactioneel commentaar bij deze opvatting op blz. 6.*

Dorpsgezicht van Wateringen. Van Ollefen (1793). Collectie Historisch Archief Westland.

De naam 'Westland' wordt voor het eerst gebruikt in een rekening van de abdij van Rijnsburg van 1382 en vervolgens weer in een oorkonde van de hertog van Bourgondië (Filips de Goede) van 30 september 1427. Deze was gericht aan de 'goeden luden van 's Gravensande, ende anders wt den Westlande dair omtrent' en was een opdracht om mannen te leveren, die in verband met oorlogsdreiging de bewaking van het gebied ter hand zouden moeten nemen. De oorkonde maakt duidelijk wat onder het 'Westland' wordt begrepen, want de betreffende plaatsen worden met naam genoemd. Behalve 's-Gravensande zijn dat Zandambacht, Naaldwijk, Monster en Monsterambacht, Poeldijk en Wateringen.¹

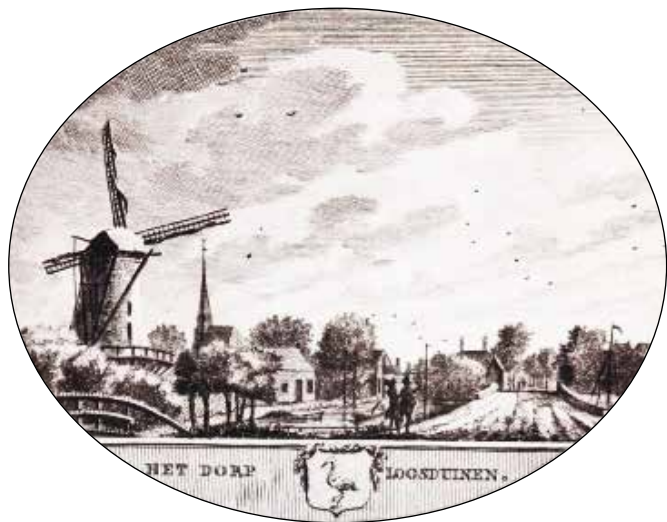
Rekening van Jan van de Woude van de renten die tot de kamer van de abdis behoren, verschenen in 1381, opgemaakt 24 juli 1382. Collectie Nationaal Archief, archief 3.18.20, Abdij van Rijnsburg, inv.nr. 157. Transcriptie: Item ontfaen van minre vrouwen renten in Westland van den selven jaer in goeden ghelde.

De verklaring voor de naam 'Westland' moet worden gezocht in de zogenaamde west-oriëntatie van kaarten, zoals die in de Middeleeuwen gebruikelijk was. De kaarten zijn zo getekend, dat het westen het noorden wordt. Ook Kruikius doet dat nog in zijn beroemde kaartboek van Delfland van 1712. De west-oriëntatie verklaart namen als de Noordzee en de Zuiderzee, Westerschelde en Oosterschelde

en alle Noordeindes en Zuideindes die men in onze regio kan vinden. In Den Haag loopt het Noordeinde naar zee en als men het Westeinde uitloopt, komt men in het Westland. Voor zowel Rijnsburg als Den Haag waren Monster, 's-Gravenzande, Naaldwijk, etc. 'Westland', met als natuurlijk einde de Maasmonding.

Geografen zijn altijd duidelijk geweest in wat onder het Westland moet worden verstaan. In zijn klassieke 'Handboek der Aardrijkskunde' (eerste druk: 1884) duidt R. Schuiling het Westland aan als de streek 'ten z.w. van Den Haag'.² De plaatsen die hij daarbij behandelt, zijn Loosduinen, 's-Gravenzande, Monster, Poeldijk, Naaldwijk en De Lier. Het Westland van Schuiling is ook het Westland zoals dat sinds jaar en dag in de Bosatlas staat weergegeven. Maasland en Schipluiden vallen bij de makers van de Bosatlas duidelijk onder 'Delfland'.

Dorpsgezicht van Loosduinen. Van Ollefen (1793). Collectie Westlands Museum.

Loosduinen moet men wel tot het Westland rekenen. Het dorp behoorde oorspronkelijk ook tot het Monsterambacht, maar al in 1280 werd door graaf Floris V de helft van Loosduinen bij Haagambacht gevoegd, waarbij de Lozerlaan de grens vormde, waarvan het verlengde dwars door de dorpskern van Loosduinen liep. Sindsdien bestond Monsterambacht uit Monster, Ter Heijde, Poeldijk, Kwintsheul en half Loosduinen. Na de Franse tijd is uit delen van Monsterambacht en Haagambacht een nieuwe gemeente Loosduinen gevormd, die doorliep tot wat nu de Beeklaan in Den Haag is. Die gemeente is op 1 juli 1923 opgeheven en in Den Haag opgegaan. Door de opsplitsing, latere verzelfstandiging en nog latere opheffing kan Loosduinen maar voor een deel in de hierna weergegeven bevolkingsontwikkeling worden meegenomen. Wel wordt de bevolkingsontwikkeling van Maasland en Schipluiden in dit artikel behandeld, omdat deze nogal contrasteert met die van de Westlandse ambachten casu quo gemeenten.

De oppervlakte van de gemeente Westland is nu 9.074 ha. Daarvan is 735 ha buitenwater (de territoriale wateren in de Noordzee) en 215 ha binnenwater. Het landoppervlak waarmee als regel wordt gerekend, is derhalve 8.124 ha. Het Westland is daarmee een stuk kleiner dan het ooit was, want in 1850 hadden de vijf Westlandse gemeenten nog een landoppervlakte van 10.167 ha, 25% meer dan nu. In de Middeleeuwen moet het grondgebied van het Westland nog groter zijn geweest.

Dorpsgezicht van Ter Heijde. Van Ollefen (1793). Collectie Historisch Archief Westland.

De Noordzeekustlijn lag enige kilometers westelijker (Ter Heijde moest een paar maal landinwaarts worden verplaatst) en aan de zuidzijde groeiden 'haken' aan, die tot een steeds verder dichtslibben van de Maasmond leidden. Hoewel vrijwel onbewoond en niet in cultuur gebracht, betekende dit extra land voor het Westland.

Er zijn geen betrouwbare schattingen van het Westlandse landoppervlak van voor 1850. De hierboven genoemde 10.167 ha is de eerst bekende nauwkeurige meting. Bij de volkstellingen na 1850 werd het landoppervlak van gemeenten ook steeds gemeten, terwijl vanaf 1920 jaarlijkse gegevens beschikbaar zijn. Figuur 1 laat het verloop sinds 1850 per decennium zien. Tot 2004 zijn de oppervlakten van de vijf Westlandse gemeenten bij elkaar geteld, voor na 2004 bestaan alleen nog gegevens van de nieuwgevormde gemeente Westland.

Het Westland is dus kleiner geworden. De belangrijkste oorzaken van gebiedsvermindering zijn de volgende geweest:

- Op 1 januari 1914 werd het grondgebied van 's-Gravenzande bijna 3.000 ha kleiner toen de Hoek van Holland, inclusief De Beer, door de gemeente Rotterdam werd ingelijfd. Naaldwijk verloor toen de Oranjevlietpolder (ruim 500 ha).
- Op 1 januari 1994 raakte Wateringen 315 ha aan Den Haag kwijt.

- Bij de vorming van de gemeenten Westland en Midden-Delfland per 1 januari 2004 vond een aantal gemeentegrenscorrecties plaats. Per saldo kostte dat Midden-Delfland ruim 500 ha, die naar Westland gingen. Kleinere aanpassingen in het recente verleden betroffen bijvoorbeeld de aanleg van plassen voor recreatie en waterberging (= minder landoppervlak) en de strandverbreding, inclusief de zandmotor, aan de Noordzeekust (= landwinst).

Figuur 1 Landoppervlakte van het Westland sinds 1850 per decennium in hectaren.

*Het oostelijke deel van Wateringen wordt in 1993 symbolisch ten grave gedragen.
Foto: Thierry Schut.*

- de telling in Holland van weerbare mannen in 1747
- de *Volkstelling* van 1795

Het aantal meetpunten is dus zeer beperkt en de intervallen tussen de tellingen zijn groot. Over het verloop van de bevolking in de eerste vijftig jaren van de Tachtigjarige Oorlog en in de beginjaren van onze Gouden Eeuw - bepalende jaren voor ons land - weten we zelfs helemaal niets.

De eerste twee inventarisaties, de *Enqueste* en de *Informacie*, zijn opgesteld met het oog op de belastinginning. De steden en dorpen van het graafschap Holland moesten jaarlijks naar draagkracht een bedrag aan belastingen opbrengen. Als gevolg van oorlogen, ziekten en economische omstandigheden ontwikkelden de verschillende plaatsen zich niet in gelijke mate. Sommige werden rijker, andere juist armer. De verdeling van de belastingen moest daarom periodiek worden herzien. Daartoe werden enquêtes gehouden, waarbij lokale bestuurders moesten opgeven hoeveel haardsteden (woningen) er in hun ambacht waren, hoeveel huishoudens in armoede leefden en dus geen bijdrage konden leveren, aan wie de grond toebehoorde, enzovoorts.

De *Enqueste* van 1494 vond plaats tijdens het bewind van Filips de Schone. De lokale schouten en andere bestuurders werd ook gevraagd de toestand in 1494 te vergelijken met die in 1477, het jaar van de dood van Karel de Stoute, wat een extra vergelijkingspunt oplevert.

Enqueste van 1494. Collectie Nationaal Archief.

Het beeld dat naar voren komt, is dat van verarming. Vrijwel alle bestuurders verklaren dat hun dorp of stad ten tijde van de dood van hertog Karel beter af was. Het aantal haardsteden is vaak ook afgenomen. Het laatste kwart van de vijftiende eeuw markeerde de laatste stuiptrekkingen van de strijd tussen Hoeken en Kabeljauwen. Bovendien was Holland verwickeld in een oorlog met Utrecht. De achteruitgang is dus wel verklaarbaar. In de zestiende eeuw verbeterde de toestand, wat ook zichtbaar wordt in de *Informacie* van 1514. De bevolking groeide en het aantal haardsteden nam weer toe.

Vóór 1494 moeten er ook enquêtes zijn gehouden, maar die zijn niet bewaard gebleven. In ieder geval is die van 1514 de laatste in zijn soort geweest. Pas in 1622, na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand, vond weer een census plaats. Hieronder (Tabel 1) wordt het aantal haardsteden van de Westlandse dorpen in 1494 en 1514 weergegeven. Omdat in 1494 vaak verwezen werd naar de situatie in 1477, wordt (een schatting van) dat aantal ook genoemd. Bij de enquête van 1514 werd gevraagd een vergelijking te maken met de situatie tien jaar eerder, dus rond 1504, en ook die schatting staat in de tabel. Verder wordt, voor zover van toepassing, het aantal huishoudens genoemd dat leefde 'van de heilige geest', dat wil zeggen geen eigen inkomen had. Bedacht moet worden dat de genoemde aantallen eerder onderschattingen dan overschattingen van de werkelijke situatie zijn geweest. De lokale bestuurders hadden er immers geen belang bij voor te veel belasting te worden aangeslagen.

Tabel 1 Aantal haardsteden in Westlandse dorpen, 1477, 1494, 1504 en 1514

	1477	1494	(w.v. zonder ink.)	1504	1514	(w.v. zonder ink.)
Monster	80	60	niet vermeld	} 275	250	niet vermeld
Ter Heijde	350	120	"			
Naaldwijk	160	160	(70)	207	200	(de helft)
Honderdland	14	12	(2)	13	12	niet vermeld
's-Gravenzande	141	125	(47)	114	107	(44)
Zandambacht	73	63	(20)	62	50	niet vermeld
Wateringen	65	60	(20)	76	74	(44)
De Lier	44	37	(14)	54	54	(28)
Totaal	927	637		801	747	
Totale bevolking	ca 4800	ca 3300		ca 4200	ca 3900	

Om het aantal woningen of haardsteden in aantallen inwoners om te rekenen wordt vaak een factor 5 à 5½ aangehouden. Het Westland zou dan in 1514 rond de 4.000 inwoners hebben gehad.

Opmerkelijk zijn de schommelingen in Monsterambacht, die grotendeels veroorzaakt worden door de fluctuaties in het vissersdorp Ter Heijde, dat toen enige kilometers westelijk van het huidige Ter Heijde lag en twee keer zo groot was als Monster. Het aantal van 350 voor 1477 wordt in de *Enqueste* van 1494 genoemd, maar moet als terugblik wel haast een overschatting zijn. In het verslag wordt gewezen op het verlies aan vissersschepen (haringbuizen) door oorlogsgeweld als oorzaak van de achteruitgang. Uit de gecombineerde cijfers van Monster en Ter Heijde blijkt dat aan het begin van de zestiende eeuw weer een herstel moet zijn opgetreden.

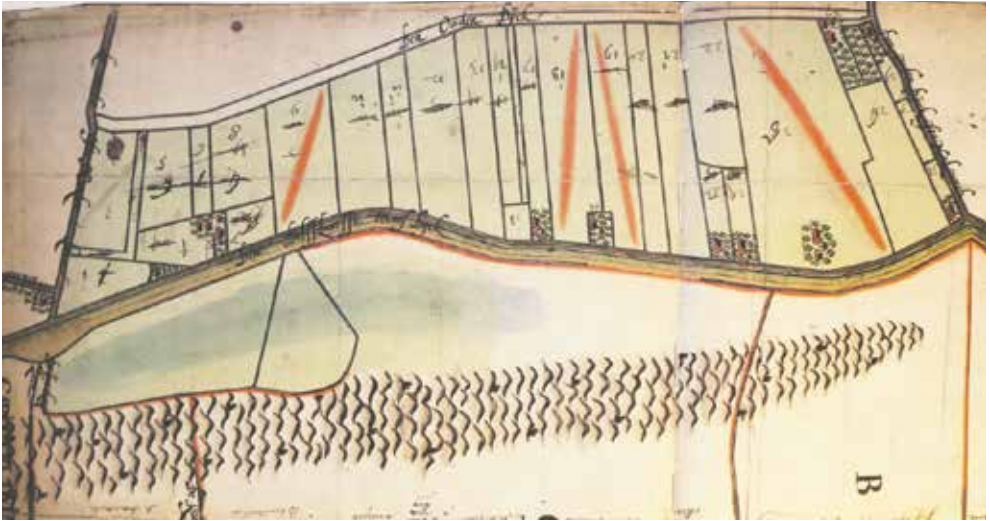
*Dorpsgezicht van
Monster. Van
Ollefen (1793).
Collectie Westlands
Museum.*

Naaldwijk lijkt ook rond 1500 al de grootste Westlandse kern te zijn geweest, al zijn in de haardsteden van Naaldwijk ook die van Honselersdijk begrepen. Honderdland was toen nog een afzonderlijke heerlijkheid met een vrij stabiel aantal van 12 tot 14 woningen. In het Kaartboek van het baljuwschap Naaldwijk van 1620 zijn de 12 woningen van 1514 nog zelfs terug te vinden. Er veranderde dus maar weinig in het Honderdland! In het verslag van 1514 wordt wel verwezen naar een verder verleden, toen Honderdland 19 haardsteden moet hebben gehad. Opvallend in Naaldwijk is het grote aantal gezinnen zonder inkomen. De helft leefde van de heilige geest. In Wateringen en De Lier was de situatie overigens niet beter. In Wateringen was in 1514 zelfs 60% van de huishoudens op armenzorg aangewezen.

*Dorpsgezicht van
Naaldwijk. Van
Ollefen (1793).
Collectie Historisch
Archief Westland.*

Heerlijkheid Honderdland in het Kaartboek van het baljuwschap van Naaldwijk, circa 1620 (facsimile 1985). Foto: Anneke Duyvesteijn.

Dorpsgezicht van 's Gravenzande. Van Ollefen (1793). Collectie Westlands Museum.

De rode lijn voor 's-Gravenzande en Zandambacht is die van aanhoudende bevolkingskrimp en relatief grote armoede. De *Informacie* meldt dat 'de heylige geest aldaer rijck es van ouden tijden dat de stede van sGravesande beter' was. 's-Gravenzande verloor inwoners, terwijl dorpen als Naaldwijk, Wateringen en De Lier per saldo een toename van de bevolking lieten zien.

Interessant aan de *Enquete* van 1494 en de *Informacie* van 1514 is dat ook de bronnen van bestaan in de verschillende dorpen worden genoemd. Niet verrassend

zijn dat voornamelijk landbouw (*lantelinge* en *lantneringe*) en veeteelt (koeien en schapen), maar van de bewoners van Naaldwijk wordt in 1494 gezegd 'dat zij hem behelpen met lantelinge ende lantneringe, oock mede metter koe, oock mede met freuyt te coopen ende weder te vercoopen'. Dit moet een van de eerste verwijzingen, zo niet de allereerste, naar tuinbouw, in casu fruitteelt, in het Westland zijn.

Het Westland zou rond 1500 dus een bevolking van rond de 4.000 zielen hebben gehad. Ter vergelijking: Leiden en Delft telden toen elk ongeveer 14.000 inwoners, Den Haag 7.000 en Rotterdam 5.000. Aan het begin van de zestiende eeuw woonden in Holland nog meer mensen op het platteland (circa 150.000) dan in de steden (circa 125.000). Tijdens de Gouden Eeuw zou dat beeld echter sterk veranderen. Aan het eind ervan (rond 1672) woonde 60% van de Hollandse bevolking in een van de negentien steden.

In Tabel 2 zijn de haardstedenaantallen van 1514 omgezet in geschatte inwoneraantallen en zijn de tellingen van 1622, 1680, 1747 en de volkstelling van 1795 daaraan toegevoegd.⁴

Tabel 2 Aantal inwoners van het Westland in 1514, 1622, 1680, 1747 en 1795

	1514	1622	1680	1747	1795
<i>Monsterambacht</i>	1300	1821	1553	1751	2403
Monster		577			805
Ter Heijde		565			321
Half Loosduinen		376			393
Poeldijk		81			554
Kwintsheul		222			330
<i>Naaldwijk</i>	1100	1403	1382	1380	2241
Naaldwijk	840	1084		836	1261
Honselersdijk	200	249		331	761
Honderdland	60	70		213	219
<i>'s-Gravenzande en Zandamb.</i>	820	935	743	928	1218
's-Gravenzande	560	631	497	559	748
Zandambacht	260	304	246	369	470
<i>Wateringen</i>	390	517	761	836	1108
<i>De Lier</i>	290	571	422	464	495
Totaal Westlandse dorpen	3900	5247	4861	5359	7465

Van circa 4.000 inwoners rond 1500 en 5.000 in 1600 stijgt de bevolking van het Westland naar ongeveer 7.500 drie eeuwen later. Dat is een stijging van 87,5% in driehonderd jaar tijd. Om dit in perspectief te plaatsen: tussen 1900 en 1948 steeg de Nederlandse bevolking ook met 87,5%. Voor die stijging was nog geen halve eeuw nodig.

Het is spijtig dat er geen nadere gegevens zijn over de periode tussen 1514 en 1622. De stijging van de Westlandse bevolking van bijna 4.000 naar ruim 5.000 inwoners zal zich vooral in de laatste veertig jaar van dit tijdvak hebben voltrokken, toen de Spaanse bezetters Holland hadden verlaten en de Gouden Eeuw was begonnen. Die periode van toenemende welvaart en toenemende politieke macht van Holland was eigenlijk rond 1650 al ten einde. Het platteland bleef in die tijd achter bij de steden. Die groeiden nog wel, terwijl de plattelandsbevolking afnam. In de achttiende eeuw zien we echter het omgekeerde beeld. De plattelandsbevolking stijgt, sommige steden krimpen. Opmerkelijk is de groei met bijna 40% van de Westlandse bevolking in de tweede helft van de achttiende eeuw. Hoewel deze periode als een tijd van economisch verval wordt gezien, stijgt de economische draagkracht van het platteland en zeker ook van het Westland.

Binnen het Westland valt een aantal ontwikkelingen op. Ter Heijde, dat door een afkalvende kust een aantal malen landinwaarts verplaatst moet worden, verliest zijn betekenis als visserijplaats. Als de schatting van 1494 (rond 630 inwoners) juist is, zou de bevolking in drie eeuwen tijd vrijwel gehalveerd zijn. Ook 's-Gravenzande en Zandambacht krimpen verder, althans tot rond 1700. 's-Gravenzande zou in 1477 nog circa 750 inwoners gehad kunnen hebben - een aantal dat twee eeuwen later met een derde is verminderd. Wateringen en Honselersdijk daarentegen vertonen een gestage groei.

Het hoge aantal inwoners van De Lier in 1622 kan ten dele het gevolg zijn van een meetellen bij De Lier van inwoners in het Heimondgebied, die eigenlijk bij Naaldwijk hoorden. De krimp van de bevolking van Naaldwijk tussen 1622 en 1747 is wel opmerkelijk. De stijging daarna (+50% tussen 1747 en 1795) roept de vraag op of het aantal van 1747 niet een onderschatting is. Bij de bevolking van het Honderdland is die van de in 1644 bedijkte Oranjepolder inbegrepen.

De beweging tussen stad en platteland kan worden geïllustreerd door het bevolkingsaantal van de Westlandse dorpen te vergelijken met dat van de omliggende steden en van heel Holland. In Tabel 3 gebeurt dit voor de jaren 1622, 1680, 1747 en 1795.⁵ Ter vergelijking zijn ook de bevolkingsaantallen toegevoegd van de ambachten die grofweg samenvallen met wat nu de gemeente Midden-Delfland is. Het zijn de ambachten Maasland, Schipluiden, 't Woudt, Hodenpijl, Dorp, Sint Maartensrecht en Hof van Delft.

Kaart van het Westland met de plaatsen Naaldwijk, 's-Gravenzande, Ter Heijde, Poeldijk, Honseledijk, Kwintsheul, Wateringen en Loosduinen, rond 1650. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland, archiefnr. 112, inv.nr. 704.

Dorpsgezicht van De Lier. Van Ollefen (1793). Collectie Historisch Archief Westland.

Tabel 3 Stad en platteland in Holland

	1622	1680	1747	1795
Westlandse dorpen	5.247	4.861	5.359	7.465
'Midden Delfland'	2.973	2.565	2.858	3.039
Maassluis	2.849	5.531	5.800	4.817
Delft	22.769	24.000	13.900	13.737
Schiedam	5.997			9.111
Rotterdam	19.532			53.212
Den Haag	15.825			38.433
Holland bezuiden 't IJ	482.000	695.000	655.000	655.000
Holland	672.000	883.000	783.000	783.000
Westland als % van Holland	0,78	0,55	0,68	0,95

Tot het midden van de zeventiende eeuw is er een trek naar de steden en krimpt het platteland. Het aantal inwoners van Delft in 1680 (24.000) was rond 1650 al bereikt. Door het duurder worden van Hollandse industriearbeid verdwijnt een bedrijfstak als de lakennijverheid naar Brabant en het oosten van het land, waar de lonen lager zijn, en verliezen steden als Delft, Leiden en Haarlem veel inwoners. Huizen komen leeg te staan of worden afgebroken. De Delftse bevolking halveert bijna, de bevolking van Leiden keldert van 67.000 in 1650 naar 27.000 in 1815. Havensteden als Amsterdam en Rotterdam daarentegen groeien.

Op het Hollandse platteland en in het Westland gaat het wel goed. Ondanks de economische stagnatie is Holland ook in de achttiende eeuw, de Eeuw van Verval, nog steeds het rijkste land van Europa. De prijzen van landbouwproducten, die tussen 1660 en 1730 daalden, beginnen daarna weer te stijgen. De tuinbouw wordt voor het Westland steeds belangrijker. Er is vraag vanuit de steden naar Westlandse aardappelen, bessen en in toenemende mate ook druiven. De nabijheid van de havenstad Rotterdam helpt bij de export naar Engeland, dat nu het land in opkomst is. Het platteland is en blijft echter dunbevolkt. In de eerste helft van de achttiende eeuw wonen in een vissersplaats als Maassluis zelfs meer mensen dan in de vijf Westlandse ambachten tezamen. Zelfs met krimpende steden en een groeiende plattelandsbevolking woont in 1795 nog geen 1% van de Hollandse bevolking in het Westland.

Opvallend is het verschil in ontwikkeling tussen het Westland als het tuinbouwgebied in wording en het weidegebied Midden-Delfland. De zeven ambachten daar hadden in 1795 nauwelijks meer inwoners dan in 1622. In de tweede helft van de achttiende eeuw gaan Westland en Midden-Delfland qua economische ontwikkeling duidelijk uiteenlopen.

De Westlandse bevolking in de negentiende eeuw

In 1795 had het Westland 7.465 inwoners, in 1809 zijn het er 8.349 en bij de Volkstelling van 1830 telt het 9.914 inwoners, waarvan er 3.169 in Naaldwijk, 2.851 in Monster, 1.748 in 's-Gravenzande, 1.516 in Wateringen en 630 in De Lier wonen.⁶ Die volgorde blijft zo, zij het dat vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw tijdens en na het graven van de Nieuwe Waterweg ten zuiden van 's-Gravenzande een nieuwe nederzetting gesticht wordt, Hoek van Holland, die zo snel groeit dat de gemeente 's-Gravenzande in 1890 meer inwoners heeft dan Naaldwijk. De bevolkingsaantallen in de volkstellingen tot en met 1910 staan in Tabel 4.

Tabel 4 Inwoneraantallen van de Westlandse gemeenten in de Volkstellingen, 1809–1910.

Jaar	Monster	Naaldwijk	's-Gravenzande	De Lier	Wateringen	Westland
1809	2717	2531	1263	564	1274	8349
1830	2851	3169	1748	630	1516	9914
1840	2861	3365	1915	738	1554	10433
1850	3007	3420	2180	829	1652	11088
1860	3324	3711	2555	904	1590	12084
1870	3631	4079	3913	892	1736	14251
1880	4193	4814	4680	994	1792	17473
1890	4490	4971	5048	1202	1822	17533
1900	4856	5048	5714	1220	1941	18779
1910	5874	6403	7794	1325	2401	23707

Om deze getallen in perspectief te plaatsen vergelijken we de groei van de Westlandse bevolking per decennium met die van de provincie Zuid-Holland en van Nederland. Bleef de Westlandse bevolkingsontwikkeling achter of liep die juist voor? De percentages staan in Tabel 5.

Wat in Tabel 5 allereerst opvalt, is dat de bevolking van de provincie Zuid-Holland ieder decennium tussen 1830 en 1910 harder groeit dan die van Nederland als geheel. Dit weerspiegelt duidelijk de trek naar de steden, in het bijzonder de groei van Rotterdam (dat van 72.000 inwoners in 1830 naar 418.000 in 1910 gaat) en het industrialisatieproces vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw. Na de verstedelijkingsgolf tussen circa 1550 en 1650, waarna de bevolking in Holland juist afnam, is dit een nieuwe verstedelijkingsronde.

Vanaf 1870 komt er een duidelijke versnelling in de bevolkingsgroei van Nederland. De welvaart neemt toe en de bevolking stijgt in veertig jaar tijd van 3,6 (1870) naar 5,9 miljoen (1910) inwoners. Het Westland maakt echter een andere ontwik-

keling door, die geheel verklaard wordt door de economie van de streek. Tussen 1830 en 1850 is de bevolkingsgroei er nog bescheiden en blijft ze achter bij die in Zuid-Holland en Nederland, maar na 1850 breekt een kwart eeuw aan, die wel de 'gouden tijd' van de Westlandse tuinbouw is genoemd: een sterke toename van productie en uitvoer, vooral naar Engeland, uitbreiding van het tuinbouwareaal en veel nieuwe bedrijven.

Tabel 5 Bevolkingsgroei in het Westland, Zuid-Holland en Nederland, 1830-1910, per decennium, in %.

Decennium	Westland	Zuid-Holland	Nederland
1830-40	5,2	9,6	9,5
1840-50	6,3	7,1	6,9
1850-60	9,0	9,9	8,3
1860-70	17,9	11,1	8,2
1870-80	15,6	16,8	12,1
1880-90	6,4	8,3	12,4
1890-00	7,1	20,4	3,1
1900-10	26,2	21,5	14,8

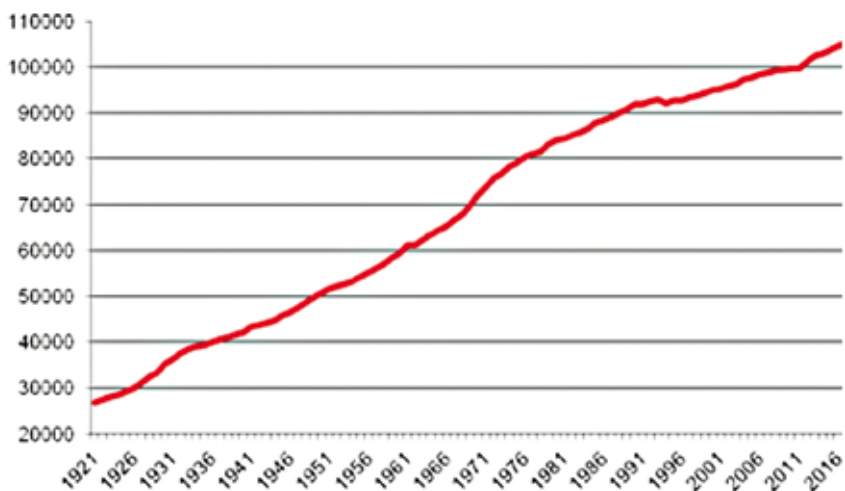
Na 1850 gaat het economisch voorspoedig in het Westland, mede dankzij de groei van de export naar Engeland. Collectie Westlands Museum.

In 1873 slaat de conjunctuur echter om en volgt een periode van neergang, die in de landbouwsector tot circa 1895 aanhoudt. De oorzaak van de landbouwcrisis is de sterke daling van de graanprijzen, veroorzaakt door de openlegging voor de landbouw van Noord-Amerika. Ook de veeteelt breidt zich wereldwijd sterk uit, onder andere in Argentinië, wat hier weer tot lagere vleesprijzen leidt. Aanvankelijk heeft de tuinbouw niet veel last van deze ontwikkelingen, maar geknoei met kwaliteit en kwantiteit brengt de aardappelhandel in diskrediet en de export van vroege aardappelen naar Engeland zakt helemaal in. Ook de druiventeelt krijgt klappen, onder andere door de opkomst van België waar de druiven in kassen worden gekweekt, en door een aantal slechte zomers als gevolg waarvan de koude druiven onvoldoende rijpen. De crisis in de tuinbouw vinden we terug in de afname van de groei van de Westlandse bevolking tussen 1880 en 1900. Zonder de opkomst van Hoek van Holland zou die groei nog geringer zijn geweest. Hervormingen in en rond de tuinbouw (invoering van keurmerken, introductie van druivenserres, stichting van tuinbouwscholen, oprichting van boerenleenbanken en nieuwe teelten, onder andere van komkommers en tomaten) doen het tij echter keren en midden jaren negentig breekt voor de Westlandse tuinbouw een nieuwe bloeiperiode aan, die tot de Grote Depressie van de jaren dertig zal aanhouden. Tussen 1900 en 1910 groeit de Westlandse bevolking als nooit tevoren en neemt zij ook veel meer toe dan in de rest van Nederland.

De bevolkingsgroei sinds 1921

Vanaf het jaar 1921 zijn voor ieder jaar CBS-bevolkingsdata per gemeente beschikbaar. De ontwikkeling van het inwoneraantal van de Westlandse gemeenten, en vanaf 2004 de gemeente Westland, kan dus nauwkeurig worden getraceerd. Het verloop wordt afgebeeld in Figuur 2. De uitkomst is een gestaag oplopende lijn, met een kleine afvlakking vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw.

Ook voor de twintigste en eenentwintigste eeuw geven we weer de bevolkingsgroei per decennium en vergelijken we die met de groei in Zuid-Holland en Nederland (Tabel 6). Zoals de tabel laat zien, is de bevolkingsgroei in het Westland tussen 1920 en 1990 uitzonderlijk hoog geweest. Gedurende elk decennium in deze periode van zeventig jaar nam de bevolking van het Westland sterker toe dan die van Zuid-Holland en Nederland. Dit heeft alles te maken met het succes van de tuinbouw als economische motor van de streek, maar zelfs in de jaren dertig, toen de tuinbouw in crisis verkeerde, bleef de bevolking in hoog tempo doorgroeien. In die zeventig jaar verloor het Westland zijn plattelandskarakter en kreeg de tuinbouw ook steeds meer een industrieel karakter. De stad Delft, die eeuwenlang veel meer inwoners dan het Westland had, wordt begin jaren tachtig zelfs door het Westland voorbijgestreefd. Anno 2017 telt het Westland ruim 105.000 inwoners, Delft heeft er 101.000.

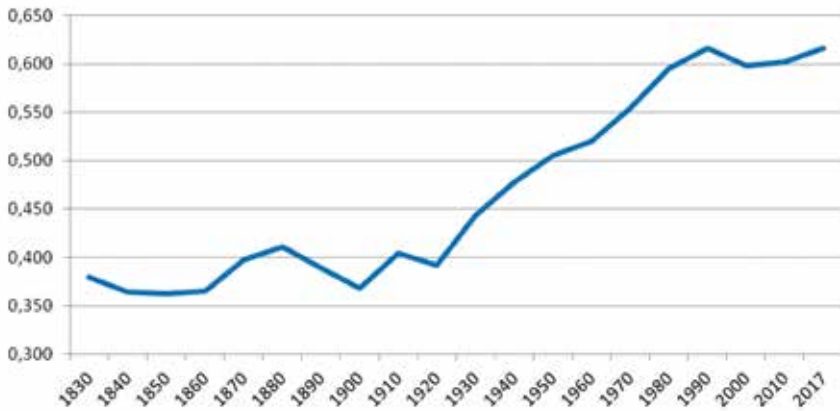

Figuur 2 De bevolkingsontwikkeling van het Westland, 1921-2016.

Tabel 6 Bevolkingsgroei in het Westland, Zuid-Holland en Nederland, 1910-2017, per decennium, in %.

Decennium	Westland	Zuid-Holland	Nederland
1910-20	13,6	20,7	17,2
1920-30	30,7	16,6	15,6
1930-40	19,7	10,8	11,3
1940-50	20,2	9,9	13,5
1950-60	17,2	13,1	13,9
1960-70	21,1	10,2	13,5
1970-80	16,8	3,9	8,7
1980-90	9,3	4,4	5,7
1990-00	3,4	5,2	6,5
2000-10	5,0	3,1	4,5
2010-17	5,6	4,1	3,1

Een andere manier om de bevolkingsgroei van het Westland te illustreren is door het aantal inwoners van de streek uit te drukken als een percentage van de totale Nederlandse bevolking. Stijgt de lijn, dan neemt de Westlandse bevolking sterker toe dan de Nederlandse. In Figuur 3 tekent die stijging zich duidelijk af in de genoemde periode 1920-1990. Het percentage blijft laag - al met al woont maar iets meer dan 0,6% van de Nederlandse bevolking in de gemeente Westland - maar het neemt vanaf 1920 wel veel meer toe dan het daarvoor deed.

Figuur 3 De Westlandse bevolking als percentage van de Nederlandse, 1830-2017.

De grootte-volgorde van de vijf Westlandse gemeenten is sinds 1920 onveranderd gebleven: 1. Naaldwijk, 2. Monster, 3. 's-Gravenzande, 4. Wateringen, 5. De Lier. Dat was bij de fusie in 2004 ook nog zo. In het laatste jaar van zelfstandigheid had Naaldwijk 28.774 inwoners, Monster 20.446, 's-Gravenzande 19.474, Wateringen 16.316 en De Lier 11.375. Maar de groeipercentages tussen 1920 en 2004 verschillen sterk. De Lierse bevolking nam in die ruim tachtig jaar met 529% toe, die van Wateringen met 413%. Het inwonertal van Naaldwijk en 's-Gravenzande steeg allebei met 241%, terwijl Monster met 162% duidelijk achterbleef. Heel wat hectaren tuinbouwgrond werden, zeker na de Tweede Wereldoorlog, opgegeven voor de woningbouw.

Samenvatting

Van een leeg platteland, waar rond 1500 maar ongeveer 4.000 mensen woonden, heeft het Westland zich ontwikkeld tot een vrijwel volgebouwde regio met meer dan 100.000 inwoners. Aanvankelijk was de bevolkingsgroei heel bescheiden: de Westlandse bevolking nam van circa 4.000 rond 1500 en 5.000 rond 1600 toe tot ongeveer 7.500 in 1795. In het midden van de negentiende eeuw waren er nog steeds maar 11.000 Westlanders. Dan komt met het toenemen van de welvaart en een tuinbouwsector die daarvan profiteert de bevolkingsgroei in een versnelling. Van 11.000 in 1850 groeit de Westlandse bevolking naar ongeveer 24.000 in 1910. Na de Eerste Wereldoorlog is zelfs sprake van een explosieve bevolkingsgroei, die tot circa 1990 aanhoudt. Als de vijf Westlandse gemeenten in 2004 fuseren, tellen ze samen 97.000 inwoners. Per halve eeuw gemeten, van 1500 tot heden en in ronde getallen, ontstaat het volgende beeld van de bevolkingsontwikkeling van het Westland:

1500: ca 4.000	1650: ca 5.300	1800: ca 7.500	1950: 50.000
1550: ca 4.200	1700: ca 5.000	1850 11.000	2000: 95.000
1600: ca 5.000	1750: ca 5.400	1900 19.000	2017: 105.000

Het contrast tussen de bevolkingsontwikkeling in de vier eeuwen tot 1900 en de ruim honderd jaar daarna is immens. Het Westland is in de twintigste eeuw vol gegroeid. In 1921, bij een bevolking van 26.933, bedraagt het aantal inwoners 366 per km²; in 2017, bij een bevolking van 105.296, is de bevolkingsdichtheid 1296 inwoners per km². Ter vergelijking: de bevolkingsdichtheid in Nederland als geheel is 507 inwoners per km², die van Zuid-Holland 1.297 per km². Het nog steeds landelijke Midden-Delfland telt 384 inwoners per km². Het Westland is nu net zo verstedelijkt als de meest volle provincie van Nederland. Van 4.000 naar 105.000 inwoners. Het lege Westland van 1500 is vijf eeuwen later veranderd in een volgebouwde, verstedelijkte gemeente.

Bronnen

- CBS, *Bevolking der gemeenten van Nederland*, alle jaargangen vanaf 1921.
- Duijn, J.J. van, 'Crisis en innovatie in de tuinbouw'. In: *Historisch Jaarboek Westland 2010* (De Lier 2010) 15-49.
- *Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant, 1494*, met inleiding van R. Fruin (1876), E.J. Brill.
- *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, 1514*, met inleiding van R. Fruin (1866), A.W. Sijthoff.
- *Kaartboek van het baljuwschap van Naaldwijk omstreeks 1620*, facsimile-uitgave van het Genootschap Oud-Westland (1985).
- Mieris, Frans van, *Groot Charterboek der Graaven van Holland van Zeeland en Heeren van Vriesland*, vierde deel, Pieter van der Eyk (1756).
- Noordam, D.J., *Leven in Maasland*, Hollandse Studiën, 18 (1986).
- Schuiling, R., *Nederland. Handboek der Aardrijkskunde*, vijfde druk (1915) Erven J.J. Tijl.
- *Volks-tellinge in de Nederlandsche Republiek* (1796), 's Lands Drukkery.
- *Volkstellingen van het Koninkrijk der Nederlanden* (1830, 1840, 1849, 1859, 1869, 1879, 1889, 1899, 1909, 1920, 1930).
- Vries, Jan de Et Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (1995).
- Woude, A.M. van der, 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden 1500-1800'. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 5 (1980) 102-168.

Noten

- 1 Zie Van Mieris (1756), p. 898 voor de volledige tekst van de oorkonde.
- 2 In 1884 publiceerde de Deventer aardrijkskundeleraar R. Schuiling de eerste druk van *Nederland. Handboek der Aardrijkskunde*. Het zou uitgroeien tot hét standaardwerk van de Nederlandse aardrijkskunde. Toen in 1934 en 1936 de zesde editie uitkwam, bestond deze inmiddels uit twee delen van respectievelijk 821 en 1074 bladzijden. Het aangehaalde citaat is uit de vijfde druk van 1915, p. 297.
- 3 De nationale volkstellingen werden vanaf 1830 om de tien jaar gehouden, de eerste twee (1830 en 1840) op 1 januari, latere (1859, 1879, 1889, 1899, 1909) op 31 december. Afwijkende data gelden voor de volkstelling van 1849 (al op 19 november) en die van 1869 (op 1 december). De volkstellingen van 1920 en 1930 waren eigenlijk een jaar te laat, namelijk pas gehouden op 31 december van het betreffende jaar, terwijl na de Tweede Wereldoorlog nog maar drie tellingen zijn gehouden (1947, 1960 en 1971).
- 4 De data zijn ontleend aan Noordam (1986), Bijlage 3.5. In Bijlage 1.1 van zijn boek verwijst Noordam ook naar de bronnen voor de bevolkingsgegevens van 1680 en 1747.
- 5 De schattingen van de bevolking van Holland (totaal en bezuiden het IJ) zijn van Van der Woude (1980), dé expert op het gebied van de demografie van Holland in de periode na 1500.
- 6 Lodewijk Napoleon, koning van Holland van 1806 tot 1810, liet in 1809 een volkstelling houden, de opvolger van de volkstelling van de Bataafse Republiek van 1795 en een voorloper van de nationale volkstellingen die vanaf 1830 om de tien jaar werden gehouden. In 1809 maakte half Loosduinen (527 inwoners) nog deel uit van Monster, in 1830 was dit onderdeel van een eigen gemeente Loosduinen. In 1809 had het oude Monsterambacht nog meer inwoners dan Naaldwijk, maar vanaf 1830 had de kleinere gemeente Monster minder inwoners.

Lijnbanen

in Monster en Ter Heijde

In de dorpen Monster en Ter Heijde is in het verleden jarenlang garen en touw geproduceerd. Dat gebeurde op zogenaamde lijnbanen. Van het garen werden onder meer visnetten gebreid. Belangrijke afnemers waren de Heijdse vissers, maar belangrijker nog waren de leveranties aan de haringvisserij vanuit het Maasmondgebied.¹

Inleiding

In Monster leeft in de volksmond nog de naam 'Banenpoort' voort. Dat was een smalle poort in de Choorstraat. De bijzondere naam voor deze onopvallende poort wekte mijn nieuwsgierigheid op naar de herkomst ervan. Het staat inmiddels vast dat de naam verband houdt met de lijnbanen voor de garen- en touwproductie die tot ver in de achttiende eeuw op die plek gelegen hebben. De Banenpoort was gelegen aan de zuidkant van de Choorstraat op de plek waar in 1980 het laatste gemeentehuis van Monster is gebouwd. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw hebben daar achter de straatbebouwing gezinnen gewoond in kleine woningen met weinig comfort. Ook op andere plaatsen in Monster en Ter Heijde blijken door de jaren heen tal van lijnbanen te hebben gelegen. Beide dorpen vielen bestuurlijk onder het ambacht Monster. Ook economisch waren de dorpen nauw met elkaar verbonden. De aanwezigheid van lijnbanen in beide plaatsen hield vooral verband met de visserij van Ter Heijde. Veel beroepen in dat dorp waren gerelateerd aan de zeevisserij, zoals dat van kuiper, scheepmaker, visdroger, visverkoper, nettenboeter en lijndraaier.

Hennepvezels als grondstof

De grondstof voor de garen- en touwproductie in deze regio was de vezel van de hennepplant. Een enkele keer wordt ook vlas vermeld als grondstof. Onder meer de Krimpenerwaard en Lopikerwaard waren befaamd om hun hennepteelt, maar ook in

De Choorstraat omstreeks 1965. De ingang van de Banenpoort bevindt zich aan de linkerkzijde tussen de eerste twee panden. Collectie Hans Rebers.

het Westland en omstreken werd hennep verbouwd. Daarnaast werd hennep geïmporteerd uit het Oostzeegebied. De teelt van hennep vond plaats op kleine natte percelen die vanwege de intensieve bemesting vaak dichtbij het erf van boerderijen gelegen waren. In 1510 is er al een vermelding van een hennepuin in Loosduinen. In dat jaar verpachtte de abdij aldaar een 'kenneptuyn'.² In 1561 werden er in Loosduinen acht hennepuinen geteld, waarvan er vier door de abdij verpacht werden.³ Op een kaart van de bezittingen van de abdij uit het einde van de zestiende eeuw is zo'n hennepuin afgebeeld bij een boerderij aan de Houtweg.⁴ In 1608 wordt Cornelis Willemsz., lijndraaier in Monster, vermeld als koper van hennep van verschillende leveranciers uit Voorburg en omgeving.⁵ In 1631 werd in de buurt van Loosduinen een woning verkocht met land, waarop gerst en kennip (=hennep) werd geteeld.⁶

De hennepplanten moesten met wortel en al uit de grond getrokken worden. De planten werden vervolgens geroot. Roten is het blootstellen van de stengels aan water, zodat de vezels van de plant vrijkomen. Het roten gebeurde in sloten en vaarten en veroorzaakte stankoverlast en verontreiniging van het water. Schout en schepenen van Monster verboden daarom in 1630 om vlas of hennep te

Hennepuin nabij een boerderij in Loosduinen. Detail uit het Kaartboek van de landen toebehoord hebbende aan het klooster van Loosduinen, eind zestiende eeuw. Collectie Nationaal Archief.

roten in openbare wateren.⁷ Waren de planten in voldoende mate geroot en daarna gedroogd, dan konden de buitenste bastvezels van de (houten) binnenstengel gescheiden worden. Handmatig afschillen genoot de voorkeur als de hennepvezels voor het garen van de haringnetten bestemd waren. Na het roten, drogen en schillen werd er gehekeld. Dit is het uitkammen van de vezels met behulp van een hekel, een soort plank met pennen erop. Veelal gebeurde dat niet bij de hennepsteller zelf, maar pas na aflevering van de ruwe vezels op de lijnbaan. In een transportakte van een lijnbaan uit 1640 komt de benaming 'hekelhuis' voor. Een hekelhuis was een schuur waarin de ongekamde hennepvezels werden gehekeld en vervolgens in bossen werden opgeborgen. Volgens een achttiende-eeuwse bron werd door lijndraaiers in Monster ook wel zogenaamde 'karrel' of 'kol' gekocht, dit waren fijn (karrel) of zeer fijn (kol) uitgehekeld hennepvezels, klaar om tot garen te worden gesponnen op de lijnbaan.⁸

Werking lijnbanen

Een lijnbaan bestond uit een langgerekte strook land van hooguit een paar meter breed. Vaak had de eigenaar enkele lijnbanen naast elkaar. De eigenaar werd lijndraaiër of baander genoemd. Lijnbanen waren doorgaans omgeven door bomen, als bescherming tegen weer en wind. Vanuit een schuur of 'draaiboe' werd een groot wiel bediend.⁹ De lijndraaiër of spinner sloeg een bos hennepvezels om zijn middel en verbond enkele uiteinden daarvan aan het mechaniek van de lijnbaan. Al achteruit lopende op de baan geleidde hij vervolgens de vezels tussen zijn handen, terwijl een ander aan het grote wiel draaide. Door dit samenspel werd van de lange vezels een eerste draad gesponnen (ineengedraaid). Er werkten vaak ook kinderen op de lijnbaan. Zij werden onder meer ingezet om het grote wiel draaiende te houden. Dat er kinderen op de lijnbanen werkzaam waren, blijkt bijvoorbeeld uit de afwikkeling van de boedel van Cornelis Willemsz. in 1608.¹⁰ Daarin worden onder meer de volgende posten genoemd:

Gerrit van den Heuvel. Het roten en drogen van de hennep, 1784. Collectie Nederlands Openluchtmuseum Arnhem.

Noch betaelt aan Dirck Jansz. van wegen sijn kinderen dat sij mit draeijen verdient hadden 8st.

Noch betaelt Grietgen Pietersdr. ter saecke van arbeidsloon bij haer kinderen verdient de somme van 8£ 14st.

Noch betaelt Geertgen Hoijswagens ter saecke van arbeidsloon bij haer kint verdient de somme van 4£ 6st.

Noch betaelt Adriaen Reijersz. schipper over arbeidsloon bij sijn kinderen verdient en mede van schuiftvracht tsaemen de somme van 15£.

Meerdere draden werden in elkaar gedraaid (getwijnd) tot garens. Het garen dat dan ontstaat, kan opnieuw worden ingespannen en getwijnd, zodat een steeds dikker garen ontstaat en uiteindelijk een touw.

In de literatuur worden vaak twee soorten lijnbanen onderscheiden: kleingaren- en grofgarenbanen. Om kleingarens of kort touwwerk te produceren waren de banen veelal niet meer dan zo'n 40 à 60 m lang. Grofgarenbanen waren langer. In steden zoals Vlaardingen en Oudewater bestonden grofgarenbanen van wel 200 m of meer. Deze waren vooral bestemd voor de productie van dikke scheepstouwen. De lengte van de baan bepaalde de maximale lengte van de touwen.

Draaien aan het wiel van een touwslagerij in Soest, 1920. Collectie Nederlands Openluchtmuseum Arnhem.

Niet alleen voor visnetten, vislijnen en tuigage werden garen en touw geproduceerd, maar ook voor andere doeleinden. Zo leverde een lijndraaijer uit Ter Heijde in 1577 'een reep voor het uurwerk' om de klokken van de Monsterse kerk mee te luiden.¹¹ Door Monsterse lijndraaiers werd ook tuigage geleverd voor paarden-wagens. Een rekening uit 1674 vermeldt: 'nogh betaelt aen Johannis Clement over leverantie van touwerck aen de voorsz. wagen en paerden volgens reeckening de somme van 5.2.0'.¹²

Locatie lijnbanen

In de omgeving van havenplaatsen en vissersdorpen waren doorgaans lijnbanen aanwezig, maar ook elders kwam deze bedrijfstak voor. In het Westland zijn alleen in Monster en Ter Heijde lijnbanen van wezenlijk belang geweest voor de economie. Daarnaast zijn er in de zeventiende eeuw enkele vermeldingen bekend van lijnbanen in 's-Gravenzande¹³ en Naaldwijk.¹⁴ Die lijnbanen hebben waarschijnlijk slechts een kortstondig bestaan gekend. In de omgeving van het Westland waren verder onder meer lijnbanen te vinden in Den Haag, Scheveningen, Delft, Maassluis, Vlaarding en Schiedam. De vissersplaatsen Noordwijk en Katwijk hadden eveneens lijnbanen, vooral in de binnendorpen. Monster is ook te zien als een binnendorp ten opzichte van het zeedorp Ter Heijde. In die zin is de situatie vergelijkbaar met Noordwijk en Katwijk.

Joris Herst. *Schilderij van een kleingarenbaan in Gouda, 1795. Collectie Museum Gouda.*

De oudste vermeldingen van lijnbanen in Scheveningen stammen uit het einde van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw.¹⁵ Voor Ter Heijde en Monster zijn dergelijke oude vermeldingen nog niet in de archieven aangetroffen. Omdat Ter Heijde, net als Scheveningen, in die tijd al een vissersplaats was en de visserij niet zonder netten en touw kan functioneren, is het waarschijnlijk dat hier toen ook al lijnbanen hebben gelegen. Een van de oudst bekende vermeldingen van een lijndraaier in Ter Heijde dateert uit het jaar 1555. Daar woonde toen lijndraaier Cornelis Ariaensz.¹⁶ Enkele jaren later, in 1561, werd in Ter Heijde een huis en erf verkocht, staande 'ande lijnbaen'.¹⁷

Salomon Leonardus Verveer, Ter Heijde aan Zee, 1866. Foto: Ron Nieuwenhuizen. Collectie Westlands Museum.

Vroege lijnbanen in Ter Heijde en Monster

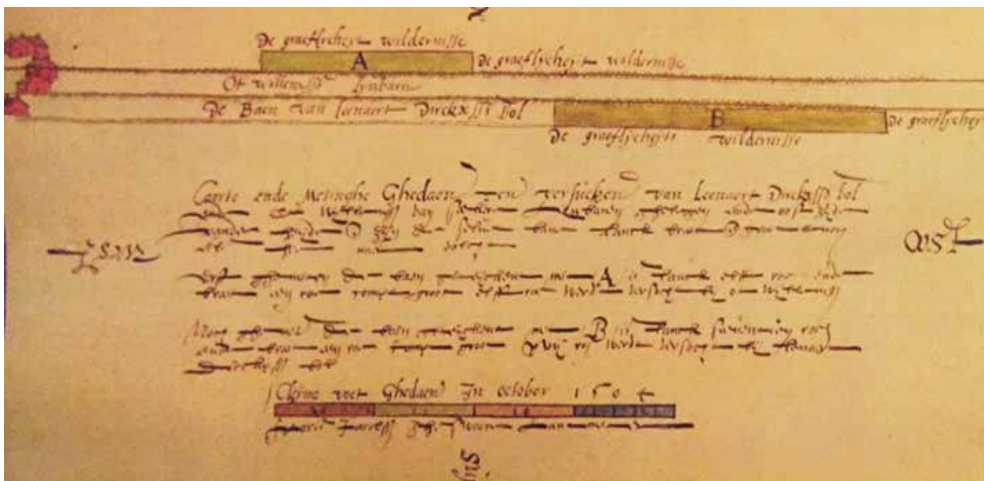
Uit een overzicht ten behoeve van de belastingheffing blijkt dat in 1597 de volgende gezinshoofden in Ter Heijde zich bezighielden met de productie van garen of de handel in netten.¹⁸

Adriaen Maertensz. Hoos	een seeman, sine hujs met een cleijn boetgen daer innen sine kinderen nette garen spinnen
Jop Gijsbertsz.	spint nette garen
Laureijs Jacobsz.	een haringstijerman*, laet nette garen spinnen
Marijtgen Jan Tonisz. weduwe	spinnende cleijn garen, reet haringwant
Pieter Berwertsz. (Vois)	reet haringwant
Pieter Pietersz. Buijck	reet haringwant
Willem Adriaensz.	een lijndraijer
Coen Cornelisz.	een seeman ende nette garen spinnende, sine hujs met een boe staende an een lijnbane
Jan Willemsz. (Keij)	reet haringwant
Claes Berwertsz. (Vois)	doende bouneringe ende spint nette garen

*stuurman of schipper.

Het overzicht laat zien dat het lijndraaien of het garen spinnen vaak op kleine schaal gebeurde. Het was voor velen een nevenactiviteit. Zo liet zeeman Adriaen Maertensz. Hoos zijn kinderen garen voor de netten spinnen in het schuurtje bij zijn huis. Dat duidt erop dat voor het fijnere garen niet altijd een lijnbaan nodig was. Coen Cornelisz. combineerde het beroep van zeeman met dat van lijndraaier en Claes Berwertsz. Vois was daarnaast boer. Opvallend is dat het breien van netten niet afzonderlijk in het kohier wordt genoemd, hoewel dat een belangrijke activiteit was. Dat zal er mee te maken hebben dat het breien niet door gezins-
hoofden, maar uitsluitend door vrouwen en ouderen werd beoefend. Het wel in het kohier genoemde 'reden van haringwant' omvatte zowel het in opdracht laten breien van netten als het vervolgens verhandelen van netten.

In het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer bevindt zich een ingekleurd kaartje uit 1604, waarop twee nieuw aan te leggen lijnbanen in Ter Heijde staan ingetekend.¹⁹ Ot Willemsz. en Leenaert Dirckxsz. Bol wilden deze lijnbanen net buiten het dorp aanleggen en vroegen hiervoor toestemming aan de Grafelijkheid. Het kaartje geeft inzicht in de afmetingen van de banen. De ene was 11 roeden lang en 1 roede breed (41,4 m lang en 3,8 m breed) en de andere 17 roeden lang en 1 roede breed (64,0 m lang en 3,8 m breed). Het waren dus relatief korte banen, duidelijk bedoeld voor de productie van kleingaren ten behoeve van de visserij.

Nieuw aan te leggen lijnbanen in Ter Heijde, 1604. Collectie Nationaal Archief.

In 1628 wordt door middel van een gedrukt affiche de openbare verkoop aangekondigd van een huis in Ter Heijde met een lijnbaan voor de productie van grofgaren, een baan dus met een grotere lengte dan een kleingarenbaan. Dat geeft aan dat er

36-0
33-0
39-
37-
76

HVYS / LIINBAEN

ende gereetschappen daer toe dienende,
Mitfgaders Huyfraet ende Meuble
goederen te koop, opten Dorpe
vande Wester-Heyde.

WEn laet eenen yegelijck
weten / dat van wegghen ende ten behoube
vande ghemeene Crediteurs ende Schult-
Eyschers vanden Boedel van salig: Oth
Willemsz Lijndraeyer / gewoont hebbende
Ter Heyde / in 't openbaer ende den meest
daer voorz biedende / opten achtsten Aprilis
1628. toe-kommende / goedt tijds voorz de
middage / ten overstaen van Schout ende Scherchten der Heerlick-
heydt ende Ambachte van Monster / verkocht sal werden / niet alleen
de Huylinge ende Erve staende ende gelegen Ter Heyde voorz / maer
doock seckere Boe / ende alle de gereetschappen tot de Lijndraeyerije
gedienstich ende behoorende / mitfgaders den Huyfraet ende Inboel
byden voorz Oth Willemsz metter doodt geruymt ende nagelaten /
met doock de toegifte vande grove Lijnbaen toe-kommende de Graeffe-
lickheyt van Hollandt / en vande selve in Erfpacht altoos gebruyekt.
Die daer gadinge inne hebben / komen ten voorz dage ende plaetse /
hoozen nae de Coozwaerden / ende doen haer proffijt.

12-0
1-1-0
2-0-0

D'een segget d'ander voorz.

Aankondiging van de openbare verkoop van een huis, erf, boe, lijndraaiersgereedschappen met de erfpacht van een grofgarenbaan in Ter Heijde in 1628. Collectie Historisch Archief Westland.

toen ook dikker touw dan alleen garen voor visnetten werd gemaakt. Deze baan was in eigendom van de Grafelijkheid van Holland en in pacht uitgegeven aan lijndraaier Ot Willemsz., die ook vermeld wordt op het kaartje uit 1604.²⁰ Voor zover bekend is dit de enige vermelding van een grofgarenbaan in Monster en Ter Heijde.

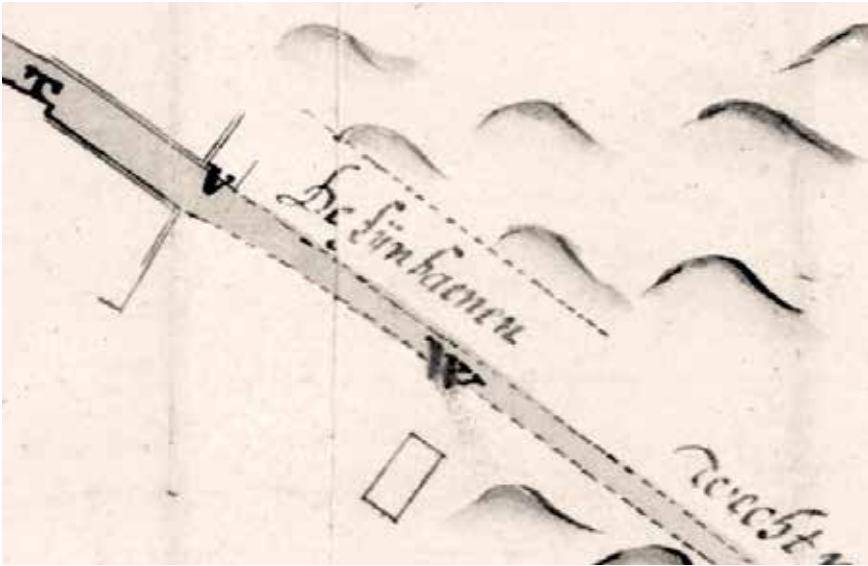
Op basis van het belastingkohier uit 1597, dat hiervoor werd vermeld voor Ter Heijde, valt ook voor het dorp Monster voor dat jaar een overzicht op te stellen van aan garen- en touwproductie gerelateerde beroepen van gezinshoofden.

Philips Jeroensz.	een lijndraaijer, reet harijngwant
Jan Jansz. Pampen	doet een weijnich bouneringe, reet ende vercoopt harijngwant
Adriaen Jansz.	een lijndraaijer, reet harijngwant
Cornelis Willemsz.	een lijndraaijer, reet harijngwant

Ook hier valt op dat drie van de vier genoemde gezinshoofden niet alleen lijndraaier zijn, maar dat zij zich daarnaast met het breien van en de handel in haringnetten bezighouden. De vierde persoon, Jan Jansz. Pampen, doet dat naast zijn boerenbedrijf ook, maar heeft kennelijk geen eigen lijnbaan. Vergelijken we Monster en Ter Heijde wat betreft de productie en handel op het gebied van touw, garen en netten dan lijken die activiteiten aan het eind van de zestiende eeuw in Ter Heijde wijder verbreid dan in Monster.

Verschuiving productie naar Monster

Ter Heijde had in de zeventiende eeuw herhaaldelijk te maken met ernstige kustafslag en omvangrijke zandverstuivingen door zware stormen. Regelmatig gingen huizen verloren en moesten meer landinwaarts huizen worden herbouwd. Het dorp kwam hierdoor op de plek van de voormalige lijnbanen te liggen. Dit is waarschijnlijk een belangrijke reden geweest waarom de lijnbanen, ondanks de florerende visserij, al vroeg uit het dorp Ter Heijde zijn verdwenen. In het najaar van 1660 was er een zware storm, waarbij het zeewater tot in het dorp kwam. Het Hoogheemraadschap van Delfland liet hierop een waterpassing en hoogtemeting van Ter Heijde doen door landmeter Pieter Florisz. van der Sallem. De resultaten daarvan werden weergegeven op een kaart en een bijbehorend verbaal. Daarin staat vermeld: '...de lynbaenen aende noortzyde van de wecht zyn noch veel laeger'. De lijnbanen lagen blijkbaar in een laagte in het duingebied. In die periode nam het aantal lijnbanen in het dorp Monster toe. Dit zal niet alleen te maken hebben gehad met het verdwijnen van de lijnbanen in Ter Heijde, maar ook met het feit dat de haringvisserij in Holland bloeide. Ook waren de omstandigheden landinwaarts gunstiger.

Lijnbanen op een kaart van Ter Heijde uit 1660 door Pieter Florisz. van der Sallem. Collectie Oud Archief Hoogheemraadschap van Delfland, 2144/1.

In Monster waren in de zeventiende en achttiende eeuw lijnbanen te vinden aan weerszijden van het Kerkpad, in de Herenstraat tegenover de latere hofstede Geerbron, aan de noordzijde van de Molenstraat, langs de Vaart (de huidige Havenstraat) en, het grootste aantal, in de Geusenstraat, zoals de huidige Choorstraat toen heette. De kerk van Monster verkocht omstreeks 1595 meerdere percelen aan de zuidzijde van deze straat.²¹ Hier ontstond de grootste concentratie lijnbanen, grofweg in het gebied tussen de Havenstraat en de Banenpoort. Op grond van gegevens uit transportaktes kan worden geconcludeerd dat er in de buurt van de Banenpoort op zeker moment minstens tien banen naast elkaar gelegen moeten hebben, waarbij één eigenaar soms meerdere lijnbanen in bezit had. Mogelijk hebben de lijnbanen in de Choorstraat aanvankelijk op de erven tussen de huizen gelegen en zijn zij later verlengd in de richting van de huidige Emmastraat.

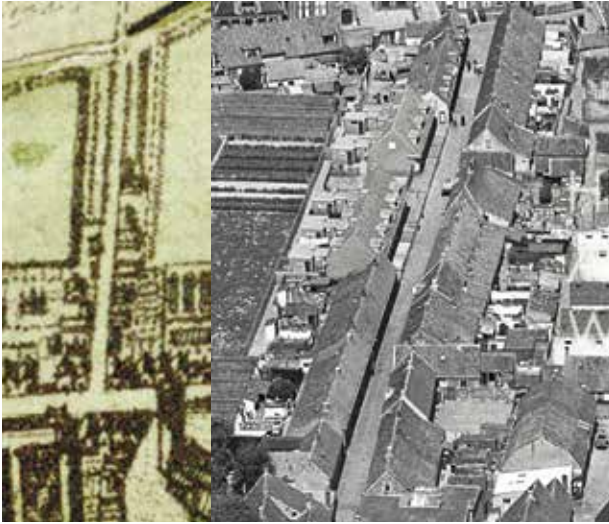
In het Historisch Archief Westland zijn tal van transportaktes te vinden, waarin lijnbanen worden verkocht of als belending worden vermeld. Zo verkoopt in 1640 Cornelis Cornelisz. Molenaer uit Schiedam een huis, erf en lijnbaan in de Choorstraat aan Wormbrecht Jansz. Bruijn uit Monster.²² In de belendingen wordt aan de oostkant Klement Jorisz. met zijn hekelhuis en lijnbaan genoemd en aan de westkant Joost Jansz. timmerman met zijn huis en lijnbaan. Dat zijn dus drie lijnbanen op rij. Het verkochte object is belast met een rente van 20 stuivers per jaar ten behoeve van de kerk van Monster. In veel transportaktes van lijnbanen in de

Choorstraat wordt een dergelijke rente genoemd. Dit duidt erop dat de grond, zoals hiervoor is vermeld, ooit aan de kerk heeft toebehoord. Een mooi voorbeeld vormen ook de lijnbanen van Vranck Cornelisz. Graeff. Hij verkocht in 1699 een huis en erf met twee van de drie achter het huis gelegen lijnbanen aan Johannes Schoonbroot.²³ De verkoper behoudt het recht van overpad over de lijnbanen van de koper om bij de derde baan te komen, die hij voor zichzelf heeft gehouden. Bepaald wordt dat de koper een rij bomen zal planten als afscheiding tussen de banen.

Er werd niet alleen betaald in geld, maar soms ook met bossen garen of netten. In 1692 kocht Claes Jansz. Toll een kleine lijnbaan in de Choorstraat 'voor elf bosschen garen, ijder bos gerekend jegens vijf gulden'.²⁴ Gerbrant Jacobsz. uit Monster kocht in 1627 een huis en lijnbaan in Maassluis en betaalde met 'eenige netten ofte vierendeels ende twee partijen scheeps'.²⁵ Haringnetten bestonden uit vier netten, die vierendeels genoemd werden. Met een partij scheeps werd een zeker aandeel in een haringbuis bedoeld.

Locatie van vroegere lijnbanen in Monster, weergegeven op een uitsnede van de Kruikiuskaart van het Hoogheemraadschap van Delfland uit 1712. Collectie Nationaal Archief.

Afbeelding links: Lijnbanen aan weerszijden van het Kerkpad. Deze lijnbanen waren hier gelegen vanaf het begin van de zeventiende tot het eind van de achttiende eeuw. Uitsnede van de Kruikiuskaart uit 1712.

Afbeelding rechts: Het Kerkpad op een luchtfoto van omstreeks 1939 (detail). De huizen staan op de vroegere lijnbanen. Collectie Historisch Archief Westland.

Een kohier uit 1680 vermeldt niet minder dan zestien gezinshoofden in het ambacht Monster met het beroep van lijndraaier. Ze woonden allen in het dorp Monster, van wie zeven in de Geusenstraat, de huidige Choorstraat.²⁶

Lijndraaiers in het dorp Monster in 1680

Herenstraat	Jacob Dircksz. Coen Arij Dircksz. Coen Willem Cornelisz. Graeff
Kerkstraat zuidzijde (=Kerkpad)	Jan Leendertsz. Schooff Wormbrecht Jacobsz. de Bruijn
Kerkstraat noordzijde (=Kerkpad)	Gerrit Willemsz. de Graeff Cornelis Willemsz. Schooff
Molenstraat westzijde	Cornelis Willemsz. Graeff
Geusenstraat noordzijde (=Choorstraat)	Johannes Clement (Schoonbroot)
Geusenstraat zuidzijde (=Choorstraat)	Claes Toll Jan Cornelisz. (Valck) Cornelis Dircksz. van der Crael Wurrebrecht Jansz. de Bruijn Cornelis van Onselen Johannis Sijmons
De Vaert westzijde (=Havenstraat)	Dirck Jansz. (Kuijvenhoven)

Dit overzicht toont aan dat de productie van garen en touw aan het eind van de zeventiende eeuw was uitgegroeid tot een uitermate belangrijke economische activiteit in het dorp Monster. In Ter Heijde was in 1680 volgens het kohier geen enkele lijndraaier meer te vinden.

Vanwege het brandgevaar op de lijnbanen door de grote hoeveelheden licht ontvlambare hennepvezels bepaalde het Monsterse bestuur in 1696 dat bij werken in het donker gebruik moest worden gemaakt van goed bevestigde lantaarns.²⁷ Dat er gevaar voor brand was, bewijst ook een voorval uit de oudjaarsnacht van 1739 op 1740. Enkele personen werden voor het gerecht gedaagd, omdat ze in het dorp Monster ter gelegenheid van het nieuwe jaar met hun snaphaan aan het schieten waren geweest. Hierbij waren twee baanders aan de vaart bezocht.²⁸ De autoriteiten waren beducht voor brand door dit soort acties, getuige de vraag van de baljuw 'of hem gedaegde niet bekend is dat er op de werf van gemeld Jan Jansse Luck is staende een houtse schuur waerinne het vlas, hennip en verdere materialen tot de baenderije behoorende, gelegen zijn?'

Productie van netten

De lijnbanen in Monster produceerden in de zeventiende en achttiende eeuw hoofdzakelijk garens voor de vervaardiging van haringnetten voor de grote visserij. Die was voorbehouden aan een aantal steden in het Maasmondgebied en in Noord-Holland. Van daaruit werden de zogenaamde haringbuizen uitgereed.

De garens van de lijnbanen werden door nettenreders gekocht om er netten van te laten breien. Zij verkochten die vervolgens aan de eigenaren van de vissersschepen. Ook lijndraaiers traden wel op als nettenreders. Het kwam zelfs wel voor dat een lijndraaier als reder in een haringbuis deelnam met netten.²⁹

Het breien van visnetten was arbeidsintensief handwerk en gebeurde door ouderen in het gasthuis van Ter Heijde en door vrouwen op zogenaamde boetzolders in Monster en Ter Heijde.³⁰ Ook in andere plaatsen werden netten gebreid. In Schiedam werd in 1514 vermeld dat 'veel van den wijfs ende kinderen met netten te spinnen ende te breyden hem generen'.³¹

Haringnetten vertegenwoordigden een behoorlijke waarde. In 1774 stelde het bestuur van Monsterambacht strenge straffen in het vooruitzicht voor lijndraaiers en breiers van netten die fraudeerden. Het kwam namelijk nogal eens voor dat ze een deel van de aan hen ter bewerking gegeven materialen achterhielden. Ze verkochten die vervolgens aan derden om zo een extra centje te verdienen. Dat ging natuurlijk ten koste van de goede naam van de plaatselijke lijndraaijerij en de nettenbreierij. Wie kennis droeg van dit soort praktijken en daarvan aangifte deed, kon rekenen op een beloning van vier zilveren dukaten.³²

Kwaliteit van garen en netten

Regelmatig werden door de landelijke en plaatselijke overheid keuren en ordonanties uitgevaardigd om de kwaliteit van de producten te waarborgen. Al in 1556 publiceerden de Staten-Generaal bepalingen waaraan een ieder die zich bezighield met lijndraaij, visserij en koopvaardij zich had te houden.³³ In 1567 werd het College van de Grote Visserij opgericht. Het schreef voor dat haringnetten dienden te voldoen aan een aantal eisen, zoals een bepaalde lengte en breedte en een bepaald aantal mazen. Hierop werd gecontroleerd door gezworen keurmeesters, voordat de netten geleverd mochten worden aan de haringschepen. Deze zogenaamde tellers of telsters voorzagen de goedgekeurde haringnetten van een gemerkt loodje. Op de voorzijde moest het wapen van het ambacht of de stad staan en op de achterkant de eerste letter van de naam van de gezworen teller. In 1565 was er al sprake van loodjes in Schiedam en in 1581 in Scheveningen.³⁴ In 1624 werd door het College van de Grote Visserij het aanbrengen van keurloodjes op haringnetten voorgeschreven voor heel Holland.³⁵ De in het ambacht Monster gebruikte loodjes hebben waarschijnlijk op de voorzijde de drie halve manen van het wapen van Polanen gehad.

In 2014 werd in Enkhuizen dit loodje opgegraven. Het zou afkomstig zijn uit Krimpen aan de Lek. Het kan echter ook uit Monster komen. De drie halve manen van Polanen komen in het wapen van beide plaatsen voor. Collectie Archeologie West-Friesland.

In 1764 constateerden de Monsterse bestuurders dat het niet goed ging met de lijnbanen. De 'baanderijen' waren altijd 'zeer favorabel' geweest voor het dorp, maar hun aantal nam voortdurend af 'tot groot nadeel en verval' voor het dorp en voor veel van zijn inwoners.³⁶ Zij kwamen tot de conclusie dat de oorzaak voornamelijk moest worden gezocht in de slechte kwaliteit van de haringnetten. Die werden onregelmatig gebreid, waardoor de breedte en de lengte van de netten niet altijd hetzelfde waren. De kooplieden en reders van andere plaatsen zagen zich daardoor genoodzaakt hun netten van elders te betrekken, waar de kwaliteit beter was. Kennelijk was er in Monster ondanks alle regelgeving onvoldoende kwaliteitscontrole.

Om de situatie te verbeteren vernieuwden baljuw, schout en schepenen de keur, waarin werd bepaald dat elk net een bepaald aantal mazen en een vaste lengte en breedte moest hebben. Er werd een boete gesteld op overtreding. Deze kwam voor de helft aan de schout toe en voor de andere helft aan de daartoe aangestelde keurmeester of teller van de netten. Die laatste, in die tijd Jan van Oosten uit Monster, had er dus alle belang bij streng te controleren. Goedgekeurde netten werden door de teller van een loodje voorzien en mochten pas daarna uit het dorp vervoerd worden. Ook de teller kon een forse boete tegemoetzien als zou blijken dat hij slechte netten van een loodje had voorzien.

Begin 1778 bepaalde het ambachtsbestuur naar aanleiding van een daartoe gedaan verzoek van het kerkbestuur en de gasthuismeesters van Ter Heijde dat voortaan alle in Ter Heijde gebreide haringnetten naar het gasthuis moesten worden gebracht om daar te worden gekeurd en gelood.³⁷ Op de zolders van de breisters zou dat keuren te lastig zijn en tot fouten leiden. Eerder al had het ambachtsbestuur Frank Cornelisz. Jonker en na diens overlijden Phullis Cornelisz. Storm als tellers van de haringnetten aangesteld. Beide tellers stonden hun inkomsten als teller af aan het gasthuis, dat zo wat extra inkomsten verkreeg. Een Monsterse smid leverde in 1779 aan het gasthuis 500 loodjes voor de netten voor 2 gulden.³⁸ Eind 1778 werden tot tellers aangesteld Jacob Zijtregtop uit Monster en Cors Hogenraad met zijn vrouw Ariaantje Jonker uit Ter Heijde. In 1786 kwam Arentje Westmaas, weduwe van Jacob de Jong, in het rechthuis van Monster de eed afleggen om te worden aangesteld als telster in Ter Heijde. Na 1810 komt het netten tellen niet meer voor in de rekeningen van het Gasthuis.³⁹

Afnemers

Veel van de in Monster en Ter Heijde gefabriceerde netten en garens werden verkocht aan vissers in het Maasmondgebied. Het is voor een goed begrip van belang een onderscheid te maken tussen de pekelharingvisserij en de kustvisserij. Bij de pekelharingvisserij, gereguleerd door het College van de Grote Visserij, ging het om haring die aan boord werd gekaakt en gepekeld. Deze visserij vond plaats

Het voormalige Gasthuis van Ter Heijde in 1938. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

vanuit de havens aan de Maasmond, zoals die van Rotterdam, Delfshaven, Schiedam, Vlaardingen en Maassluis, met haringbuizen die langere tijd op zee verbleven. Dit werd de 'grote visserij' genoemd. Van 1663 tot 1857 was het de vissers van de Hollandse Noordzeekust (De Zijde) verboden om hun aangevoerde haring te kaken en te pekelen. Vanuit deze kustplaatsen, waaronder Ter Heijde, werd gevestigd met kleine pinken die op het strand getrokken konden worden. Later ging men over op zogenaamde zeeschuiten, in feite een groter formaat pink, die door hun platte bodem eveneens op het strand getrokken konden worden. De daarmee gevangen steurharing werd, in tegenstelling tot de pekelharing, gerookt verkocht.

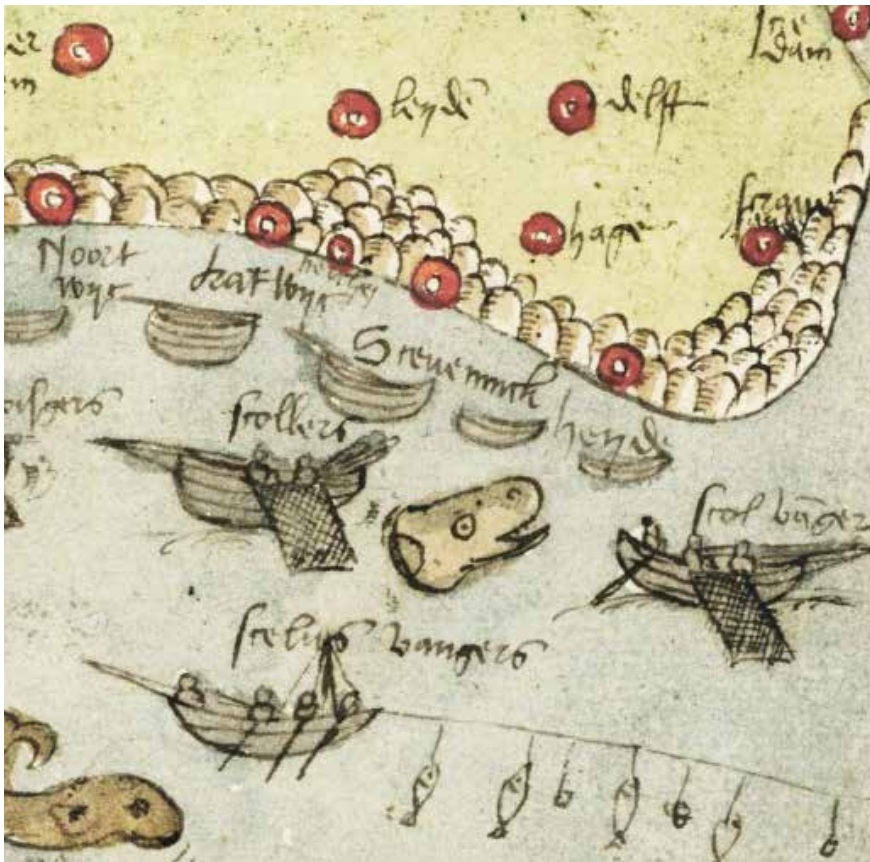
De vleet van een haringbuis bestond uit niet minder dan 45 netten van elk 30 m lang en 15 m breed die verdeeld waren in vierdelen. De nieuwprijs van een vleet bedroeg ongeveer 1000 gulden, een fors kapitaal in die tijd dat vaak door meerdere personen werd opgebracht.⁴⁰ De netten sletten tijdens de haringteelt zodanig dat er regelmatig nieuwe netten nodig waren.

Van nettenleveranties vanuit Monsterambacht aan de eigenaren van haringbuizen in het Maasmondgebied zijn tal van voorbeelden te vinden. Zo speelde in 1617 een geschil tussen Ghijsbrecht Cornelisz. uit Monster en Aelbrecht Joostensz. Peesoff uit Vlaardingingen over de betaling van 63 gulden ter zake van de levering van negen netten.⁴¹ Een Monsterse schipper, Arie Corsz., komt in 1618 voor in een Schiedamse akte als leverancier van netten en vierendeels.⁴² Drie Monsterse lijndraaiers worden vermeld in notariële aktes in Schiedam (1682) en Delfshaven (1685). Dat waren Johannes Clement Schoonbroot, Jacob Dircksz. Koen(e) en Cornelis Dircksz. van der Crael. Ze worden ook genoemd in het hiervoor vermelde kohier uit 1680. Ze hebben geleverd aan de haringschepen 'St. Pieter' en 'Eendracht'.⁴³ Waar de leveranties uit bestonden wordt niet vermeld, maar hoogstwaarschijnlijk betrof het netten of touw. In 1722 worden Cornelis Burger uit Ter Heijde en Johannes Schoonbroot uit Monster genoemd vanwege de leverantie van netten voor de schepen van Anthonij en Coenraat van Vollenhoven uit Schiedam.⁴⁴

De netten werden per boot vervoerd vanuit de haven in het centrum van Monster of met paard-en-wagen. In 1773 vaardigden schout en schepenen een keur uit over de vrachttarieven die de voerman van Ter Heijde in rekening mocht brengen. Die tarieven golden voor het vervoer ten behoeve van 'burgers, stuurliujden, droogers en wantreders'. Voor een volle vracht want naar Maassluis diende 6 gulden betaald te worden. Heijdse vissers waren in de zeventiende en achttiende eeuw veelal zelf eigenaar van hun schuit, netten en lijnen. Daarnaast waren er opvarenden die eigen visgerei bezaten, dat zij inbrachten als ze zich verhuurden. In Ter Heijde werd ook gedaan aan beugvisserij. De beugvisserij richtte zich met name op kabeljauw en schelvis. Dat gebeurde niet door middel van netten, maar met aan grote dobbers vastgemaakte lijnen van 75 m lengte, waaraan haken met aas waren bevestigd.

Neergang

In de loop van de achttiende eeuw begon zowel in Ter Heijde als in de plaatsen in het Maasmondgebied de visserij terug te lopen. De omvang van de Heijdse vloot bedroeg in het laatste kwart van de zestiende eeuw nog 22 à 31 schuiten.⁴⁶ In 1778 was dit aantal teruggelopen tot circa twaalf.⁴⁷ Ook de grote visserij nam in de achttiende eeuw in betekenis af. Dit had negatieve gevolgen voor het aantal lijnbanen in Monster en in andere plaatsen waar touw en garen voor de visserij geproduceerd werden. De lijnbanen verdwenen echter niet allemaal. Tot ver in de achttiende eeuw werden er garens geproduceerd in Monster en netten gebreid in Monster en Ter Heijde. De vierde Engelse Oorlog (1780-1784) is eveneens een negatieve factor van betekenis geweest, hoewel de visserij zich nadien weer enigszins heeft hersteld.⁴⁸ In de Franse tijd kwam de visserij bijna geheel tot stilstand en werden de laatste lijnbanen in Monster opgedoekt. Omdat het onbebouwde percelen betrof, konden de vrijgekomen gronden gemakkelijk worden omgezet in

Visserij voor de Hollandse kust op schol (met netten) en op schelvis (met lijnen, zogenaamde beugvisserij). Detail van een afbeelding uit het 'Visboek' van Adriaen Coenensz. (1514-1578). Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

tuinland. In transportaktes van onroerend goed worden vanaf het midden van de achttiende eeuw voormalige lijnbanen omschreven als boomgaard of tuinland.

In 1786 werd, zoals we hiervoor zagen, nog een telster van de netten aangesteld door schout en schepenen. Blijkbaar werden er toen nog altijd netten gebreid. En in 1808 is er een transportakte van een huis en erf aan de oostzijde van het Kerkpad waarin twee lijnbanen worden vermeld, maar te betwijfelen valt of die toen nog als zodanig in gebruik waren. In het register van patentplichtigen, een belasting op de uitoefening van een beroep of bedrijf, van 1806 komen de beroepen lijndraaier, nettenbreier en nettenreder niet meer voor. Toch werden zeker tot 1810 netten geteld en gelood in het Gasthuis.⁴⁹ Nadien zijn deze vormen van nijverheid voorgoed verdwenen.

Deze zogenaamde Egmonder pink is 10 m lang en 3 m breed en heeft twee masten. Dit vis-sersvaartuig is gebouwd aan de hand van beschrijvingen van Nicolaes Witsen uit de zeventiende eeuw en in 2007 gedoopt onder de naam Claes Teunisz., die in 1670 scheepsbouwmeester in Egmond was.⁴⁵ De Heijdse pinken uit die tijd zullen ongeveer dezelfde constructie gehad hebben. Foto: Peter de Graaff.

Slot

De naam van een reeds lang verdwenen poort in de Choorstraat in Monster was aanleiding voor een speurtocht in de archieven naar lijndraaiers en nettenbreiers. Lijndraaiers in Ter Heijde en later in Monster produceerden vooral garens waar haringnetten van gemaakt werden. Dat gebeurde door nettenbreisters in opdracht van nettenreders. Deze vormen van nijverheid speelden tot en met de achttiende eeuw een rol van betekenis in de economie van beide dorpen, een rol die tot nu toe onderbelicht is gebleven. De productie van en handel in touw en netten was een complexe bedrijfstak; een bonte verzameling van personen, die vaak meerdere beroepen uitoefenden, hield zich ermee bezig. Er zijn door de jaren heen zeker zeventig lijndraaiers geweest die korte of langere tijd dit beroep hebben uitgeoefend. Vaak waren er vrouwen en kinderen bij het werk betrokken. Hun rol kan moeilijk worden overschat, al komen zij niet of nauwelijks voor in de belasting-kohieren en andere archiefstukken. In Ter Heijde zelf werd hoofdzakelijk de kustvisserij uitgeoefend, waarvoor een enkele lijnbaan zou kunnen voldoen.

Het wandelpad met de naam Lijnbaan bij Ter Heijde. Foto: Paola Remmerswaal, 2019.

Het breien gebeurde zowel in Monster als in Ter Heijde. De visserij op haring die werd gepekeld was jarenlang voorbehouden aan de steden, die qua regelgeving vielen onder het College voor de Grote Visserij. Er werden dan ook veel haringnetten verkocht aan de vissersplaatsen in het Maasmondgebied. Met de neergang van de visserij in de achttiende eeuw zijn deze activiteiten langzamerhand verdwenen. Als concrete herinnering aan de eens zo belangrijke garen- en touwproductie is er sinds enkele jaren in Ter Heijde een wandelpad in de duinen dat Lijnbaan heet.

Literatuur

- Beaujon, A., *Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche zeevisscherijen* (Leiden 1885).
- Eendenburg, G.L. van, 'Inwoners van Ter Heijde (1590-1630)!' In: *Gens Nostra* 48, januari 1993.
- Eendenburg, G.L. van, *Gezinshoofden in Monster, Poeldijk, Kwintsheul, Loosduinen en Ter Heijde (1680-1702)* (Koudekerk a/d Rijn 2003).
- Feis, B.R., H. Hoogendoorn, P.M. Stoppelenburg, *Holland in Touw. Hennepteelt en touwfabricage in het Groene Hart* (Woerden 2002).
- Feijst, G. van der, *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam 1975).
- Hekkens, W.Th.J.M., J.L. Salman en H. Salman (eindred.), *Noordwijk aan Zee en op de geest. Een nieuwe geschiedenis van Noordwijk* (Noordwijk 2011).

- Hertog, Willem E. den, *De abdij van Loosduinen. Cisterciënzerinnenklooster van 1229-1572* (Den Haag 1997).
- Jongejan, Marlies, 'Vissen onder Oostenrijkse vlag. Middelharnis tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)'. In: *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis*, 2015, 2.
- Schrickx, Christiaan, 'Keurloden voor haringnetten. Overblijfselen van de haringvaart uit Enkhuizer bodem'. In: *Westerheem*, juni 2016, nr. 3.
- Spiegel, R.A. van der, 'Middeleeuwse lijndraaiers op Scheveningen'. In: *Praaiberichten*, Verenigingsbulletin van de Historische en Genealogische Vereniging Scheveningen, augustus 2014.
- Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen*, deel II ('s-Gravenhage 1926).
- Vliet, A.P. van, *Vissers en Kapers. De zeevisserij in het Maasmondgebied en de Duinkerker kapers (ca. 1580-1648)* (Den Haag 1994).
- Vliet, Adri P. van, 'De visserij van 'het arme seedorp van der Heijj''. In: *Historisch tijdschrift Holland*, 42ste jaargang, nr. 2, 2010.
- Wit, J.M. de, *Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen. Schiedam, Maassluis en Ter Heijde in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2008).

Noten

- 1 Met dank aan de leden van werkgroep Oud-Monster, C. van Yperen, G. van Eendenburg en anderen voor nuttige tips, tekstsuggesties en het delen van archiefvondsten.
- 2 Den Hertog 1997.
- 3 Den Hertog 1997.
- 4 Nationaal Archief, toegang nr. 4.VTH, inv.nr. T, Kaartcollectie Binnenland Hingman, Kaartboek van de landen toebehoord hebbende aan het klooster van Loosduinen, vervaardigd op last van de abdis Frederijke van der Dussen door landmeter Jan Potter, begonnen 1569. De meeste kaarten zijn evenwel vervaardigd door landmeter Floris Jacobsz., ook enkele door Jacob Coenraets; het geheel schijnt in 1597 te zijn voltooid.
- 5 Historisch Archief (HA) Westland, Rechterlijk Archief (RA) Monster, inv.nr. 153. Stukken van door de secretaris behandelde zaken, 1677-1788.
- 6 Nationaal Archief, Hof van Holland, toegang 3.03.01.01, inv.nr. 3340. Het betreft de boerderij van Maarten Maartensz. van der Voort.
- 7 HA Westland, Oud Archief (OA) Monster, inv.nr. 9, 31-7-1630.
- 8 Nationaal Archief, Archief van de Admiraliteitscolleges. Verzameling J. Bisdom (1525-1793), toegang 1.01.47.21, inv.nr. 117, fol. 415. Met dank aan Harm Hoogendoorn.
- 9 In 1760 vindt in de Molenstraat in Monster de verkoop plaats van een 'huis, erf en tuintje voorzien met een draaiboer en hekelkot'.
- 10 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 183.

- 11 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 1532. Kerkerekeningen (jaar 1572).
- 12 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 1457.
- 13 Vermeldingen van 's-Gravenzandse lijndraaiers tussen 1606 en 1655. Onder andere Jan Willemsz. Keij en Willem Joosten van der Made. Jan Willemsz. Keij kwam uit Ter Heijde (zie kohier uit 1597) en kocht in 1618 als lijndraaier en inwoner van 's-Gravenzande een huis en erve aldaar.
- 14 HA Westland, RA Naaldwijk, inv.nr. 7, fol. 209 en inv.nr. 8, fol. 26 en 81 (informatie Gerard Beijer).
- 15 Van der Spiegel 2014.
- 16 Nationaal Archief, Staten van Holland voor 1572, toegang 3.01.03. Kohieren van de Tiende Penning, nr. 705. Anno 1555.
- 17 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 108, fol. 18, 22-05-1561.
- 18 Van Eendenburg 1993.
- 19 Mededeling C. van Yperen. Helaas is de exacte vindplaats van de kaart in het Nationaal Archief niet achterhaald.
- 20 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 140, met dank aan C. van Yperen. Het betreft een voorgedrukt affiche over de openbare verkoop van een huis met lijnbaan. De achterkant is gebruikt om een akte op te schrijven.
- 21 Mededeling G. van Eendenburg.
- 22 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 25, fol. 42.
- 23 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 30, fol. 190.
- 24 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 53, 6-9-1692.
- 25 Stadsarchief Vlaardingen, inv.nr. 1013, RA Maassluis, Registers van opdrachten en schuldbrieven, 1626-1629.
- 26 Bronnen: Van Eendenburg 2003. Stadsarchief Delft, Kohier van de huishoudens binnen de gerechten en ambachten onder Delft ressorterende, 1680, Oud Archief stadsbestuur Delft, archiefnr. 0001 inv.nr. 01763.
- 27 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 8, Resolutie- en ordonnantieboek van schepenen, 1637-1791, fol. 100 en 110v.
- 28 HA Westland, RA Monster, inv.nr. 105. Interrogatiën, 1669-1763.
- 29 HA Westland, Weeskamer Monster, inv.nr. 14. Uitkoop Neeltgen Pietersdr., weduwe van Cornelis Lenertsz. van Onchel.
- 30 De Wit 2008.
- 31 Van der Feijst 1975, blz. 62. Oorspronkelijke bron 'Informacie' uit 1514.
- 32 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 9, Bekendmakingen vanwege het plaatselijk bestuur, 1577-1812.
- 33 Cornelis Cau, 'Groot-placaetboek, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden.... etc ., 1664. Placaten beroerende de Lijndrayerije. April 1556.

- 34 Vermaas 1926, blz. 218-219.
- 35 Schrickx 2016.
- 36 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 8, Resolutie- en ordonnantieboek van schepenen, 1637-1791.
- 37 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 206.
- 38 HA Westland, Gemeentebestuur Monster 1812-1930, inv.nr. 3209 (Gasthuis Ter Heijde).
- 39 HA Westland, Gemeentebestuur Monster 1812-1930, inv.nr. 3209 (Gasthuis Ter Heijde).
- 40 Van Vliet 1994. Exploitatierekening van een haringbuis, blz. 57. Ongeveer 21% van de uitgaven werd aan netten besteed en 23% aan lonen voor de bemanningleden. De nieuwprijs van een vleet van 45 netten bedroeg ongeveer 1000 gulden. Hierbij kwamen nog de kosten voor het wassen, teren, drogen, boeten, vervoeren en opslaan van de netten. In totaal kwam dit neer op circa 1300 gulden voor een vleet. Na een haringteelt was het want grotendeels verbruikt.
- 41 Stadsarchief Vlaardingen, Rechterlijke Archieven, Procuratieboek van de Vierschaar 1615-1645. Inv.nr. 148, nr. 102, fol. 20, 11-10-1617.
- 42 Gemeentearchief (GA) Schiedam, Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 336. Giftboek akten van transport.
- 43 GA Schiedam, inv.nr. 766, fol. 1213 (jaar 1682) en Stadsarchief Rotterdam, toegangsnr. 18, inv.nr. 3868 (jaar 1685).
- 44 GA Schiedam, inv.nr. 818, fol. 161, 8-5-1722.
- 45 Website www.pinck.nl.
- 46 Van Vliet 2010.
- 47 HA Westland, OA Monster, inv.nr. 170. Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken (jaar 1778).
- 48 Beaujon 1885; Jongejan 2015.
- 49 HA Westland, Gemeentebestuur Monster 1812-1930, inv.nr. 3209 (Gasthuis Ter Heijde).

Archeologische kroniek van het Westland over 2018

Deze archeologische
kroniek heeft dit jaar
een wat andere opzet
dan u gewend bent.

Inleiding

De afgelopen jaren heeft de archeologisch adviseur van de gemeente Westland steeds de archeologische kroniek van het Westland voor het jaarboek verzorgd. Onder meer vanwege het tijdsbeslag heeft de gemeente besloten die bijdrage niet langer te leveren en voorrang te geven aan de wettelijke erfgoedtaak. Wel heeft de archeologisch adviseur een zestal in 2017/2018 uitgebrachte rapporten van door externe bureaus uitgevoerde onderzoeken ter beschikking gesteld aan de redactie van het jaarboek. Om u deelgenoot te kunnen maken van de belangrijkste archeologische activiteiten die in deze rapporten worden beschreven, hebben we de samenvatting en de conclusie uit de rapporten in verkorte vorm overgenomen en hieronder vermeld, uiteraard met naamsvermelding van de bureaus en van de auteurs van de rapporten. Ook de afbeeldingen zijn afkomstig uit de rapporten. Twee bureaus, Archol en Transect, hebben met aanpassingen gereageerd op ons verzoek de tekst te controleren. Voor de komende jaren hoopt de redactie in samenspraak met de gemeente tot een meer bevredigende oplossing te komen voor de archeologische kroniek.

Indien er archeologisch onderzoek plaatsvindt in de gemeente Midden-Delfland dan wordt daarvan verslag gedaan in het Historisch Jaarboek Schipluiden.

DE LIER, LEEHOVE

Archol, rapport 370 (31-5-2018), Romeinse en middeleeuwse bewoning langs de Lee in het stroomgebied van de Gantel. Proefsleuvenonderzoek en beperkte archeologische opgraving van een Romeins en middeleeuws nederzettingenterrein in het plangebied De Lier-Leehove. Auteurs I.M. van Wijk, P. van de Geer

De gemeente Westland is voornemens om in het plangebied De Lier-Leehove bedrijfshuisvestiging te ontwikkelen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat een Romeinse nederzetting aanwezig is. Daarnaast zijn vondsten uit de Karolingische tijd gedaan. Tussen 2001 en 2004 zijn in heel Leehove, voordat het gebied ontwikkeld zou worden, archeologische booronderzoeken en een archeologische begeleiding van een wegtracé uitgevoerd. Op basis van deze onderzoeken heeft het plangebied een hoge archeologische waarde gekregen. In navolging hiervan heeft in 2008 aan de randen van het plangebied een bescheiden proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden. Hierbij is de archeologische hoge verwachting voor een groot deel van het plangebied naar later bleek onterecht naar beneden toe bijgesteld, maar wel gehandhaafd voor het noordwestelijke deel. In 2014 is het gehele plangebied middels twee campagnes onderzocht, waarbij op meerdere niveaus sporen zijn aangetroffen.

Deze sporen zijn toe te schrijven aan minimaal twee vindplaatsen die dateren uit de Romeinse tijd en vroege Middeleeuwen. De eerste vindplaats dateert uit de Romeinse tijd, meer specifiek uit de tweede/derde eeuw AD en omspant met name de noordelijke helft van het plangebied. In principe wordt uitgegaan van een wijdverspreide Romeinse nederzetting die doorsneden wordt door een hoofdgeul waarlangs activiteiten hebben plaatsgevonden. De aard van deze activiteiten is op basis van het sporencuster vooralsnog onduidelijk, met name aangezien slechts een beperkt Romeins areaal is blootgelegd. Wel is duidelijk dat ook mensen werden begraven in de nederzetting, getuige de vondst van een crematiegraf van een volwassene en van een ongeboren baby. Op basis van de vondsten kan wel een tipje van de sluier worden opgelicht over het karakter van de nederzetting. In eerste instantie wijzen alle analyses op een voornamelijk ruraal karakter van de nederzetting in vergelijking met vindplaatsen in het stroomgebied van de Gantel. Het aantal baksteenfragmenten, net als de aanwezigheid van dakpanfragmenten, sommige met vlootstempel, maar ook bouw materiaal dat geassocieerd kan worden met een vloerverwarmingssysteem (hypocaustum) en de aanwezigheid van muurpleister, het zijn allemaal aanwijzingen dat in de omgeving van de vindplaats een stenen gebouw moet hebben gestaan. Bijzonder is een fragment van een bronzen plaat met resten van een vijfregelige inscriptie. Helaas is niet geheel duidelijk geworden of de tekst een besluit van de senaat of de keizer betreft dan wel dat het gaat om een decreet van de Cananefates zelf. Duidelijk is in ieder geval wel dat de vondst

een nieuwe aanwijzing vormt dat de inlijving bij het Romeinse rijk ook op deze regio zijn stempel drukte. In dit opzicht vertoont de vindplaats overeenkomsten met bijvoorbeeld de opgraving Naaldwijk-Hoogwerf/Hogeland. Het dient echter benadrukt te worden dat veel vondsten in een vroegmiddeleeuwse context zijn aangetroffen. Het karakter van de middeleeuwse vindplaats die uit de Karolingische periode dateert, is moeilijker vast te stellen, dit met name vanwege de lage sporendichtheid. Van belang is echter de geul die in het westelijke deel van de vindplaats aanwezig is. Hoewel een natuurlijke oorsprong wordt verondersteld en een Romeinse gebruiksfase aannemelijk is, hebben vermoedelijk ook in de vroege Middeleeuwen activiteiten in en naast de geul plaatsgevonden. In hoeverre er daadwerkelijk sprake is van bewoning naast de geul, zoals in de Romeinse tijd, blijft vooralsnog onduidelijk. Vroegmiddeleeuwse bewoning is niet goed bekend in het Westland. Een mogelijke indicatie voor bewoning bij Leehove zijn de twee waterputten die zijn aangetroffen. Deze dateren beide uit de vroege Middeleeuwen. Opvallend is trouwens dat sporen van laat-Romeinse of Merovingische bewoning lijken te ontbreken.

Advies

De nederzettingen uit zowel de Romeinse tijd als uit de vroege Middeleeuwen zijn relatief goed geconserveerd, ondanks dat in het recente verleden het terrein aan versterking onderhevig is geweest. Een groot deel van het plangebied is echter opgehoogd waardoor ondiepe bodemingrepen niet direct het archeologisch niveau zullen aantasten. Indien in de nabije toekomst versterkingen in de bodem worden gepland, dan verdient het aanbeveling dat deze versterking niet dieper rijkt (circa 1 m -mv) dan de huidige ophoging.

Locatie van het plangebied op een kaart (detail) uit circa 1945.

1. Bijna complete gladwandige kan, aangetroffen bij de archeologische begeleiding van de aanleg van een waterbassin in 2001 in het plangebied De Lier-Leehove.

2. Vlechtwerk, waarschijnlijk onderdeel van de beschoeiing van of een vlonder over een geul.

3. Bodemfragment van een bord, volgens het stempel van pottenbakker Melausus IV, die wellicht in Trier werkzaam was en wel tussen 170 en 200 n.C.

4. Complete ruwwandige kan, 100-250 n.C.

5. Bronzen plaat met resten van een vijfregelige inscriptie. De bewaarde tekst biedt weinig aanknopingspunten voor de inhoud van de oorspronkelijke tekst.

'S-GRAVENZANDE, LANGESTRAAT 255

Transect Archeologisch Onderzoek & Advies, rapport 1853 (13-9-2018).

Een archeologische begeleiding. Auteur A. Pels-Ouweneel

In opdracht van Ben's Fashion heeft Transect b.v. onder leiding van Annemarie Pels-Ouweneel in juni 2018 een archeologische begeleiding (conform protocol opgraven) uitgevoerd aan de Langestraat 255 in 's-Gravenzande. Het onderzoek werd uitgevoerd, omdat het bestaande winkelpand aan genoemd adres uitgebreid zou gaan worden.

In totaal zijn vijf sporen gevonden. Vier sporen bleken restanten te zijn van bakstenen afvoerputten, waarin gresbuizen uitkwamen. De sporen maken onderdeel uit van een afvoersysteem, dat zich in de ondergrond van het gehele plangebied bevindt. Het afvoersysteem is gedateerd in de Nieuwe tijd (1850-1945) of is zelfs recent (na 1945). Een vijfde spoor is een restant van een bakstenen fundering en bestaat uit twee lagen gebroken bakstenen die in onregelmatig verband zijn gelegd. Mogelijk stamt dit spoor uit de Late Middeleeuwen of Nieuwe tijd. Een meer nauwkeurige datering valt op basis van de archeologische begeleiding en bestudering van historisch kaartmateriaal en baksteenonderzoek niet te geven.

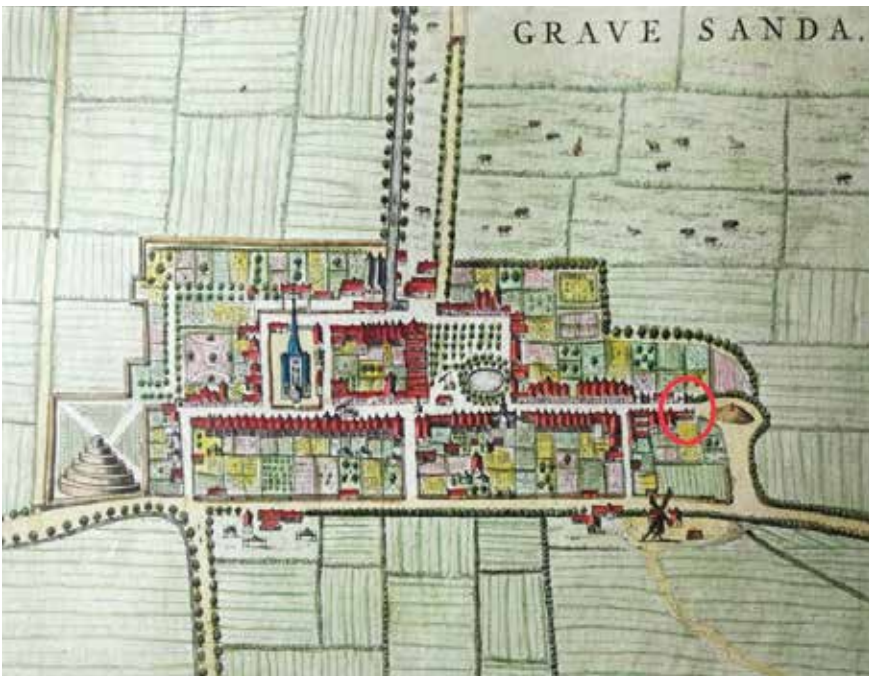
Op de kaart van Blaeu (1650) en op de Kadastrale Minuut (1811-1832) is bebouwing binnen het plangebied aanwezig, echter alleen in het noordoostelijke deel. Het vijfde spoor, dat zich in het zuidoostelijk deel van het plangebied bevindt, zou een restant kunnen zijn van een tuinmuur of iets van die strekking, die nooit opgetekend is geweest. Het zuidoostelijk deel was in de negentiende eeuw namelijk in gebruik als tuin volgens de Kadastrale Minuut.

Bij de begeleiding werd slechts maximaal 30 cm grond ontgraven, waardoor weinig kennis is verkregen over de bodemopbouw. Binnen het gehele plangebied is sprake van een ophoogpakket, dat op basis van vondstmateriaal is gedateerd in de vijftiende tot twintigste eeuw. In combinatie met historisch kaartmateriaal is duidelijk dat het plangebied in deze periode bewoond werd / in gebruik was. De hoge verwachting vanuit het bureauonderzoek (Bult 2006) op het aantreffen van archeologische restanten uit de Late Middeleeuwen - Nieuwe tijd kan gehandhaafd blijven voor de delen die niet zijn ontgraven tijdens het onderzoek (ook vanaf 30 cm -mv).

Het aangetroffen vondstmateriaal omvat 23 vondsten, waaronder twintig stuks keramiek (kleine fragmenten roodbakkend aardewerk, steengoed, faience, porselein en industrieel wit) en drie stuks bouwmaterial. Van de 23 vondsten werden zestien stuks gevonden in het ophoogpakket. Andere vondsten zijn afkomstig uit de stort (twee stuks), uit puinvulling (een knikker van gebakken klei uit de negentiende - twintigste eeuw) en een fragment roodbakkend aardewerk uit de vijftiende - negentiende eeuw. De fragmenten keramiek waren dusdanig klein dat datering en daterminering aan de hand van onder andere het Deventersysteem niet mogelijk was.

Overzicht van het ontgraven deel van het plangebied aan de Langestraat in 's-Gravenzande.

Kaart van Blaeu uit 1650. Het plangebied bevindt zich binnen de rode cirkel.

'S-GRAVENZANDE, DIJCKERWAAL 10

RAAP Archeologisch Adviesbureau, notitie 6160 (21-11-2017).

Archeologisch vooronderzoek: een proefsleuvenonderzoek. Auteur A. Hakvoort

In het plangebied Dijckerwaal 10 in 's-Gravenzande is een archeologische proefsleuf aangelegd om te bepalen of zich archeologische resten binnen het plangebied bevinden. Het vlak van de proefsleuf is daarbij aangelegd in de aanwezige oeverafzettingen, die vanwege de hoger gelegen ligging ten opzichte van de directe omgeving een aantrekkelijke locatie vormden voor bewoning vanaf de IJzertijd. In het vlak zijn echter geen sporen uit de IJzertijd of Romeinse tijd aangetroffen. Ook van de historische buitenplaats Dijckerwaal of Waelwoning zijn geen aantoonbare resten aangetroffen. De enige duidelijk dateerbare archeologische resten zijn twee gemetselde bakstenen waterputten, waarvan er een in het eind van de negentiende eeuw gedateerd kan worden. Mogelijk is de andere waterput de voorganger van de gedateerde waterput en is deze afgebroken ten tijde van de aanleg van de nieuwe waterput. Een aangetroffen greppel of sloot heeft een vergelijkbare oriëntatie als het op historische kaarten aanwezige woonhuis. Mogelijk dat de sloot als erfgrens gezien kan worden en deze ook tot de recent aanwezige bewoning heeft behoord. Er is geen duidelijke relatie te leggen tussen de twee aanwezige waterputten en het (historisch) kaartmateriaal.

1

1. De ligging van het plangebied.
2. De aangetroffen waterputten.

2

Advies

Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek kan worden geconstateerd dat er geen sprake is van een behoudenswaardige vindplaats en dat het plangebied/onderzoeksgebied voor ontwikkeling kan worden vrijgegeven.

NAALDWIJK, PARC HOOGLANDE

Archeologie Delft, Delftse Archeologische Notitie 178 (24-10-2018).

Een archeologische begeleiding van een woonblok aan de Fossastraat achter Zuidweg 28. Auteur Jean Paul Bakx

Op de verschillende bouwblokken van de nieuwbouwwijk Parc Hooglande wordt nu woningbouw gerealiseerd. Onderhavig rapport heeft betrekking op het bouwblok gelegen in de noordoosthoek van de geplande ontwikkeling. Van het bouwblok is 113 m² van de ontgraving archeologisch begeleid. Hierbij stond een kraan met machinist volledig ter beschikking van het archeologisch onderzoek. De diepte van het archeologisch vlak reikte in het oostelijk deel tot 1,2 m onder maaiveld en in het westelijk deel tot 1,05 m onder maaiveld (respectievelijk -0,7 m en -0,55 m NAP). Deze diepte komt globaal overeen met de voorgenomen ontgraving van het bouwblok. Tijdens het onderzoek bleek dat grote delen (54%) van het archeologisch vlak, conform de verwachting, zijn verstoord door de activiteiten van het voormalig proefstation en de afbraak hiervan. De sporendichtheid binnen het ongestoorde oppervlak bedraagt nog geen 20%. Ook uit de beperkte diepte van de resterende sporen bleek dat het oorspronkelijk archeologisch niveau (veel) hoger moet hebben gelegen. Bij het onderzoek zijn drie greppels en één kuil uit de Romeinse tijd aangetroffen. De sporen en het verzamelde vondstmateriaal horen bij een nederzettingsterrein, waarvan voor dit gedeelte of erf een datering wordt vermoed in de tweede eeuw na Chr. Op basis van de lage vondst- en sporendichtheid lijkt het uitgevoerde onderzoek aan de zuidwestelijke rand van de vindplaats te hebben plaatsgevonden. Vermoedelijk vormt de ONO-WZW greppel de zuidelijke begrenzing van de vindplaats. De kern van deze vindplaats heeft ten noorden en noordoosten van het bouwblok gelegen. De vindplaats is dus groter. De sporen beperken zich in het onderzochte gedeelte alleen tot de Romeinse tijd, terwijl bij het proefsleuvenonderzoek ook sprake was van de Vroege en Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Naast genoemde sporen zijn ook de zanderige opvulling en de takkenrij gevonden, die worden geassocieerd met de bij het proefsleuvenonderzoek aangetroffen watergang. Als gevolg van de verstoringen en ook de ligging van deze vindplaats binnen het bouwblok heeft hier geen verder onderzoek naar plaatsgevonden.

Advies

Met de begeleiding is vastgesteld dat de mate van bodemverstoring groot is en daarmee het potentieel aan onverstoord oppervlak gering is of is geweest. Tevens is gebleken dat ter hoogte van het bouwblok de spoor- en vondstdichtheid afneemt. Er wordt dan ook geadviseerd om de overige delen binnen of in de directe omgeving van de vindplaatsen in het ontwikkelgebied Parc Hooglande niet verder archeologisch te begeleiden.

1. Thans en in het verleden uitgevoerde archeologische onderzoeken in en direct ten zuiden van het ontwikkelgebied Parc Hoogelande. Kaartbewerking: Archeologie Delft.

2. Impressie van het onderzochte oppervlak. Foto genomen in noordoostelijke richting.

WATERINGEN, POELDIJKSEWEG 22 EN 24; GROENEPAD 2

IDDs Archeologie, rapport 2082 (23-3-2018). Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. Auteur A.M.H.C. Koekkelkoren

In opdracht van Den Breeijen Infra is op 26 februari en van 12 tot en met 15 maart 2018 een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd in verband met de geplande (her)ontwikkeling van het plangebied aan de Poeldijkseweg 22 en 24 in Wateringen, gemeente Westland. Op basis van het vooronderzoek werd een inheems-Romeinse nederzetting verwacht onder een laklaag ten noorden van een zijtak van de Gantel, die echter niet is gevonden. De aangetroffen sporen waren deels verstoord door de twintigste-eeuwse omwerking. Onder de verstoorde laag, die soms meer dan een meter dik was, zijn met name sloten en

1. Het plangebied op een kaart (detail) uit 1934.
2. Het plangebied voorafgaand aan het veldwerk. In de verte panden aan de Poeldijkseweg. De foto is richting het noorden genomen.
3. Een van de dertien werkputten van 4 m breed en 50 m lang.

greppels aangetroffen, maar ook sporen die tot huisplaatsen uit de Late Middeleeuwen of de Nieuwe tijd kunnen worden gerekend. De huisplaats in het oosten van het plangebied is aangetroffen in de vorm van twee muur(uitbraak)resten en enkele kuilen. Op historisch kaartmateriaal staat de huisplaats nog aangegeven tot in de achttiende eeuw. De huisplaats in het noordwesten van het plangebied is aangetroffen door de resten van slechts één muurfundering. De resten van de twee huisplaatsen en systemen van greppels en sloten zijn grotendeels verstoord door (sub)recente grondwerkzaamheden. Deze resten zijn gewaardeerd en niet behoudenswaardig geacht.

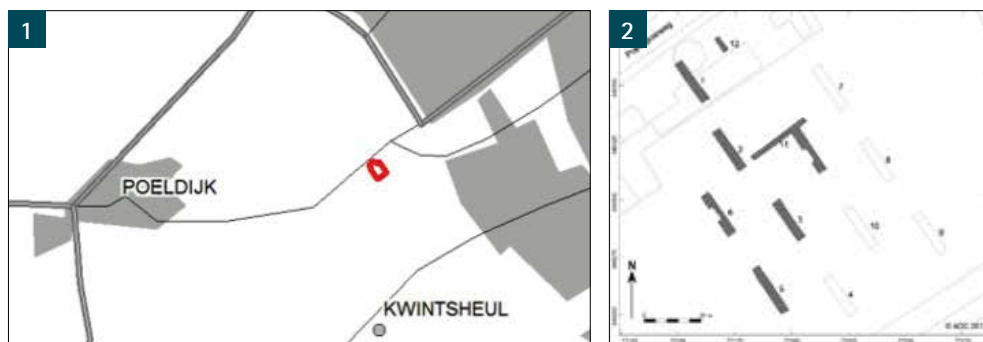
Advies

IDDS Archeologie adviseert om het plangebied, voor wat betreft het aspect archeologie, vrij te geven voor de voorgenomen civieltechnische werkzaamheden.

WATERINGEN, POELDIJKSEWEG 30

ADC ArcheoProjecten, rapport 4449 (juni 2018). Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven. Auteur I. Vossen

In opdracht van De Westlandse Zoom heeft ADC ArcheoProjecten in mei 2017 een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de vorm van proefsleuven uitgevoerd voor het plangebied Poeldijkseweg 30 te Wateringen. In het plangebied zal woningbouw worden gerealiseerd. Aan de hand van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek kan worden geconcludeerd dat van een vindplaats in de vorm van een nederzettingsterrein of grafveld binnen het plangebied geen sprake is. Ook zijn er geen aanwijzingen voor de loop van een Romeinse weg door het plangebied. De aangetroffen Romeinse greppels passen heel goed in het bestaande beeld, dat aan de hand van talrijke onderzoeken uit de nabije omgeving kan worden geschetst. Dat beeld bestaat uit een grootschalig ontgonnen agrarisch cultuurlandschap, gelegen op de oevers van de Gantel, en talrijke voormalige zijtakken. Het landschap

1. Locatie van het plangebied. 2. Kaart van het plangebied met werkputten.

werd verkaveld en ontwaterd met een uitgebreid systeem van greppels. Verspreid binnen deze greppelstructuren zijn kleine nederzettingen gelegen, al dan niet met kleine clusters aan begravingen. De nederzetting, die de binnen de aangetroffen verkaveling gesitueerde percelen heeft geëxploiteerd, moet nog worden ontdekt. Deze zal gelegen zijn op de hogere oeverwallen langs de kreek ten (noord)westen van het plangebied.

Noordwand van een van de werkputten.

Advies

Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek en de waardering van de aangetroffen vindplaats (niet behoudenswaardig) wordt vervolgonderzoek niet noodzakelijk geacht. Daarbij komt dat de belangrijkste kenniswinst die de vindplaats in potentie kan opleveren (datering, ligging en oriëntatie van de greppels) door middel van dit proefsleuvenonderzoek al grotendeels is behaald. Het plangebied kan wat betreft het aspect archeologie worden vrijgegeven ten behoeve van de voorgenomen ontwikkeling.

Bibliografie

van het Westland over 2018

Deze bibliografie geeft een zo compleet mogelijk overzicht van de in 2018 verschenen historische publicaties over het Westland. Mochten er publicaties ontbreken in de hier vermelde lijst, dan zouden wij dat graag vernemen.

DEN HOORN

Winden-Tetteroo, Gemma van | 'Nog altijd verbonden met de boerderij'. In: *Midden-Delfkrant*, december 2018 (Schipluiden 2018).

'S-GRAVENZANDE

Vorm, Teun van der | 'Jaepgen Lourisdr. De verbindende schakel tussen twee families Luck uit 's-Gravenzande'. In: *Ons Voorgeslacht*, december 2018 (Rotterdam 2018).

DE LIER

Bruijn, Diana de | *125 jaar Koninklijke IJssvereniging Hard Gaat-ie 1893-2018* (De Lier 2018).

Dijk, Krijn van | 'Een grafelijke hof in De Lier?'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 123-126.

Dijk, Pleun J. van | *Dispereert niet. 100 jaar de geschiedenis Familie van Dijk-Schoenmaker 1917-2017* (De Lier 2018).

MAASDIJK

Vink, Ineke | 'Een herberg in de Oranjepolder?'. In: *Historische schetsen van en over Maassluis*, november 2018, 19-23.

MAASLAND

Zomer, Yorick | 'De kerkenraad van Maasland 1640-1663'. In: *Ons voorgeslacht*, oktober 2018 (Rotterdam 2018).

Zuiderent, Arnold | 'Een Maaslandse boerentak van het geslacht Van Oestgeest'. In: *Ons voorgeslacht*, juli 2018 (Rotterdam 2018).

MIDDEN-DELFLAND

Brik, Harry | 'Huisartsen in Schipluiden en Den Hoorn 1894 tot 1991'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2017* (Schipluiden 2018) 75-94.

Graveland, Rianne | 'Schoolmeesters en dorpsscholen: het onderwijs in Schipluiden, Zouteveen, 't Woudt en Den Hoorn'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2017* (Schipluiden 2018) 95-113.

Groenendaal, Henk | 'De Abtswoudseweg vóór de grote verandering'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2017* (Schipluiden 2018) 9-42.

Moerman, Jacques | 'Algemene Armen van Zouteveen'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2017* (Schipluiden 2018) 43-59.

Moerman, Jacques | 'De Keenenburg in Schipluiden'. In: *Delf*, voorjaar 2018.

Moerman, Jacques | 'Projecten trekvaartroutes in Midden-Delfland'. In: *Midden-Delfkrant*, september 2018 (Schipluiden 2018).

Ooststroom, Frits van | 'Achter de witkalk van de zuivelboerderij'. In: *Midden-Delfkrant*, december 2018 (Schipluiden 2018).

Ooststroom, Frits van | 'Boerderij Arkesteijn nabij de Vlaardingsekade'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2017* (Schipluiden 2018) 63-74.

MONSTER

Horssen, Jorrit van | 'Monster, Havenstraat'. In: *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* (Delft 2018) 36.

Leent, Rogier van | *Onderduiken met een gezin in de Tweede Wereldoorlog* (Leiderdorp 2018).

Spiegel, Ronald van der | 'Nogmaals De Zidde: Everaard van Vlaarding'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 113-122.

Vliet, Adri van | 'Ambtenaren, vierscharen, meesters en voogden. De bestuurlijke verhouding tussen Monster en Ter Heijde in de zeventiende eeuw'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 75-94.

NAALDWIJK

Horssen, Jorrit van | 'Naaldwijk, Wilhelminaplein'. In: *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* (Delft 2018) 36-37.

Faber, Jolanda | 'De opgravingen op het Wilhelminaplein in Naaldwijk'. In: *Kwadrant 2018. Nr. 1*.

POELDIJK

Zijl, Wim van | *Westland* (z.p. 2018).

TUINBOUW

Faber, Jolanda | 'Westlands tuinbouwerfgoed. Het bewaren waard?'. In: *Midden-Delfkrant, maart 2018* (Schipluiden 2018) 12-14.

Vijverberg, Aad | 'Er zijn geen katholieke tomaten, en ook geen protestante. Verzuiling en ontzuiling van de agrarische belangenbehartiging'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 37-50.

WATERINGEN

Alleblas, Joop | 'De Wateringse vaart in de vorige eeuw'. In: *WestlandToen*, september 2018.

Batist, Chris | 'Kaarten van Wateringen en Kwintsheul, deel 2: Floris Jacobsz.1586'. In: *Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul. Kwartaalbericht 78*, augustus 2018 (Wateringen 2018) 3-4.

Batist, Chris | 'Parochiegids van Sint Joannes de Doper 1950-1951'. In: *Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul. Kwartaalbericht 80*, november 2018 (Wateringen 2018) 67-74.

Brabander, Henk | 'Oorlogsschade uit 1940 nooit hersteld'. In: *Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul. Kwartaalbericht 76-77*, mei 2018 (Wateringen 2018) 39-44.

Kouwenhoven, Aad en Chris Batist | 'De Rooms Katholieke Land- en Tuinbouw Bond (L.T.B.), afdeling Wateringen 100 jaar geleden opgericht (deel 4)'. In: *Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul. Kwartaalbericht 76-77*, mei 2018 (Wateringen 2018).

Kouwenhoven, Aad en Chris Batist | 'De Rooms Katholieke Land- en Tuinbouw Bond (L.T.B.), afdeling Wateringen 100 jaar geleden opgericht (deel 5)'. In: *Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul. Kwartaalbericht 78*, augustus 2018 (Wateringen 2018) 15-16.

Kouwenhoven, Aad en Chris Batist | 'De Rooms Katholieke Land- en Tuinbouw Bond (L.T.B.), afdeling Wateringen 100 jaar geleden opgericht (deel 6)'. In: *Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul. Kwartaalbericht 79*, november 2018 (Wateringen 2018) 17-20.

Luiten, Eric | 'Uit de as herrezen'. In: *Jaarverslag 2017. Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul* (Wateringen 2018) 24-33.

Luiten, Eric | 'De V1 aan de Tomatenlaan'. In: *Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul. Kwartaalbericht 76-77*, mei 2018 (Wateringen 2018) 41-44.

Redactie | 'Herinneringen aan Siem van der Valk (1917-2010)'. In: *Historische Werkgroep Oud-Wateringen & Kwintsheul. Kwartaalbericht 78*, augustus 2018 (Wateringen 2018) 3-6.

Reigersman-van Lidth de Jeude, W.F. | 'Wateringen, Oranjewijk'. In: *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* (Delft 2018) 37-38.

WESTLAND

Broeke, Martin van den e.a. | *Buitenplaatsen in het Westland. Met smaak en tot voordeel aangelegd* (Naaldwijk 2018).

Goeijenbier, Mi-Tê | 'Wegverbetering in het Westland rond 1930'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 51-74.

Leeuwen, J.N.M. van | *Schippers op Westlandse wateren (gezien vanaf de oever), deel II* (Poeldijk 2018).

Mellink, Geert-Jan | *Van glazen stad tot Duitse vesting. Het Westland en de Atlantikwall 1941-1950* (z.p. 2018).

Nieuman, Wiert | 'Westlands Museum. Vleugje vroeger in een modern gebied'. *De Tuin in vier seizoenen, zomer 2018*, 22-27.

Valk, P.A.M. van der | *Architect Adriaan Dessing* (z.p. 2018).

Valstar, Mart | 'Van fa. M. Valstar naar Best Fresh Group'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 7-16.

Klerk, Frank de | 'Rooms-katholieke vaandels in het Westland'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 17-36.

'T WOUDT

Hoven van Genderen, Bram van den | 'De klok van 't Woudt, oftewel een historische puzzel zonder duidelijke oplossing'. In: *Historisch Jaarboek Westland 31* (De Lier 2018) 95-112.

Jaarverslag van het Genootschap Oud-Westland over 2018

Eind 2018 bedroeg
het ledenaantal van het
Genootschap 569, een
toename van 3 vergeleken
met 2017. Het is een
jaar geweest waarin we
terug kunnen kijken op
een aantal interessante
activiteiten.

Naast onze reguliere lezingen kunnen we terugzien op de presentatie van het boek 'Buitenplaatsen in het Westland' tijdens een feestelijke bijeenkomst op zaterdag 8 december in de Ontmoetingskerk in Naaldwijk. Eindredacteur Martin van den Broeke benadrukte het unieke karakter van het boek.

De relatie tussen de tuinbouw en buitenplaatsen is volgens hem nog nooit zo gedetailleerd beschreven. De heer René Dessing, directeur van de Stichting Kastelen, historische Buitenplaatsen en Landgoederen, hield een korte lezing over het Hof te Honselersdijk. Dit boek is de invulling van een lang gekoesterde wens en is met veel energie en aandacht van een keur aan auteurs tot stand gekomen. Door de goede tekst en de prachtige lay-out is het een bijzonder mooi en aantrekkelijk boek geworden.

Op zaterdag 15 september heeft de feestelijke presentatie plaatsgevonden van het Historisch Jaarboek Westland 2018 in de recent gerestaureerde kerk van de Hervormde gemeente van Ter Heijde aan Zee. Na opening gaf de heer Ronald van der Spiegel een korte presentatie over De Zidde dat gelegen heeft voor de huidige kustlijn bij Monster, waar een vissersgemeenschap leefde. Hij heeft daarover een artikel geschreven in het Jaarboek, in aansluiting op zijn artikel in Historisch Jaarboek Westland 2014. In het Jaarboek is een In Memoriam gewijd aan de heer Wim Kögeler (1924-2017), voorzitter van het Genootschap van 1977-1995,

en aan de heer Aad Vijverberg (1933–2017), die veel onderzoek heeft gedaan en artikelen in diverse Jaarboeken heeft verzorgd. Daarom werden de eerste jaarboeken door wethouder P.A. Vreugdenhil van Cultuur overhandigd aan de heer Gert Kögeler (zoon) en aan mevrouw Mia Vijverberg-Jessen (echtgenote). Vervolgens heeft de wethouder verteld over de plannen van dit college op het gebied van cultureel erfgoed.

*Redactie en auteurs van het boek *Buitenplaatsen in het Westland* worden bij de presentatie van het boek toegesproken door voorzitter van het Genootschap Oud-Westland Wil van den Bos Czn. Foto: Piet van der Valk.*

Ledenvergaderingen met lezingen

Dinsdag 13 februari werd de jaarvergadering gehouden in De Brug in 's-Gravenzande, gevolgd door een lezing van de heer Gerrit Verhoeven. Goedkeuring werd verleend aan de Jaarrekening 2017 en de begroting 2018. Gerrit Verhoeven, voormalig gemeentearchivaris van Delft, hield een lezing over 'Delft en zijn ommeland van de Middeleeuwen tot 1800'. Delft was tot het einde van de achttiende eeuw een (voor die tijd) grote en machtige stad. Muren, poorten en bolwerken zorgden voor een strenge grens tussen stad en ommeland, tussen burgers en buitenlui. Maar de invloed van de stad hield niet op bij de poort. Delft vervulde een regiofunctie voor heel Delfland: bestuurlijk, juridisch, kerkelijk, maar vooral economisch. De stad beheerste de infrastructuur van Leidschendam tot Delfshaven en van Berkel tot Maassluis. Delft investeerde fors in goede verbindingen en verdedigde die tot elke prijs. Ze waren namelijk van levensbelang voor de aanvoer van voedsel

en brandstof naar de stad en de export van de hier gemaakte producten als bier en aardewerk. Boeren, tuinders en turfhandelaren uit de wijde omgeving waren afhankelijk van een goede verbinding met de stedelijke markt om hun producten te verkopen. Omgekeerd kochten zij daar artikelen die op het platteland niet beschikbaar waren. In de lezing werden pakkende voorbeelden gegeven van de nauwe relatie tussen Delft en zijn ommeland door de eeuwen heen. Meestal waren de verhoudingen goed en hartelijk, maar soms ging het er hard aan toe. Op goede wijze wist hij de aanwezigen te boeien met zijn lezing. De avond werd door circa 115 leden en belangstellenden bezocht.

Woensdag 11 april hielden in De Hoeksteen in Maasdijk archeoloog Tim de Ridder en amateurhistoricus Kees Nieuwenhuijsen een lezing over de Slag bij Vlaardingen. Vlaardingen ligt dicht bij het Westland maar toch weten Westlanders doorgaans niet veel van deze stad aan de Nieuwe Waterweg. Slechts drie vingers gingen omhoog toen stadsarcheoloog Tim de Ridder tijdens zijn lezing vroeg wie op de basisschool heeft geleerd dat in 1018 de slag bij Vlaardingen plaatsvond. Tijdens deze slag op 29 juli 1018 versloeg de Hollandse graaf Dirk III een veel sterker leger van de Duitse keizer Hendrik II. De overwinning was het begin van een bloei-periode van de stad. In de elfde eeuw was Vlaardingen een van de weinige belangrijke steden in het graafschap Holland, zei De Ridder. Tijdens de slag in 1018 stond er in Vlaardingen nog een kleine burcht maar die was tegen het einde van de eeuw uitgegroeid tot een echte versterking, een castrum. In 1231 had graaf Floris IV een hof te Vlaardingen en beschikte de stad over het koninklijk recht de wildernis in de omgeving te ontginnen. In Vlaardingen hebben opgravingen plaatsgevonden om tot meer kennis te komen van deze tijd waarover weinig bekend is uit schriftelijke bronnen. Nabij de Grote Kerk zijn 41 graven uit de periode 1000 tot 1050 gevonden. De graven bevatten goed geconserveerde bot- en stroresten. Aan de hand daarvan hebben wij een gezichtsreconstructie kunnen maken, zei archeoloog De Ridder. Ook zijn er drie schepen opgegraven, die in Vikingtraditie waren gebouwd. Het hout is waarschijnlijk afkomstig van Vikingen, die zich in Engeland hadden gevestigd.

Kees Nieuwenhuijsen schetste een beeld van het graafschap Holland als deel van Frisia, dat zich uitstreckte van de Weser in Duitsland tot het Zwin in Vlaanderen. Frisia behoorde tot het bisdom Utrecht en de bisschop bezat ook in de omgeving van Vlaardingen uitgebreide landerijen. De Utrechtse bisschop Adelbold kreeg het in de periode voor de slag bij Vlaardingen aan de stok met de Hollandse graaf Dirk III, die zich na ontginning als eigenaar van deze gronden bleef zien. De bisschop kreeg in april 1018 op de Rijksdag in Nijmegen de Duitse keizer Hendrik II aan zijn zijde toen ook handelaren uit Tiel zich bij de keizer beklaagden over de 'illegale' tol, die Dirk voor de doorgang over de rivier langs Vlaardingen had ingesteld.

Graaf Dirk weigerde op de landdag in te binden waarna de keizer een leger onder leiding van Godfried, de hertog van Neder-Lotharingen, op hem afstuurde. Het keizerlijke leger telde tussen de 1000 en 3000 manschappen, maar was geen partij voor het kleinere maar zeer gemotiveerde leger van graaf Dirk. Hoewel dit legertje slechts enkele honderden manschappen, veelal boeren, telde, wist het de veel minder gemotiveerde soldaten van de keizer te verslaan. Deze zetten het op een lopen na een onjuist gerucht dat hun aanvoerder op de vlucht was geslagen. Op 9 en 10 juni werd de slag nagespeeld in de Broekpolder in Vlaardingingen. De lezing werd door circa 135 leden en belangstellenden bezocht.

Dinsdag 9 oktober hield de heer Peter de Krom een lezing in De Noviteit in Monster over 'Het ontstaan van de Atlantikwall en het effect daarvan op Hoek van Holland en met name het Westland'. Fotograaf Peter de Krom uit Hoek van Holland heeft een fascinatie voor bunkers uit de Tweede Wereldoorlog. Uit de grote opkomst bij zijn lezing bleek dat velen deze interesse delen. De Krom heeft een groot archief opgebouwd met foto's van de aanwezigheid van de Duitse Wehrmacht in Nederland. Er zijn veel foto's uit de eerste jaren van de oorlog. De Duitse militairen kwamen als een soort toerist naar Nederland, zei De Krom. 'Het leger propageerde het bezit van een camera door de militairen. Ik koop nog steeds via internet foto's die door Duitse militairen zijn gemaakt'. De eerste oorlogsjaren waren voor de Wehrmacht bijna vakantie. In juni werd de batterij Vineta aangelegd ter ondersteuning van de plannen voor een invasie van Engeland. De foto's uit deze tijd geven een relaxt beeld: strandfoto's van geklede en naakte soldaten. Andere foto's laten soldaten met huisdieren, zoals konijnen en varkens, zien. Een winters kiekje toont een Duitser in een iglo. Vanaf 1942 veranderen de foto's. De Duitsers beginnen met de bouw van de Neue Westwall. Zij graven zich in omdat de oorlog aan het oostfront het uiterste aan mankracht eist. Hoek van Holland en IJmuiden worden zwaartepunten in de Westwall. Later komen daar nog Den Helder en Walcheren bij. Hoek van Holland en IJmuiden krijgen in 1944 de militaire status van Festung en worden voorzien van bunkers van het type 608.

Er zijn al veel bunkers verdwenen maar er zijn ook veel restanten van de Atlantikwall in het landschap behouden gebleven. Peter de Krom is voorzitter van de Stichting Stelling 33, die zich inzet voor het behoud van de weerstandspost bij de Oranjesluis in Maasdijk. Wij kunnen paden aanleggen langs de bunkers in de Maasdijk met beton dat is vrijgekomen van de sloop van andere bunkers, zei De Krom. 'Bedrijven kunnen bijvoorbeeld een vierkante meter beton sponsoren. Het is mogelijk vaartochten te houden over de tankgracht en bij aanlegsteigers uit te stappen. Bij de bunkers kan dan een klein terrasje met een foodtruck komen om iets te nuttigen'. De zaal van De Noviteit in Monster was met 190 bezoekers tot de laatste plaats gevuld.

De drukbezochte lezing over de Atlantikwall door Peter de Krom in zaal De Noviteit in Monster. Foto: Harry Groenewegen.

De laatste lezing van dit jaar was op **woensdag 12 december** in De Rank in De Lier en werd gegeven door prof. Frits van Oostrom over 'Nobel Streven. Het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode'. Professor Van Oostrom won de Libris Geschiedenisprijs 2018 met zijn boek Nobel Streven. Hooggeboren maar tragisch geëindigd in een massagraf na de slag bij Azincourt. Zo vatte Van Oostrom het leven van Jan van Brederode samen. Hij werd in 1372 geboren op kasteel Santpoort als zoon van Reinoud van Brederode, die behoorde tot een van de vier belangrijkste adellijke families van Holland. Toen hij 18 jaar oud was, overleed zijn vader en werd Jan de zevende heer van Brederode. Hij had er belang bij snel te trouwen en kinderen te krijgen. Bij kinderloosheid zou het hele familiebezit bij overlijden in handen van de graaf van Holland vallen, zei Van Oostrom. Er kwam een gearrangeerd huwelijk met Johanna van Abcoude tot stand, dat kinderloos bleef. De vader van Johanna wist wat zijn dochter waard was en stelde strenge financiële eisen. Jan werd verplicht om jaarlijks een grote som contanten te betalen aan zijn schoonvader, die niet schuwde juridische procedures te starten om zijn geld binnen te halen. Jan en Johanna besloten vanwege kinderloosheid hun huwelijk te ontbinden. Volgens de katholieke kerk is dit alleen toegestaan bij een kloosterroeping. Jan trad terug als heer van Brederode en zijn broer Walraven werd de nieuwe heer. Jan werd monnik bij de Kartuziers, een zeer

streng kloosterorde met vegetarische maaltijden. Alleen op donderdag werd er een ei gegeten bij het water en het brood, zei Van Oostrom. Hij heeft dit leven slechts zeven jaar volgehouden. Om de tijd door te komen vertaalde hij in het klooster het Franstalige traktaat *Somme de Roi*, in het Nederlands: Des Coninx summe. Door de aanvullingen van Van Brederode geeft de tekst een mooie inkijk in de leefwereld van de middeleeuwen. Na het overlijden van zijn schoonvader in 1410 en bevrijd van zijn knellende financiële verplichtingen verliet Van Brederode het klooster. Rustig werd zijn leven niet. Hij bood de Engelse koning zijn diensten als krijgsheer aan. Deze wees hem terecht. Van Brederode was weggelopen uit het klooster en daarom niet welkom in het Engelse leger, dat in Frankrijk vocht tijdens de Honderdjarige Oorlog. Hij ging vervolgens vechten aan de Franse kant. In 1415 leed het veel grotere Franse leger in Azincourt niet ver van de Kanaalkust een nederlaag tegen de binnengevallen Engelsen. Van Brederode kwam daarbij om het leven. Van Oostrom had in De Lier 150 toehoorders.

Bedrijfsbezoek

Er werd een bezoek gebracht aan een bedrijf met een Westlandse historie. Op 16 en 30 mei werd Beekenkamp Plants in Maasdijk bezocht. Vanwege de grote belangstelling is het tot een tweetal bezoeken gekomen. We werden ontvangen met een kopje koffie of thee met daarbij een heerlijke versnapering. Het bezoek startte met een lezing over de historie van het familiebedrijf door directielid Annie Beekenkamp, oudste dochter van de oprichter. Zij vertelde over de begintijd en de groei van dit familiebedrijf. Govert Beekenkamp begon in Maasdijk als groenteplantenkweker maar zocht meer uitdaging. Bij de bank vroeg hij om contact met hem op te nemen als er een bedrijf te koop was. Die kans deed zich al snel voor. Een bedrijf aan de Oude Campsweg liep niet goed, zei Annie Beekenkamp. 'Mijn vader heeft het bedrijf toen overgenomen. Er werkten zestig mensen, die al maanden geen salaris meer hadden gehad. Mijn vader is toen met dertig mensen verder gegaan. Deze kregen duizend gulden voorschot op hun salaris. Op deze wijze kreeg hij veel goodwill bij het personeel. Hij had een goede neus om de juiste mensen op de juiste plaats neer te zetten. De groei van het bedrijf kwam in de jaren negentig in een stroomversnelling. Hij zette locaties voor chrysentenstekken op in Oeganda en Ethiopië. Deze keuze was ingegeven door een mix van goedkope arbeid en het klimaat, waardoor er weinig kosten voor energie zijn. Mijn vader kreeg een aanbod Novaplant over te nemen. Dit bedrijf rendeerde toen nog goed, maar wist dat de toekomst moeilijk was. De locaties in Frankrijk hebben wij nog steeds. De ontwikkelingen in de veredeling gingen door. Toen wij Lyraflor overnamen, hadden wij nog geen eigen rassen. Wij merkten dat de markt veranderde en hebben Delta Stek overgenomen. Het geheel werd samengevoegd tot Deliflor. Sinds die tijd is alles wat wij via Deliflor afleveren eigen ras. In 2000 heb ik samen met mijn zus

Margriet de aandelen van het bedrijf overgenomen. Ik werkte al op het bedrijf en dacht: wat hier gebeurt, dat kan ik ook. Ik ben onder andere verantwoordelijk voor de werkmaatschappijen van de Beekenkamp Groep.'

Maatschappelijke erkenning kwam er toen de Beekenkamp Groep in 2015 door de Hillenraad 100 werd uitgeroepen tot het familiebedrijf van het jaar. Het bedrijf onderscheidt zich in maatschappelijk ondernemen door goede doelen niet met geld, maar met diensten te steunen. Na deze toelichting op de historie van het bedrijf volgde een rondleiding en de middag werd afgesloten met een hapje en een drankje.

Bestuursvergaderingen

Het bestuur vergaderde zes keer, namelijk op 8 januari, 12 maart, 22 mei, 19 juni, 10 september en 30 oktober. De samenstelling van het bestuur is ongewijzigd gebleven.

W. van den Bos Czn, voorzitter, voorzitter@oudwestland.nl

L.M. Valstar, secretaris, secretaris@oudwestland.nl

A. Moor, penningmeester

L. Badoux-Grootscholten

H.I.M. Groenewegen

F. de Klerk, communicatie en pr, info@oudwestland.nl

A. Vermeer, ledenadministratie

Jaarboek en Publicatiecommissie

Op zaterdag 16 september heeft in de kerk van de Hervormde gemeente van Ter Heijde aan Zee de presentatie plaatsgevonden van het 31ste Jaarboek. De publicatiecommissie bestaat uit Gerda Gunneweg-van Zeijl, Harry Groenewegen, Gustaaf van Gaalen en Leo van den Ende als voorzitter.

Ledenbestand

In het verslagjaar 2018 nam opnieuw het ledental toe. Het aantal aanmeldingen bedroeg 35 leden. Het aantal opzeggingen/uitschrijvingen bedroeg 32 leden. Op 31 december 2018 hadden we in totaal 569 leden. We betreuren het overlijden van een viertal leden, te weten:

Mevrouw E.A. Westbroek-Westbroek, Naaldwijk

De heer J.G. van Rijn, Leidschendam

De heer C.M. Gerrets, Hoek van Holland

De heer J.W.M. Gardien, Wateringen.

Auteurs

Historisch Jaarboek 2019

J.M. (Jan) van Dijk
(1934)

Is geboren en woonachtig in De Lier. Hij volgde in De Lier de 4-jarige tuinbouwschool. Na zijn militaire dienstplicht volgde hij de avondopleiding HBS-A. In 1959 werd hij accountmanager voor het Verenigd Koninkrijk bij het bloembollenbedrijf Gebr. Van Zanten in Hillegom. In 1967 was hij medeoprichter van Fides. In 1997 heeft hij na vijftig jaar werkzaam te zijn geweest in de agrarische sector de tuinderslier aan de wilgen gehangen. Van 1998 tot 2001 was hij wethouder in de gemeente De Lier. In 2000 werd hij benoemd tot ereburger van die gemeente.

Dr. J.J. (Jaap) van Duijn
(1943)

Is geboren in Naaldwijk, studeerde economie in Rotterdam en was hoogleraar aan de Interfaculteit Bedrijfskunde (Delft), de Universiteit van Amsterdam en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Vanaf 1983 lid van de Raad van Bestuur van de Robeco Groep in Rotterdam. Na zijn pensionering in 2005 actief als bestuurder en toezichthouder. Hij is auteur van een elftal boeken over economie en schrijft sinds 2005 wekelijks een column over economie en beleggen voor De Financiële Telegraaf.

Drs. H. (Henk) Lelieveld
(1982)

Is geboren in Bergen op Zoom en woont in Haarlem. Hij studeerde politicologie aan de Universiteit Leiden. Hij werkt als senior beleidsmedewerker onderwijs-huisvesting voor de gemeente Haarlem. Van zijn hand verschenen eerder het boekje '225 jaar familie Lelieveld: van Loosduinen naar Poeldijk' (2010), het artikel 'Westlandse Schippers' in Gens Nostra (2013, samen met A.P.J.M. Lelieveld) en het artikel 'De Familie Van der Zande: Een Halsterse kermisfamilie in De Waterschans' (2016).

**R.H.J. (Ron) Oosterveer
(1970)**

Is geboren en woont in Monster. Hij is werkzaam in de vleessector. In zijn vrije tijd verdiept hij zich in de Westlandse geschiedenis en sinds 2006 is hij lid van de werkgroep Oud-Monster. Hij heeft artikelen over Joodse slagers gepubliceerd in het Historisch Jaarboek Westland 2013 en in het in 2015 verschenen boek 'Joods Leven in het Westland'. De geschiedenis van landbouw en middenstand hebben zijn bijzondere belangstelling.

**Drs. H.J.M. (Hennie)
van Raaij-Lipman (1934)**

Is geboren en woonachtig te Wateringen. Op latere leeftijd studeerde ze af in kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. Zij is ruim veertig jaar werkzaam bij de Openbare Bibliotheek De Boekenmolen in Wateringen, waarvan meer dan dertig jaar als vrijwilliger. Zij is ook als vrijwilliger werkzaam in de bibliotheek van het Westlands Museum en in het archief van de Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul.

**A. (Annieck) Ruijgrok
(1993)**

Is geboren te Delft en woonachtig in Naaldwijk. In mei 2018 is zij afgestudeerd in Creative Business aan de Hogeschool Inholland te Rotterdam. Sinds juli 2018 werkt zij op de marketing afdeling van Beekenkamp Plants. Zij is ook actief als vrijwilliger in het bestuur van Stichting Westlandse Gymnastiek Verenigingen.

**L.M. (Leen) Valstar
(1945)**

Is geboren in Naaldwijk en studeerde Weg- en Waterbouwkunde aan de HTS te Rotterdam. Hij was districts-hoofd bij het Duinwaterbedrijf van Zuid-Holland en heeft diverse bestuurlijke functies in het onderwijs vervuld. Leen Valstar was secretaris van het Genootschap Oud-Westland van 2007-2019. Het genealogisch onderzoek van de familie Valstar, gedaan door V. Ph. Valstar, is door hem bewerkt en uitgegeven als boek met de titel 'Een oud tuindersgeslacht, 'n tak van de familie Valstar'.

